

К. К. ФЕДЕВИЧ

Галицькі
українці
у Польщі

1920 – 1939

(ІНТЕГРАЦІЯ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ
ДО ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1920–1930-ті рр.)

Моєму батькові
Федевичу Климентію Івановичу

Київ
«Основа»
2009

УДК 94(438)(=161.2)"1920/1939"
ББК 63.3(4Пол)
Ф32

Ф32 Федевич К. К.

Галицькі українці у Польщі. 1920 – 1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920 – 1930-ті рр.) – К.: Основа, 2009. – 280 с.

ISBN 978-966-699-464-9

Книга висвітлює історію польсько-українських відносин у Східній Галичині в 1920 – 1930-ті рр. Використані в книзі дані архівів, мемуарів і міжвоєнної преси аргументовано доказують, що період 1920 – 1939 рр. являє собою переважно історію успішної державної інтеграції галицьких українців до Польщі і мирного польсько-українського співжиття. Міжнаціональний конфлікт, за рідким винятком, практично був повністю відсутнім у звичайній повсякденності переважної більшості жителів Галичини. Український національний рух прагнув максимально використати всі можливості для свого розвитку в Польській державі. При виконанні певних умов це позитивно розглядалось державною адміністрацією Другої Речі Посполитої. Книга написана з позиції дослідника, не зв'язаного з українською чи польською історичною школою й особливостями національних дискурсів. Головний висновок книги є те, що українсько-польську історію Східної Галичини першої половини ХХ століття неможливо розглядати тільки як історію конфлікту.

УДК 94(438)(=161.2)"1920/1939"
ББК 63.3(4Пол)

Передрукування заборонено
© К. К. Федевич, 2009

ISBN 978-966-699-464-9

© Оформлення, оригінал-макет видавництва «Основа», 2009

Зміст

Передмова	5
Розділ I. Особливості національної самосвідомості населення Східної Галичини у 1920 – 1930-ті рр.	14
Розділ II. Основні учасники процесів державної інтеграції галицьких українців до Польщі у 1920 – 1930-ті рр.	45
§ 1. Головні контрагенти державної інтеграції з польського та українського боку	45
§ 2. Ставлення до державної інтеграції основних українських політичних сил Галичини	47
§ 3. Державна адміністрація Польщі і особливості її підходу до української проблеми у Східній Малопольщі	68
Розділ III. Процеси державної інтеграції у 1920-ті рр.	92
§ 1. Інтеграція галицьких українців до Польщі на індивідуальному рівні	92
§ 2. Українська економіка Східної Галичини і польська держава у 1920-ті рр.	103
§ 3. Інтеграція до польської держави греко-католицької церкви	107
§ 4. Включення українських політичних партій Галичини до політичного життя Польщі у 1920-ті рр.	120
Розділ IV. Інтеграційні процеси у 1930-ті рр.	127
§ 1. Активізація процесу державної інтеграції галицьких українців до Польщі на початку 1930-х рр.	127
§ 2. Польсько-українське військове співробітництво у Східній Галичині на антирадянській основі у 1930-ті рр.	134
§ 3. Польсько-український політичний діалог у Східній Галичині в 1930 – 1935 рр.	155
§ 4. Приєднання більшості українського національного руху Східної Галичини до правлячого табору Польщі. 1935 – 1938 рр.	169
§ 5. Реакція на державну інтеграцію галицьких українців до Польщі і польсько-український політичний союз 1935 р. у Радянському Союзі	201

Розділ V. Державна інтеграція і фактор насильства в польсько-українських стосунках	206
§ 1. Фактор насильства у повсякденному житті Східної Галичини у 1920 – 1930-ті рр.	206
§ 2. Екстремізм українського радикального підпілля та інтеграція до Польщі членів УВО та ОУН-УВО.	213
Розділ VI. «Заморожування» і регрес інтеграційних процесів наприкінці 1930-х рр.	248
Висновок	269
Джерела і література	0

Передмова

Історію різноманітних національних рухів і груп, які знаходяться в одному регіоні і державі, логічно вивчати як частину єдиної мультинаціональної і мультикультурної спільноти.¹ Такий підхід неминуче приводить до висновку, що у міжнаціональних відносинах у невійськовий час найчастіше переважає прагнення до мирного співіснування та взаємної адаптації. Яскравим прикладом цього є історія державної інтеграції² галицьких українців до Польщі у 1920 – 1930-ті рр. і трансформація української Східної Галичини³ в інтегральну частину міжвоєнної польської держави. Попри польсько-українське запекле збройне протистояння і війну у 1918 – 1920 рр., польсько-українські відносини у міжвоєнній Галичині є в першу чергу історією мирного міжнаціонального співіснування і державної інтеграції, а не конфлікту.

У 1920 – 1930-ті рр. процеси державної акультурації у Польщі охопили всі прошарки українського галицького суспільства, включно з членами радикального націоналістичного підпілля. Український національний рух у Галичині і державна адміністрація Польщі пройшли шлях від військового протистояння 1918 – 1920 рр. до залучення українських

¹ Водночас у переважній більшості досліджень історія міжнаціональних відносин зазвичай описується саме у такий спосіб, як і історія міждержавних контактів без урахування того факту, що вони відбуваються на території однієї країни і етнічно змішаної території. Опис міжнаціональних відносин часто-густо виглядає так, ніби представників різних національностей, які мешкають поруч, розділяє не простір вулиці, рукостискання, столик у кафе, сусідський паркан або нічого не розділяє у випадках змішаних шлюбів, а щось подібне до кордону, який вкрай важко здолати.

² Державною інтеграцією або сучасним терміном «аккультурація» називаються процеси пристосування індивідуумів, суспільних груп або національних спільнот до політичних, культурних, соціальних, економічних та інших умов держави або суспільства.

³ Історико-географічний регіон, що складався зі східнослов'янських земель колишньої Речі Посполитої, які у XVIII ст. увійшли до складу Монархії Габсбургів як частина Королівства Галичини та Лодомерії. Сучасні Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області України, а також частина Підкарпатського воєводства сучасної Польщі.

партій до політичного життя країни в 1920-ті рр. та їхньої активної участі у законодавчій владі Польщі. У 1932 – 1933 рр. розпочалося співробітництво воєнізованої організації галицької молоді «Великий луг», що нараховувала понад 50 тисяч членів, і польської армії. А у 1935 р. провідна українська легальна партія Східної Галичини Українське національно-демократичне об'єднання за підтримки греко-католицької церкви та більшої частини українського суспільства увійшла до проурядового політичного табору Польщі та у 1935 – 1938 рр. була його союзником. При цьому всі українські політичні сили Галичини не відмовлялися від ідеї української незалежності як своєї головної мети.

Найшвидше державна інтеграція галицьких українців відбувалася на індивідуальному рівні. Галицькі українці, в тому числі і ветерани польсько-української війни⁴, вже на початку 1920-х рр. активно включилися до мирного життя у Польщі. На 1922 – 1923 рр. галицькі українці отримали польське громадянство та стали підлягати призову до польської армії. Багато представників української інтелігенції отримали можливість працювати в державній системі освіти. Меншою мірою процеси державної інтеграції заторкнули галицьких селян та частину міщанства незалежно від їхньої етнічної приналежності. Впливати на селянську спільноту і мешканців невеликих містечок через притаманний їм традиційний консерватизм і уклад життя було надзвичайно важко не лише польській державі, але й українському рухові. Пом'якшенню польсько-українських протиріч і державній інтеграції галицьких українців до Польщі сприяло приєднання греко-католицької церкви Східної Галичини до католицької церкви польської держави. На галицьку митрополію греко-католицької церкви була поширена дія конкордату між Польщею та Ватиканом від 1925 р., за яким католицька церква зобов'язалася допомагати інтеграції своєї пастви до

⁴ Йдеться про військовослужбовців Української галицької армії, які билися з польською армією у 1918 – 1919 рр., і Червоної української галицької армії, які брали участь у радянсько-польській війні 1920 р. на боці Червоної армії.

польської держави в обмін на державну підтримку.⁵ Швидко включилися до польської економіки українські ділові кола. Українські банки, страхові товариства та кооперативи продовжували діяти під час польсько-української війни 1918 – 1919 рр. і з початку 1920-х рр. почали використовувати всі можливості, доступні приватному сектору польської економіки.

Ескалація міжнаціонального конфлікту та насильства, а також радикальні прояви антипольської боротьби українського націоналістичного підпілля були відносно рідким явищем. У повсякденному житті переважної більшості галичан вони були або цілком відсутні, або їхня доля була мінімальною. Дії Української військової організації (УВО) і Організації українських націоналістів (ОУН)⁶ не змусили державну адміністрацію утримувати у Східній Малопольщі⁷ більше поліцейських сил, ніж це було в середньому по країні.⁸ Рідкісні акти фізичного насильства з боку ОУН-УВО здійснювала переважно молодь, і вони були результатом не

⁵ Державна адміністрація Польщі добилася підтримки не лише католицької церкви. Подібні відносини були встановлені і з іншими конфесіями – православними і протестантськими.

⁶ Більша частина діяльності УВО та ОУН-УВО не була пов'язана з насильством і зосереджувалася на політичній агітації та громадській діяльності. Підпільною діяльністю займалися переважно молоді люди до 30 років, які належали до освічених прошарків суспільства. Як правило, у віці близько 30 років навіть найактивніші прибічники підпільної боротьби відходили від нелегальної діяльності і прагнули облаштувати мирне життя в рамках умов, продиктованих польською державою. Це стосується рівною мірою і покоління ветеранів війн за незалежність 1918 – 1920 рр., які задавали тон у підпіллі у 1920-ті рр., і радикальної молоді, яка виросла у Польщі й очолила підпілля у першій половині 1930-х рр. Про це див. у відповідному розділі книги.

⁷ Офіційна назва Східної Галичини у міжвоєнній Польщі.

⁸ Кількість жителів на одного поліцейського у Львівському, Станіславському та Тернопільському воеводствах була не більшою і навіть у деяких випадках значно меншою, ніж на польських етнічних землях держави. Детальніше про це див. в основному тексті книги в розділах про особливості підходу державної адміністрації до галицьких українців і насильство у Східній Галичині 1920 – 1930-х рр.

тільки польсько-українського протистояння, але і молодечого бунту, максималізму і прагнення витратити надлишкову енергію не лише по відношенню до поляків, але і всередині українського суспільства.

В історії польсько-українських відносин у Галичині та інтеграції галицьких українців до Польщі у 1920–1930-ті рр. визначальним було не лише національне питання, а також не меншою мірою соціальний, культурний, релігійний та економічний фактор. Саме їхня сукупність сприяла збереженню мультиетнічного суспільства у Галичині, коли польські й українські націоналісти вже на рівні національних держав вступили у протиборство через спірну етнічну територію і пройшли через збройне протистояння. Велике значення також мала тимчасова перемога у Східній Галичині польської етнічної меншості за підтримки своєї етнічної держави з центром на польських етнічних землях.⁹ Окрім того, пом'якшенню міжнаціональних протиріч у міжвоєнний період допомогло слабке поширення у регіоні сучасної національної самосвідомості і незалученість більшості населення до міжнаціональних протиріч.¹⁰

Для більшої ясності концепції, що викладається, книга розпочинається з розділу, присвяченого оцінці національної самосвідомості східногалицького населення у 1920–1930-ті рр. і його впливу на польсько-українські відносини. Потім іде аналіз основних учасників процесів державної асиміляції східногалицького населення з польського та українсько-русинського боку. Після цього описано історію державної інтеграції галицьких українців в 1920-ті рр. на індивідуальному рівні, історію державної інтеграції української греко-католицької церкви, українських ділових кіл та політичних партій. Окремо розглянуто польсько-українські відносини і посилен-

⁹ У мирний час державна адміністрація Польщі і польська етнічна меншість мали більшою мірою враховувати інтереси української етнічної більшості, ніж це було б у разі перемоги в Східній Галичині українців, які чисельно переважали.

¹⁰ Наслідком цього стала відсутність істотної зацікавленості у міжнаціональному конфлікті та активному залученні до нього більшості українсько-польського населення Галичини.

ня інтеграційних процесів у 1930-ті рр. Через особливу важливість в окремі невеликі розділи виділені теми про роль у повсякденному житті Східної Галичини випадків міжнаціонального насильства, втягненості до державної інтеграції учасників українського націоналістичного підпілля та опис уповільнення процесів державної інтеграції галицьких українців до Польщі напередодні Другої світової війни.

Фактичний матеріал і висновки книги ґрунтуються на широкому колі джерел з польських, українських та російських архівів, багато з яких використані вперше. Перш за все це стосується документів Ради міністрів, Генштабу, Міністерства оборони, Міністерства фінансів, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ та Міністерства віросповідань та громадської освіти, органів місцевої воєводської, поліцейської та інших влад 2-ї Речі Посполитої, донесень дипмісії Наркомата закордонних справ СРСР у Польщі, документів українських політиків, політичних партій, компаній і банків, греко-католицької церкви і громадських організацій міжвоєнної Східної Галичини. Значну частину фактів і даних здобуто з періодики Східної Галичини 1920–1930-х рр., стенографічних звітів сеймів Польщі та мемуарів сучасників.

Для правильної передачі специфіки міжвоєнної Галичини у тексті використовуються як сучасні географічні та національні назви, так і терміни, вживані у Східній Галичині у 1920–1930-х рр. Наприклад, попри існування сучасного терміна «акультурація» для позначення процесів пристосування до політичних, культурних, соціальних та економічних умов держави або суспільства, в книзі також використовується термін «державна інтеграція». Саме так дослівно називалася політика і процеси акультурації у міжвоєнній Польщі на офіційному рівні. З цих самих причин Івано-Франківськ у книзі називається виключно Станіславів, а щодо досліджуваного регіону як рівнозначні терміни вживаються Східна Галичина і Східна Малопольща. Подібною є ситуація і з назвами «українець», «русин», «тутейший», оскільки у міжвоєнний період використовувалися всі ці терміни, і процеси національного самовизначення східно-

слов'янського населення Східної Галичини були далекими від завершення.

Книга написана з позиції стороннього спостерігача, не пов'язаного ідеологічно з польською, російською чи українською історичною патріотичною школою та національним табором. Саме з цієї позиції даються оцінки, характеристики і проводиться аналіз. Я намагався розібратися перш за все у причинах, задачах і особливостях дій кожної зі сторін і утриматися від будь-яких патріотичних, моральних та інших суб'єктивних оцінок. Мені було цікаво простежити, як вчорашні противники часів польсько-української війни 1918–1919 рр. під тиском вимушених обставин знаходили взаєморозуміння і пристосовувалися до співжиття.

Проаналізовані мною факти цілком суперечать поширеному сьогодні серед польських і українських істориків і політиків міфу про історію польсько-українських стосунків у Східній Галичині – Східній Малопольщі – Західній Україні у ХХ ст. як історії конфлікту. Конфлікт, протистояння і міжнаціональне насильство були, але склали лише незначну долю відсотку від повсякденності мирного співіснування та інтеграції. Я припускаю, що можливо подібною є ситуація із більшістю інших широко розрекламованих міжнародних конфліктів і протистоянь у новітній історії Європи.

Мета книги показати, що мирне міжнаціональне співіснування, взаємна адаптація один до одного і взаємодія в реальності відіграють домінуючу роль в історії навіть у моменти міфологізованого загострення міжнаціональних конфліктів та протистоянь, як це відбулося з польсько-українськими відносинами у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр.

Подяки.

Ця книга написана перш за все завдяки моєму татові Федівичу Климентію Івановичу, котрий з дитинства прищепив мені інтерес до історії і підтримував мене на всіх складних етапах становлення як історика і людини. Йому я зобов'язаний практично усім. Звичайно книгу не було б написано також без величезної підтримки і сприяння моїх кураторів та

викладачів у Московському державному університеті та Центральному європейському університеті у Будапешті. Я висловлюю особливу гарячу вдячність своєму науковому керівникові професору Геннадію Філіпповичу Матвееву, голові кафедри історії південних і західних слов'ян історичного факультету МДУ. Саме навчання і дослідницька робота під його началом сформували мене як професійного історика. Геннадій Філіппович спонукав мене звернути особливу увагу на історію нормалізації польсько-українських відносин у міжвоєнній Східній Галичині і завершити дослідження. Мені особливо пощастило, що я зміг скористатися його надзвичайно глибокими знаннями історії Центрально-Східної Європи ХХ ст. і порадами, які допомогли мені розвинути навички самостійної роботи і уникнути заангажованості.

Мені дуже боляче, що радість від видання цієї книги із мною вже не може розділити професор кафедри історії південних і західних слов'ян МДУ Хайретдінов Харіс Хасьянович. Він був не лише найкращим і найобізнанішим викладачем і спеціалістом з історії Польщі і російсько-польських відносин у ХІХ ст. за всю історію російської історичної науки, але і справжнім добрим генієм для кількох поколінь істориків-славистів МГУ. Він дав нам стільки свого душевного тепла, що ми будемо відчувати його до наших найостанніших днів. Харіс Хасьянович надав мені величезну професійну та емоційну підтримку, коли під його керівництвом я писав курсову роботу про витоки і генезу русинського національного відродження у Галичині у першій половині ХІХ ст., і намагався зробити все можливе, аби підтримати в мені інтерес до історії України і в подальшому. Коли він пішов від нас, я втратив друга.

Неоціненну допомогу в моєму дослідженні і підготовці книги справило моє навчання у професора Центрального європейського університету, також випускника кафедри історії південних і західних слов'ян МДУ Алексея Іл'їча Міллера і спілкування з ним. Для мене було особливо цінним перейняти його досвід адаптації сучасних теорій націоналізму до специфіки історії Центрально-Східної Європи. Важливою

для мене також була його школа високих вимог до дослідницьких стандартів і професійного рівня.

Серед інших викладачів і дослідників, які справили серйозний вплив на написання книги, я хотів би назвати Жилу Леніну Іванівну, чий спецкурс у 1994 р. на кафедрі історії південних і західних слов'ян МДУ з історії македонського націоналізму і міжнаціональних конфліктів на території Македонії у XIX – XX ст. відкрив мені, тоді першокурснику, сучасні підходи до вивчення міжнаціональних відносин.

Фактичний матеріал книги було б неможливо зібрати без доброзичливого і терплячого ставлення до мене співробітників Російського державного воєнного архіву (РГВА) та Архіву зовнішньої політики Російської Федерації (АВП РФ) у Москві, Центрального воєнного архіву (САВ) та Архіву сучасних документів (ААН) у Варшаві, Державного архіву Львівської області (ДАЛО) і Центрального державного історичного архіву (ЦДІАЛ), а також бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка та Бібліотеки Державного університету ім. І. Франка у Львові. Незвично комфортні умови для дослідницької роботи створили мені директори ААН і САВ у Варшаві Тадеуш Кравчак і Вольдемар Вуйчик, що дало змогу мені в найстисліші терміни обробити усі потрібні мені матеріали. Вони дійсно зробили для мене надзвичайно багато. Такими керівниками провідних національних архівів може справедливо пишатися будь-яка країна. Я не зміг би знайти всіх потрібних мені документів у львівських архівах без допомоги й організаційної підтримки керівника кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського державного університету професора Леоніда Опанасовича Зашкільняка. Я не зміг би цього зробити також без пані Наталії Сусак, котра оповила мене по-справжньому материнською турботою, коли я, розраховуючи на літню погоду, неспідготовлений затримався у Львові для додаткових архівних пошуків під час наступу осінніх холодів. Важливим для мене у Львові було також спілкування зі старшими представниками місцевої польської і української громади, котрі поділилися зі мною спогадами про польсько-українські відносини у 1920 – 1930-ті рр. і допо-

могли краще зрозуміти атмосферу Львова часів Другої Речі Посполитої. Я всім вам від усього серця безмежно вдячний!

Окремо я хотів би висловити особливу глибоку вдячність своєму перекладачеві науковому співробітнику Історичного факультету Дніпропетровського національного університету Тетяні Портновій. Мені дуже допомогли її коментарі і вичитка остаточного тексту книги. Переклад Тетяни вичерпно і з усіма нюансами передав те, що я хотів сказати.

Розділ I.

Особливості національної самосвідомості населення Східної Галичини у 1920–1930-ті рр.

Якщо дотримуватися жорсткого розподілу міжвоєнного галицького населення на національні спільноти, що сформувалися, то досить важко зрозуміти особливості української політики польської влади, котра одночасно прагнула полонізувати галицьких українців, визнавала факт усвідомленої приналежності галицьких українців до української нації і не ставила задачу полонізувати українців-галичан з глибокою національною самосвідомістю.¹¹ Також часом важко зрозуміти активну національно-просвітницьку діяльність українського боку по відношенню до, на його думку, українців, яка, здається, переслідувала ціль переконати цих українців, що вони дійсно ними є. Така подвійність позицій накладала серйозний відбиток на польсько-українські відносини у Східній Галичині і слугувала постійним тлом процесів державної асиміляції українського суспільства.

До 50% з майже п'яти з половиною мільйонів жителів Східної Галичини¹² аж до самого 1939 р. знаходилися поза зоною впливу польського, єврейського та українського сучасних

¹¹ Тут йдеться про етнічну, а не державну, полонізацію.

¹² Згідно підрахункам українського дослідника Олега Дудяка, за результатами перепису 1931 р. населення Східної Малопольщі без дев'яти винятково етнічних польських повітів на заході складало 5 372 974 особи. (Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині XX ст. (За матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.) // Вісник Львівського Університету. Серія історична. Випуск 35–36. Львів. 2000. С. 291–292.) З цього числа східнослов'янське населення складало приблизно 60–65%, західнослов'янський етнос 22–26%, євреї 10–12% та інші національності — до 1%. Точних кількісних даних за національностями немає, оскільки процеси національного самовизначення не були завершені. Про це див. матеріал цього розділу.

національних дискурсів.¹³ Багато мешканців сіл і містечок практично не зазнавали жодного зовнішнього впливу, який би походив з-поза меж сільської громади, чи то від держави, чи то від структур національного руху.¹⁴ До половини представників галицького селянства не мали чітко вираженої сучасної національної самосвідомості і були об'єктом боротьби за «душі» польських і українських націоналістів.¹⁵ Немає повної визначеності щодо міцності національного самоусвідомлення у тих галичан, що заявили про свою польську чи українську приналежність. Значний відсоток населення Галичини лише формально зараховував себе до якоїсь національності, що не гарантувало обов'язкової наявності сучасної національної самосвідомості.¹⁶ В результаті цього процесу державної інтеграції мали обмежений вплив на значну частину населення Східної Галичини.

¹³ Ця обставина цілком суперечить сформованим в історіографії та суспільній свідомості стереотипам, згідно яким населення Східної Галичини 1920–1930-х рр. чітко поділялося на національні спільноти українців, поляків і євреїв.

¹⁴ Подібна ситуація була поширена скрізь на території Центрально-Східної Європи незалежно від національності. Процеси національного самовизначення не були завершені як серед східнослов'янського, так і серед західнослов'янського етносу Галичини. Для порівняння можу зазначити, що на російських етнічних землях ситуація з національною самосвідомістю селян могла бути ще складнішою. Про це свідчать мемуари російського офіцера про світогляд російських солдатів, які воювали у Польщі та Галичині у 1914–1916 рр. Костянтин Сергійович Попов пригадує, як він, підпоручик, був шокований, коли восени 1914 р. поповнення з селян Новгородської губернії на передовій, що потрапило до пекла (впродовж доби половина з них загинула), найбільше цікавив не противник, страх смерті тощо, а питання: «А псковські за нас?». (Попов К. Воспоминания кавказского гренадёра. 1914–1920. Москва. 2007. С. 157.). Ці люди, солдати російської армії з селян, тоді мали вкрай непевні уявлення, чи не воюють жителі сусідньої губернії на боці противника і чи не є вони німцями.

¹⁵ Польсько-українська «боротьба за душі» галицького населення не припинялася впродовж усіх 1920–1930-х рр. навіть у зеніті процесів інтеграції галицьких українців до польської держави у 1935 р., коли провідна політична сила українського легального руху в Галичині Українське національно-демократичне оновлення увійшла до урядового табору Польщі.

¹⁶ Певний виняток в історіографії робиться хіба що для лемків, які мешкали в горах на сході Краківського воєводства на кордоні зі Словаччиною.

Національний вибір галичан без сучасної національної самосвідомості міг справити серйозний вплив на кількісне співвідношення польського і українського населення Східної Галичини і, відповідно визначити національну приналежність цієї території у майбутньому. Український та польський національні рухи рівною мірою претендували на цих людей, котрі могли зберігати відданість традиційній донаціональній самосвідомості або піддатися впливу польської чи української пропаганди. Наявність у руках польських націоналістів Східної Галичини адміністративного ресурсу і сильної державної підтримки врівноважувалася або навіть могла поступатися енергії кількісно більшого у Галичині українського національного табору, котрий усі свої зусилля зосередив саме тут. Для польського уряду і польського націоналістичного табору на загальнодержавному рівні Східна Галичина була хоча і важливою, але лише однією з віддалених і відсталих окраїн.¹⁷

Специфіка змішаного польсько-українського прикордоння, віддаленість сільського і містечкового населення від великих міських центрів з їхніми розвиненими націоналістичними спільнотами,¹⁸ подібність українських і польських галицьких діалектів,¹⁹ приналежність греко-католицької церкви і польської католицької церкви до єдиної всесвітньої като-

¹⁷ Польський уряд інвестував в першу чергу у розвиток центральних районів Польщі, а більшість окраїнних територій, за винятком західних районів з їхніми багатими природними копалинами і виходом до Балтійського моря, субсидувалися за залишковим принципом. У Східній Малопольщі першочергово фінансувалися державна адміністрація, поліція, освіта, інфраструктура (пошта, телеграф, залізниця, лікарні тощо) приблизно на рівні, успадкованому від Австро-Угорщини. Попри гучну риторику були недофінансовані і малорозвинені проекти з протидії українському руху і з польської пропаганди серед місцевого населення. Більше коштів на ці цілі держава почала виділяти лише в 1930-ті рр., а рішення про широкомасштабне фінансування було прийнято лише у 1938–1939 рр. напередодні Другої світової війни.

¹⁸ Націоналістичний дискурс через консерватизм переважної більшості галицького суспільства міг мати обмежений вплив і на багатьох вихідців з сільської місцевості, які мешкали у містах, та спадкових міщан.

¹⁹ Варто відзначити, що практично кожне велике польське і українське село Галичини мало свій діалект.

лицької церкви, традиційна близькість галицьких українських селян з польськими селянами-мазурами як частини єдиного селянського соціуму²⁰, антипатії до міста, панів, шляхти²¹ і в деяких випадках до євреїв, а також збереження

²⁰ Є досить показовим, що переважна більшість польських робітників на нафтових копальнях Борислава на Станіславщині у 1918–1919 рр. не взяли участь у бойових діях проти українців. З 7000 робітників до польської армії у листопаді 1918 р. вступило лише 200 добровольців. Це можна, зокрема, пояснити тим, що ці робітники були переважно селянами-мазурами, так само далекими від ідей сучасної держави, як і їхні русинські сусіди. Українські селяни були для них значно ближчими за поки ефімерну для їхньої уяви польську державність і національну ідею. За даними українського дослідника Олега Павлишина, який досліджував діяльність української державної адміністрації у Східній Галичині у 1918–1919 рр., польські селяни, що жили пліч-о-пліч з українцями, в основному без заперечень виконували розпорядження влади ЗУНР і були переконані, що «лише українська влада зможе покінчити зі шляхтою і проведе справедливую аграрну реформу». Польські селянські громади, які знаходилися на підконтрольній ЗУНР території, надсилали своїх представників на вибори української повітової влади і навіть у деяких випадках разом з навколишніми українськими селами могли виставити своїх добровольців до Української галицької армії, що воювала з Польщею. Так сталося, наприклад, у трьох польських селах Боричівці, Підгайчики Юстинови та Лошнів Тереховлянського повіту, де місцеві селяни-мазури були захоплені можливістю знищити місцеве «шляхетське гніздо» — маєток графині Козебродської (цього не сталося завдяки українській польовій жандармерії, яка виставила у фільварку свій пост), усі свої сподівання пов'язували з українською владою і дали 30 добровольців до української армії, котрі воювали на українському боці аж до припинення військових дій у Галичині. (Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року). / Україна Модерна. № 2–3. (текст статті узятий на сайті www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti)).

²¹ Про силу історичного протистояння галицького селянства незалежно від національної приналежності і шляхти свідчить той факт, що цей фактор уряд Польщі мусив враховувати навіть у 1939 р. Зокрема, при обговоренні національної політики у Східній Галичині на спеціальному урядовому засіданні 28 січня 1939 р. прем'єр-міністр Ф. Славоу-Складковський вказав, що польською національно-просвітницьку політику щодо галицької шляхти загрозової слід вести тільки в регіонах, де майже немає польського населення. Він також наголосив, якщо «рутенізована», тобто українізована шляхта загорова проживає серед польського селянського населення, подібна політика є шкідливою, і тому її слід вести від імені загальнопольських громадських організацій, а не від імені державної адміністрації [Журнал засідання уряду Польщі від 28 січня 1939 р. ЦДАІАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 11–12].

традиційних патерналістських зв'язків між родами крупної землевласницької аристократії Галичини з потомками своїх колишніх кріпосних у багатьох випадках призводили до появи у галицьких селян імунітету до будь-якої національної ідеології. Додаткові труднощі і плутанину до питання про національну самосвідомість вносило існування таких перехідних національних груп і підгруп, як «ходачкова шляхта»,²² етнічні русини або українці-католики, так звані «латинники», і етнічні поляки — греко-католики.

Як і раніше, у 1920 — 1930-ті рр. були поширені традиційні терміни самовизначення, такі як «тутейші», «місцеві», «католики», «греко-католики», «русини», «руські», «мазури», нерідкими були випадки, коли опитуваним взагалі було складно якось назвати себе. Наприклад, за результатами перепису 1931 р. у достатньо розвиненому за галицькими стандартами Городоцькому повіті²³ Львівського воєводства 36,5% (25390 осіб) сільського населення вважали, що вони говорять «руською» мовою, українською — 27,9% (19337 осіб), польською — 33,4% (23238 осіб) і єврейською 0,8% (583 особи).²⁴ Важче судити про масштаби цього явища серед польськомовного населення, оскільки в опитувальних листах перепису для нього відводився лише один варіант відповіді.²⁵

Про невідповідність поширеності «руської» відповіді у 1931 р. свідчать мемуари визначного члена Організації українських націоналістів (ОУН) у 1930 — 1940-ті рр. Володимира Макара,

²² Ходачкова шляхта — 300-тисячна група східнослов'янського населення Східної Галичини з усвідомленням історичної приналежності до шляхетського стану польської держави. В соціальному плані не відрізнялася від українських і польських селян. У результаті подій ХХ ст. частина ходачкової шляхти приєдналася до польської нації, частина — до української. Вихідцем з ходачкової шляхти був, наприклад, відомий український письменник ХХ ст. Андрій Чайковський (автор популярних повістей для юнацтва на козацьку тему «На уходах», «За сестрою» тощо).

²³ Городецький повіт знаходився між найбільшими міськими центрами Східної Галичини Львовом і Перемишлем і його територією проходила залізниця.

²⁴ Повіт Городок у світлі статистики // Діло. № 186. 16.7.1935.

²⁵ Для українців варіантів відповіді про мову було два: руська мова і українська.

якого важко підозрювати в спеціальному акцентуванні «руських» моментів своєї біографії. Описуючи своє дитинство в Станіславі²⁶ в 1910 — 1920-ті рр., він зазначає, що лише у 1917 р. після революції в Україні термін «українець» почав заступати «русинську» самоназву в такому великому галицькому місті як Станіславів.²⁷ Станіславів був одним з найбільших міст Східної Галичини, і в ньому процеси зміни термінології національного самовизначення йшли найшвидше, чого не можна сказати про сільську місцевість.²⁸ За спогадами В. Макара, у тому ж таки 1917 р. сільські діти, з якими він зустрічався²⁹, використовували лише «руське» і «русинське» самовизначення і влаштували бійки з польськими дітьми під гаслом польсько-русинської, а не польсько-української, ворожнечі.³⁰

²⁶ Станіславів (нині Івано-Франківськ — обласний центр Івано-Франківської області України) був адміністративним центром Станіславського воєводства.

²⁷ Особливо цікавим є момент у спогадах, коли В. Макар оповідає про те, як в результаті зміни політичної і національної кон'юнктури змінювався текст пісень, які співали діти дитячого притулку в Станіславі, патроніваному греко-католицьким єпископом Григорієм Хомишиним. Якщо до 1917 — 1918 рр. вихованці дитячого притулку, в якому жив і навчався В. Макар, співали:

Дай нам, Боже, добрий час,
Як у людей, так і в нас,
І в щасливу годину
Розвеселим родину.
Ой, ну-ну, ой, ну-ну,
Розвеселим родину.
В нас родина вся одна,
Наша мила Русь свята... та ін.,

то в 1917 р. у цій пісні, як і в інших, слова «Русь», «русин», «руський» були замінені на «Фкраїна» і «українець» (Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911 — 1929). С. 75 — 76).

²⁸ Слід також додати, що русинські чи українські діти у притулку, де виріс В. Макар, були сприйнятливішими до нових тенденцій і назв, ніж їхні однолітки, що жили з батьками, які навряд чи так швидко масово відмовлялися від старих назв на користь нових, і перебували під їхнім впливом.

²⁹ В. Макар влітку 1917 р. жив в одному з сіл під Станіславом на канікулах.

³⁰ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911 — 1929). С. 96 — 98.

Русинську термінологію ще у 1920-ті рр. активно використовували викладачі української державної гімназії в Станіславові, які навчали В. Макара, особливо коли вони спілкувалися з селянами.³¹

Про те, що перехід сільського і міщанського населення Східної Галичини до сучасної національної самосвідомості і використання сучасних національних термінів не завершилося до самого вересня 1939 р., свідчать дані польської поліції. Зокрема, як доповідав вищому начальству повітовий комендант у Тернополі, греко-католицький священник Петро Івахов у селі Заруд'ї у січні 1939 р. закликав своїх парафіян називатися не русинами, а українцями, і переконував їх, що бути греко-католиком — це те саме, що бути українцем.³² Це безпосередньо засвідчує, що в парафії П. Івахова навіть напередодні входження Західної України до складу Української РСР у парафіян ще було поширене русинське національне самовизначення і приналежність до греко-католицької церкви могла не обов'язково ототожнюватися з приналежністю до української нації.

У результаті цього в 1920 — 1930-ті рр. відповідь на запитання про приналежність конкретної особи до польської чи української національності у Східній Галичині часто залежала від того, хто його ставив, представник польського чи українського табору. Особливо яскраво це виявилось під час державного перепису населення. За даними Варшавського інституту національних проблем, у деяких галицьких повітах у ході перепису 1931 р. до 20% жителів, які були греко-католиками, були записані як католики і приписані до польської національності через польські прізвища. Це стало можливим не лише через цілеспрямовані дії державної адміністрації чи

³¹ Так, під час походу за місто української молодіжної націоналістичної організації «Пласт професор гімназії О. Левицький, який його очолював, вимагав від селян говорити «по-руськи» (Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911 — 1929). С. 260).

³² Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 4. 20 січня 1939 р. Інформація на підставі донесення поліцейського посту у Янковцях. РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 450. Л. 3.

приналежність частини етнічних поляків до греко-католицької церкви³³, а і в деяких випадках напевно через те, що ці «поляки» не звертали уваги, які рубрики вони заповнюють, бо їх взагалі мало цікавило, яку національність чи релігію їм припишуть.³⁴

Про це безпосередньо свідчить випадок судового розгляду справи проти одного дрібного адміністративного службовця-українця, який, діючи суто формально,³⁵ писав до листів опитування те, що йому казали опитувані.³⁶ Багато представників польської меншості його гміни зазначали, що говорять «по-руську» або «як усі», тобто тією мовою, що і більшість людей у цьому населеному пункті, котрі були українцями або русинами. Доволі прикметно, що допитувані на судовому засіданні місцеві поляки у багатьох випадках асоціювали себе з місцевою польсько-українською змішаною общиною і розуміли з превеликими складнощами або взагалі не розуміли, коли їх запитували, чи говорять вони польською мовою.³⁷ Навряд чи слід мати сумніви, що подібну відповідь «як усі» могли дати і багато етнічних українців, які жили по се-

³³ Про масштаби цього явища свідчить присутність етнічних поляків серед парафіяльного греко-католицького духовенства. За даними воеводського управління у Станіславові в 1924 р. з 588 греко-католицьких священників на території воеводства 26,19% священників (154 особи) ставилися до польської держави «цілком лояльно і доброзичливо», оскільки були прибічниками примирення з поляками або відчували свою приналежність до польської нації (AAN. MWR i OP. Sygn. 449. K. 245 — 246. Донесення канцелярії станіславського воеводи «Позиція Греко-католицьких священників» до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі від 1924 р.).

³⁴ Іосиф Пачоса. Вступний звіт про результати досліджень розмовної мови римо-католиків у станіславському, тернопільському і львівському воеводстві, проведених на замовлення Наукової комісії дослідження східних територій // Інститут дослідження національних проблем. Варшава. 1937. Centralne archiwum wojskowe (далее САУ). І.371/10А.12. К. 46 — 47.

³⁵ Принаймні так він стверджував у своїх відповідях на суді.

³⁶ Потрібно звернути увагу, що цей конкретний приклад засвідчує факт служби принаймні деяких етнічних українців у державній адміністрації Польщі і про наявність у них навіть доступу до формування офіційної етнічної картини Східної Малопольщі (Східної Галичини).

³⁷ Відгук перепису перед судом. Українець-переписний комісар під закидом переписних зловживань // Діло № 95. 1.5.1932.

лах, де більшість була польською, або етнічних поляків і українців порівну.³⁸

Численні прибічники як польського, так і українського вибору, які вже були у галицькому селі на той момент, могли справити лише обмежений вплив на своїх односельців. Найчастіше вони самі походили з цієї ж громади, а їхній менталітет поєднував у собі весь комплекс традиційних уявлень і цінностей³⁹ з невеликою домішкою сучасних ідей та символів. Доволі показовою у цьому відношенні є акція підпалів польських господарств, організована членами ОУН у Радехові у 1930 р. Вони спалили господарства двох польських переселенців, які приїхали до села у 1920-ті рр. у рамках державної програми польської колонізації Східної Галичини, але не стали чіпати місцевих поляків, які жили тут здавна і склали 30% мешканців села.⁴⁰ Ці 30% польських мешканців були для місцевих українських націоналістів своїми⁴¹, а вороже ставлення до нещодавно прибулих колоністів виникало перш за

³⁸ З цілком зрозумілих причин, не було судових розглядів проти чиновників — етнічних поляків, котрі навмисно чи ні могли зробити такі ж самі помилки, але вже на користь збільшення чисельності польського населення. Цілком ймовірно, що якби б вони опинилися у ситуації, подібній до тієї, в якій опинився український чиновник, вони могли б також приписати етнічних поляків до української нації.

³⁹ Особливо якщо це були люди без гімназійної освіти, яка вимагала надовго залишити своє село і повністю поринути в сучасність зовнішнього світу. А таких була абсолютна більшість.

⁴⁰ Як пригадував мешканець села Василь Турко, ці поляки були «давніми поселенцями», були «фактично українізованими», говорили українською мовою (тобто принцип «говоримо як усі»), але ходили не до греко-католицької церкви, а до костьолу в сусідньому селі (Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 2. Бойові друзі. Книга перша. Торонто-Київ. 2001. С. 157 — 158).

⁴¹ Можна звичайно припустити, що ці 30% польських мешканців села були своїми для українських націоналістів, оскільки вони були українізованими. Водночас, згадуваний у попередній примітці В. Турко прямо вказав, що він, член ОУН, вважав їх не українцями, а поляками, та й ходили вони до костьолу, а не до церкви, що для більшості галицьких націоналістів як українських, так і польських у 1920—1930-ті рр. було головною ознакою національної приналежності. Відповідно, члени ОУН у Радехові не вели ніякої діяльності проти своїх польських односельців перш за все тому, що вони відчували свою приналежність до однієї громади, інтереси і цінності якої, хай навіть інколи і підсвідомо, впливали на характер діяльності місцевих оунівців.

все з переконання, що вони захопили землю, яка мусила перейти місцевим жителям, а не міжетнічною ворожнечею.⁴²

Про обмеженість політичного і національного світогляду українських активістів у галицькому селі опосередковано свідчать події вересня 1939 р., коли виявилось, що багато сільських прибічників комуністів і ОУН доволі нечітко уявляли, що за армія йде зі сходу і якою є її ідеологія.⁴³ Урочиста зустріч Червоної армії могла відбутися у підконтрольному ОУН селі, а в іншому прибічники комуністів могли зустрічатися Червоною армією з українськими національними прапорами і символікою.⁴⁴ Що ж казати про простих селян, незрівнянно

⁴² Саме конфлікт через землю був основним мотивом зіткнень галицьких українських селян з польськими колоністами у 1920—1930-ті рр. Таку ж протидію з боку галицького селянства у другій половині XIX — на початку XX ст. зустріли поселення чеських і німецьких колоністів. Можна припустити, що якби на землях будь-якого поміщицького господарства у Східній Галичині поселилася б компактна група приїжджих здалека українських колоністів, у них також були б конфлікти з місцевими жителями, які претендували б на їхню землю.

⁴³ Прибічники комуністів та ОУН за визначенням повинні були знати, яка влада і хто знаходяться на схід за Збручем. Якщо для перших це була своя комуністична влада, що безкомпромісно боролася проти «українського буржуазного націоналізму» і принципово не визнавала української буржуазно-націоналістичної символіки, то для других це був непримиренний ворог українського руху.

⁴⁴ Так, у взятому під контроль членами ОУН селі Нарасво на Бережанщині (прибічники і члени ОУН після зникнення польської влади захопили поліцейську дільницю і вивисили на ній жовто-блакитний прапор) для зустрічі Червоної армії була споруджена прикрашена квітами тріумфальна арка. За спогадами мешканця села Юліана Павива, ситуація для жителів села, а отже, і для членів ОУН також, стала зрозумілою лише в день приходу радянських військ, коли «...український прапор був скинений і замінений на червоний». (Редліх Шимон. Разом і нарізно в Бережанах. — К.: Дух і літера, 2000. — С. 154 — 155.) В іншому випадку, в селі Станків на Стрийщині колишні члени місцевого осередку Комуністичної партії Західної України (КПЗУ була розпущена Комінтерном у 1938 р.) організували урочисту зустріч Червоної армії під тріумфальною аркою, знову ж прикрашеною жовто-блакитним прапором. Глибина нерозуміння ситуації місцевими комуністами ще виразніше виявилася у тому, що попри те, що червоноармійці зірвали з арки в Станкові жовто-блакитний прапор і розтоптали його, місцеві жителі, включно з комуністами, після того все одно влаштували урочисту зустріч представників радянських органів влади у читальні, рясно прикрашеній жовто-блакитними прапорами, а також українським гербом тризубом і галицьким гербом у вигляді лева (Дашко Ганна. Історія одного села: село Станків. Львів, 2005. С. 123 — 124).

більш далеких від політики і міжнаціональної боротьби, ніж прибічники ОУН і КПЗУ.⁴⁵ Серед них були очікування і «братів-українців, що йдуть (їх галицьких українців – Ф. К.) визволити»⁴⁶, і впевненість, що приходить «українська радянська армія», «українська влада», «українська армія»⁴⁷, і навіть чутка, що прибувають «козаки з України»⁴⁸. Це може свідчити, що часто національні ідеологічні установки навіть у активної частини галицького села заміщувалися чутками і навіть міфами без адекватного розуміння, що за ними стоїть.

Втім, знання про зовнішній світ і самосвідомість селян безпосередньо залежали від активності і рівня обізнаності місцевого духовенства і інтелігенції. За спогадами мешканки села Накінечне на Перемишльщині Олени Лобай, у вересні 1939 р. «...люди у селі були стурбовані цією новиною (про прихід радянської армії – К. Ф.), бо знали, що москалі робили на Східній Україні. Священики в церквах та інтелігенція у читальнях про це багато говорили... Та усе ж, що б про росіян не говорили, усе одно про них думали дещо інакше, ніж вони були насправді»⁴⁹. І якщо німецьких солдатів, які тимчасово увійшли до села на шляху до Львова у вересні 1939 р., місцеві

⁴⁵ Цікаво, що у західній частині Східної Галичини на Перемишльщині, куди у вересні 1939 р. на короткий час увійшла німецька армія, квітами зустрічали вже німців (Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 22).

⁴⁶ Редліх Шимон. Разом і нарізно в Бережанах. Вид-во «Дух і літера». Київ 2002. С. 154–155.

⁴⁷ Цілковито ймовірно, що підставами для деяких чуток слугували радянські листівки про «визволення», «возз'єднання» тощо, які розкидували над Східною Галичиною. Мусування інформації, що в них містилася, серед галицьких українців також свідчить про незначну обізнаність з реальною ситуацією поза їхнім регіоном і за Збручем. У кращому випадку більшість галичан могли звернутися до образів і уявлень про Росію, відкладених в історичній пам'яті з часів Першої світової війни.

⁴⁸ Редліх Шимон. Разом і нарізно в Бережанах. – К.: Дух і літера, 2000. – С. 154–155.; Дашко Ганна. Історія одного села: село Станків. Львів, 2005. С. 123–124.

⁴⁹ Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 85.

жителі зустрічали квітами,⁵⁰ то радянським солдатам місцеві дівчата кинули букет кропиви.⁵¹

Не менший сумбур, ніж вплив традиційної донаціональної свідомості на національне самовизначення галицького селянства, вносила і велика кількість перехідних етнічних груп. Особливо прискіпливої уваги в цьому контексті заслуговують так звані «латинники», які розмовляли «руською» мовою, етнічні поляки, які розмовляли українською, «по-руськи» або «як усі», а також галичани без яскраво вираженої національної самосвідомості, які відвідували як греко-католицьку, так і католицьку церкву. Ці підгрупи населення значною мірою так остаточно і не визначилися з національним вибором аж до вересня 1939 р. Відомі численні випадки, коли католики ставали українцями, а греко-католики – поляками.⁵²

Включення Східної Галичини до складу Польщі в 1919 р. значно посилювало вплив на «латинників» концепції залежності національності від віросповідання, згідно якій католики автоматично зараховувалися до поляків, а греко-католики – до українців. Окрім того, цілком природно, що для галичан, які ходили до костьолу, а не до церкви, розмовляли «як усі» і

⁵⁰ Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 22, 85.

⁵¹ Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 85.

⁵² Не слід забувати, що у греко-католицькій церкві принаймні ще на початку 1920-х рр. було досить багато священиків польської національності. За даними воєводського управління, в Станіславові у 1924 р. з 588 греко-католицьких священиків на території воєводства 200 осіб (34%) займали активну антипольську і антидержавну позицію, тобто належали до українського націоналістичного табору, 108 священиків (18,6%) взагалі не втручалися в політику, бо «присвятили себе виключно релігії, або, цілком байдужі до політики, опікувалися виключно своїм та сімейним добробутом», 26,19% священиків (154 особи) ставилися до польської держави «цілком лояльно і доброзичливо», оскільки були прибічниками примирення з поляками або відчували себе приналежними до польської нації (AAN. MWR і OP. Sygn. 449. К. 245–246. Донесення канцелярії Станіславського воєводства «Позиція греко-католицьких священиків» до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі від 1924 р.).

знаходилися на донаціональній стадії локальної самосвідомості в 1920–1930-ті рр., було більш перспективним і престижним тяжіти до титульної польської нації⁵³, а не до національної меншості.⁵⁴ Процеси національного самовизначення галицьких «латинників» були особливо сильними в місцях їхнього масового проживання або у місцевостях, де поляки складали значний відсоток населення.

На Поділлі, що входило до Тернопільського воєводства, процеси формування національної самосвідомості «латинників» справили, поруч із адміністративним тиском, значний вплив на зміну національного складу місцевого виборного самоврядування. У 1927–1935 рр. частка українців в органах самоврядування воєводства скоротилася з близько 65% до 47%.⁵⁵ За спостереженнями оглядача підконтрольної станіславському греко-католицькому єпископу Григорію Хомишину газети «Мета»:

⁵³ Цікаву аналогію можна провести зі слов'яно-литовським населенням Віленщини, яке не мало чітко визначеної національної самосвідомості. За часів приналежності Віленщини до Польщі в 1920–1930-ті рр. місцеве слов'яно-литовське населення переважно вважало себе поляками. За часів Радянського Союзу багато колишніх «поляків» стали литовцями і білорусами. Тепер, у незалежній Литві багато колишніх «поляків» і «білорусів» тяжіють до вибору литовської національної самосвідомості.

⁵⁴ У роки Другої світової війни це зле прислужилося дуже багатьом «латинникам». Під час польсько-українського терористичного протистояння у 1942–1945 рр. у Краківському генерал-губернаторстві частина «латинників» була знищена радикальними українськими націоналістами за звинуваченням у національній зраді. Серед загиблих було чимало людей, які так і не визначилися зі своєю національною самосвідомістю і мали традиційні форми національного самоусвідомлення («тутейші» тощо). На жаль, причиною цих вбивств стала саме поширеність концепції визначення національності за віросповіданням. Для будь-якого українського радикального націоналіста селянин, який розмовляв українською, але ходив до костюлу, а не до церкви, та ще й схилився до польського національного самовизначення, не міг не видаватися національним зрадником. До того ж через це деякі представники цієї групи у 1920–1930-ті рр. значно легше, ніж сусіди, контактували з «ворожою» державною адміністрацією, включно зі зверненнями за допомогою до польської поліції і співробітництвом з нею. Дії одиниць автоматично ставили під удар їхні родини та родичів, оскільки у випадку початку кривавих чисток в рамках однієї селянської спільноти, «месники» з числа сусідів намагалися не лише помститися, а й усунути будь-яку загрозу від «ворожої» родини в майбутньому.

⁵⁵ *Sprawy narodowościowe*. 1934. Nr. 5–6. S. 596.

«...перед першою світовою війною і увияти було не можна, аби ці елементи (католики, які говорять українською чи русинською — Ф. К.) під час гмінних виборів мали свої власні національні польські інтереси, відмінні від інтересів мешканців цього ж села греко-католицького віросповідання». Але у 1930-ті рр. «латинники», особливо на Поділлі⁵⁶, припинили «національно і політично солідаризуватися з українським населенням»⁵⁷. Разом з тим, на 1939 р. через стабільність устоїв галицького традиційного донаціонального суспільства, нерозвиненість комунікацій і державної інфраструктури, а також загальну економічну відсталість Східної Галичини процеси національного самовизначення «латинників» усе ще були далекими від завершення. Висновки газети єпископа Г. Хомишина можуть бути певним перебільшенням. За моїми даними, невеликі, відокремлені від українців-греко-католиків і поляків-католиків, групи «латинників» існують на Західній Україні досьогодні⁵⁸.

У місцевостях, де переважну більшість сільського населення складали українці-греко-католики і найближча католицька парафія знаходилася на великій відстані, йшов активний процес переходу католиків до греко-католицької церкви і часткової або повної українізації етнічних поляків греко-католицького і інколи навіть католицького віросповідання.⁵⁹ За зауважен-

⁵⁶ Історична назва одного з регіонів Тернопільського воєводства.

⁵⁷ *Sprawy narodowościowe*. 1934. Nr. 5–6. S. 596–597.

⁵⁸ Наприклад, відомі випадки, коли у 1990-ті рр. під Коломиєю католики, які розмовляли українською, претендували на будівлі колишніх костюлів, котрі зі згоди католицької церкви були передані греко-католицькій церкві.

⁵⁹ Так, наприклад, як пригадував член ОУН Василь Турко, на 1933 р. у селі Радехові було 30% поляків і тільки три родини з них розмовляли польською, а решта були фактично українізовані. Поляки, які розмовляли українською, жили в Радехові вже не у першому поколінні, а ті, хто розмовляв польською, переселилися в результаті колонізаційної політики польського уряду 1920-х рр. Варто звернути увагу, що до 1931 р. у селі та його околицях не було католицького костюлу, і лише коли у 1931 р. спеціально для нових польських колоністів у сусідньому селі Бишові було побудовано костюл, поляки з Радехова отримали можливість його відвідувати. Про відсутність серйозної напруги між українізованими поляками і українськими націоналістами в Радехові свідчить той факт, що у 1930 р. під час кампанії підпалів польських господарств оунівцями в Радехові були спалені будинки Польського селянського гуртка і нових поселенців, а «старих» — залишилися неушкодженими (Маркар В. Спомины та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 2. Бойові друзі. Книга перша. Торонто-Київ. 2001. С. 157–158).

ням аналітика з Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі, такі «випадки крадіжки душ» не були рідкісними в тих частинах Східної Малопольщі, де католицькі парафії лише зрідка траплялися серед численних греко-католицьких. У 1920–1930-ті рр. в Східній Галичині нараховувалось 1991 греко-католицька парафія порівняно з 743 католицькими. В результаті цього на одну греко-католицьку парафію припадало 1838 віруючих, а на одну католицьку в масштабах всієї Польщі – 3620, що створювало більш сприятливі умови для національно-просвітницької діяльності греко-католицької церкви.⁶⁰

Масовість явища «крадіжки українцями польських душ» серйозно стурбувала центральну адміністрацію Польщі у другій половині 1930-х рр., і вона ініціювала у Галичині активну польську національно-просвітницьку кампанію. Також розпочалися судові переслідування греко-католицьких священників, котрі хрестили дітей католиків без наступної передачі метрики до католицьких парафій, вінчали католиків без погодження з місцевим католицьким священником, агітували поляків-католиків і поляків-греко-католиків на користь вибору української національної самосвідомості і записували до метричних книг польські прізвища на український лад: -ий замість -и.⁶¹ Судові розгляди справ греко-католицьких священників, що найчастіше завершувалися значними грошовими штрафами, постійно згадуються у газеті «Діло» і документах Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі. Греко-католицького священника могли навіть засудити до тюремного ув'язнення, як це сталося з Володимиром Пашковсь-

⁶⁰ Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Меморіал, присвячений проблемі греко-католицького духовенства. Травень 1930 р. Archiwum Akt Nowych (далее ААН). MWR і ОР. Sygn. 435. К. 79.

⁶¹ Важко сказати, чи робили священники запис прізвищ на «український» лад із закінченням на «-ий» чи «польський» із закінченням на «-и» цілеспрямовано або під впливом інерції та звички. Принаймні, чиновники Міністерства віросповідань і громадської освіти, які відстежували випадки «неправильних» записів польських прізвищ у метричних книгах, самі писали прізвища українських священників то на «український», то на «польський» лад. Звісно ж, у випадку «польського» написання українських прізвищ не йшлося про те, що чиновники міністерства мали за мету зарахувати священників до польської нації.

ким, засудженим на шість місяців тюрми за хрещення у греко-католицькій церкві дитини польського походження і за непередачу його метрики до католицької парафії.⁶²

Серйозну проблему для польської та української націоналістичної пропаганди, яка прагнула поділити галицьке суспільство на поляків і українців, становило толерантне ставлення і до греко-католицької церкви, і до католицького костьолу значної частини польських і українських селян – прибічників обох церков, а також поляків-католиків, греко-католиків – етнічних поляків і католиків – етнічних русинів чи українців. Греко-католицька і католицька церкви в Галичині часто сприймалися місцевим населенням як частина єдиної вселенської католицької церкви, і тут не могло йтися про те, що між цими конфесіями існувала така ж різниця, як, наприклад, між протестантами, православними і католиками. Про близькість греко-католицької і католицької церков у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. свідчить той факт, що католицькі і греко-католицькі священники могли висповідувати один одного, як це було у селі Угринів на Перемишльщині.⁶³ Між католицькими і греко-католицькими священниками могли існувати і просто дружні стосунки, засновані на особистій симпатії, дружбі з дитинства і спільному навчанні.⁶⁴

Стосунки між греко-католицькою і католицькою церквами в конкретній місцевості визначалися значною мірою моральною, етичною та національною позицією священників, від

⁶² Тернопільське воєводське управління. «Перелік проявів антидержавної діяльності і виступів Греко-католицьких священників за період 1.V. – 31.VII.1938.», підготовлений для Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі. ААН. MWR і ОР. Sygn. 930. К. 167.

⁶³ Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів. 2001. С. 116.

⁶⁴ В цьому відношенні досить цікавим є лист католицького єпископа у Перемишлі Юзефа Себастьяна Пельчара наміснику Королівства Галиції і Ладомерії від 10.04.1910, в якому він клопотався за служителя греко-католицької капітули Я. Войтовича. Ю. С. Пельчар писав, що знає Я. Войтовича з 11 років з часів спільного навчання в гімназії і дає йому таку характеристику: «...це порядна людина і чесний священник, і польській народності зовсім не ворожий» (Булахтин М. А. Между политикой и моралью: краковские консерваторы в начале XX века. Пермь. 2006. С. 64).

яких залежало, чи намагатися сіяти міжнаціональну ворожнечу і поділяти католицьку церкву на польську католицьку і українську греко-католицьку. Греко-католики і католики могли відвідувати богослужіння в обох церквах,⁶⁵ разом будувати⁶⁶ і використовувати каплиці, а також спільно влаштовувати урочисті зустрічі як католицьких, так і греко-католицьких єпископів.⁶⁷ Для сільських мешканців не здавалося дивним, що дітей католиків навчав Закону Божому греко-католицький священник,⁶⁸ або що польські школярі відвідували урочисті богослужіння в церкві на честь національних свят Польщі.⁶⁹

⁶⁵ Тернопільське воєводське управління. «Перелік проявів антидержавної діяльності і виступів греко-католицьких священників за період 1.V. – 31.VII.1938.», підготовлений для Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі. AAN MWR і ОР. Sygn. 930. K. 166. Наприклад, католики без жодних проблем і упереджень відвідували урочисті греко-католицькі різдвяні богослужіння, які проводилися за юліанським календарем: Тернопільське воєводське управління (?), перелік випадків порушень греко-католицькими священниками умов конкордату між Польщею і Ватиканом від 1925 р. та їхніх дій, що порушують інтереси польської держави. Початок 1939 р. AAN. MWR і ОР. Sygn. 930. K. 70.

⁶⁶ Наприклад, у Черткові 1938 р. греко-католики на добровільних засадах допомагали своїм сусідам возити каміння для католицької каплиці, проти чого виступав місцевий греко-католицький священник: Донесення тернопільського воєводи до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про діяльність греко-католицького духовенства від 23 грудня 1938 р.: AAN. MWR і ОР. Sygn. 435. K. 439.

⁶⁷ Донесення керівника відділу національної політики Тернопільського воєводського управління до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про відвідування бережанського деканату греко-католицьким єпископом Іваном Бучкою від 5 липня 1937 р. AAN. MWR і ОР. Sygn. 454. K. 406 – 412.; AAN . MWR і ОР. Sygn. 930. K. 189.

⁶⁸ У Денисові Тернопільського повіту Закону Божому місцевих польських католицьких дітей навчав греко-католицький священник, оскільки католицький священник Євгеній Полторака, який проживав в іншому селі, у 1938/39 роках навчальному році 1938/1939 відвідав уроки Закону Божого в денисовській школі лише кілька разів: Тернопільське воєводське управління (?). Інформаційний звіт про діяльність католицьких і Греко-католицьких священників на території воєводства, підготовлений для Міністерства віросповідань і громадської освіти у Варшаві. 1939 р. AAN. MWR і ОР. Sygn. 930. K. 51.

⁶⁹ Майже анекдотичний випадок з точки зору українського і польського націоналізму відбувся у Подволочиську, Львівського воєводства, у липні 1929 р., коли місцеві католицькі священники, вочевидь прибічники польсь-

Про незавершеність процесів національного самовизначення у Східній Галичині у 1920 – 1930-ті рр. навіть серед відносно свідомої частини русинського або українського населення також свідчить існування москвофільського руху, який, як і раніше в Австро-Угорщині, висував тезу про приналежність галицьких русинів (українців) до триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів та білорусів. У 1920 – 1930-ті рр. рух користувався досить активною за галицькими стандартами підтримкою польської влади, яка намагалася з його допомогою послабити вплив українського націоналізму у галицькому селі. Москвофільське Російське селянське об'єднання (РСО) справляло певний вплив на деяку частину галицьких селян, які через традиційний консерватизм продовжували вважати себе не українцями, а русинами, руснаками, «тутейшими» тощо, що особливо яскраво виявилось на Лемківщині.⁷⁰ Популярність ідей русофілів серед певної частини галицького селянства значною мірою була обумовлена приналежністю до руху значної кількості греко-католицьких священників і частини русинської інтелігенції, котрі у деяких селах були єдиними представниками інтелігенції та організаторами громадського життя.

Важко погодитися з точкою зору, яка існує в історіографії, що у міжвоєнний період у русофілів не було майбутнього головним чином через масові репресії австрійського уряду у роки Першої світової війни, які знекровили рух, та факт існування Західноукраїнської Народної Республіки. Хоча водночас не варто заперечувати і великого впливу на русофільський рух виникнення української державної незалежності⁷¹.

кої національної демократії, відмовилися провести урочисте богослужіння на честь іменин маршала Ю. Пілсудського, і вчителі місцевої школи повели польських дітей на богослужіння до греко-католицької церкви, де воно і відбулося (Лист департаменту віросповідань Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі львівському католицькому архієпископу Болеславу Твардовському від 6 липня 1929 р. AAN. MWR і ОР. Sygn. 929. K. 175).

⁷⁰ Архив внешней политики Российской Федерации (далі АВП РФ). Фонд 122. Опись 20. Папка 64. Дело 32. Л. 25 – 30.

Москвофільський рух значною мірою став занепадати і його ідеологія втратила актуальність у результаті національної політики Радянського Союзу, який визнав існування ук-

⁷¹ Значна частина русофільської інтелігенції брала участь у державному будівництві Західноукраїнської Народної Республіки і формуванні її чиновницького апарату. Випадків інтеграції русофілів до української держави було значно більше за поодинокі прояви протистояння. Толерантно сприйняли західноукраїнську державність і галицькі селяни, які зазнавали впливу русофільських активістів. Особлива ситуація склалася лише на Західній Лемківщині, частині східнослов'янського анклаву на захід від Сяну, який знаходився радше у Західній Галичині, аніж у Східній, і був відрізаний польськими військами від ЗУНР. У листопаді 1918 р. прибічники русофілів в умовах державного вакууму самоорганізувалися тут у так звану Флоринцьку республіку, яка складалася з кількох десятків сіл, і спочатку заявили про прагнення приєднатися до Росії, а потім до Чехословаччини. При цьому лідери русофілів на Лемківщині спеціально підкреслювали, що вважають стосунки із ЗУНР і українським рухом своєю внутрішньою справою як суб'єктів єдиного суспільства (Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року). / Україна Модерна. № 2 – 3. (текст статті узятий на сайті www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statii). На тій самій Лемківщині, але у східній її частині лемками проукраїнської орієнтації була створена Віслоцька республіка, яка встала на бік ЗУНР. (Moklak Jarosław. Lemkoszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne I wuzpaniowe. Kraków, 1997. L. 33 – 43). Головними організаторами політичного руху лемків на той час були нечисленні священики, вчителі і чиновники, кількість яких незалежно від національної орієнтації на усю Лемківщину не перевищувала кілька сотень осіб. Якщо ж говорити про селян, то вони залишалися інертними і приєднання їхньої незначної частини до будь-якого політичного і національного руху було спорадичним і зовнішнім. Рівень письменності на Лемківщині був одним з найнижчих у Галичині, і ситуація практично не змінилася до депортації лемків у СРСР і західні райони Польщі у 1945 – 1947 рр. Сплески зовнішньої активності лемківського суспільства відбувалися головним чином лише у випадках, коли безпосередньо зачіпалися інтереси громади. Це було в випадку, коли на початку ХХ ст. кілька сіл перейшло з греко-католицької церкви до православної через обіцянку православних священиків не стягувати церковних сплат. Саме протидією насильницькому перевезенню з рідної землі до СРСР також можна пояснити активну участь в Українській повстанській армії молоді з раніше «москвофільської» Західної Лемківщини у 1945 – 1947 рр. З лемків, зокрема, була сформована одна з найактивніших військових частин УПА Лемківська сотня, на рахунок якої було понад сотні успішних боїв. Під час одного з них, наприклад, 28 березня 1947 р. був убитий генерал-майор Радянської армії і заступник міністра оборони Польщі генерал Кароль Сверчевський. За спога-

раїнської нації і надав їй автономну державність у формі УРСР. Унаслідок цього москвофіли більше не могли посилалися на «великий руський народ», оскільки великороси від імені свого державного утворення РСФРР визнали українську національність та її право на самовизначення, хоча і в рамках Радянського Союзу. Частина москвофільської молоді, тобто потенційне майбутнє москвофільського руху, в 1920-ті рр. масово почала набувати українську національну самосвідомість або ставала прибічниками українського комуністичного руху, тобто приєднувалися до радянофільського табору.⁷²

Менше з тим, у 1920 – 1930-ті рр. значною мірою через силу інерції та малої сприйнятливості галицького села до зовнішнього впливу запасу міцності москвофільського руху

дами одного з командирів сотні, половина його солдатів не вміла читати, і командири сотні організували для них навчальні курси з ліквідації неписьменності (Степан Стебельський («Хрін»). Конопадський Олекса («Островерх»). Крізь сміх заліза. (Хроніки). Літопис Української повстанської армії. Т. 30. Львів, 2000. С. 330). Успіху УПА на Лемківщині також сприяв той факт, що у 1944 – 1947 рр. до життя лемківського села вперше інтегрувалися численні військові і цивільні структури сучасного національного руху, у даному випадку українського, і їхня діяльність та пропаганда з огляду на специфіку партизанської боротьби стала інтегральною частиною повсякденного життя традиційного села. Якщо повернутися до подій польсько-української війни 1918 – 1919 рр., я не зустрічав інформації про зростання напруги у стосунках між прибічниками українського і русофільського вибору і тим більше про збройне протистояння між ними під час існування західноукраїнської державності. Попри факт тимчасової підтримки польською стороною Флоринцької республіки, що мала на меті розкол східногалицького суспільства, я також не зустрічав і випадків участі русофілів у бойових діях на боці польської армії, хоча одиничні випадки служби русинів (не обов'язково москвофілів) у польській армії у 1918 – 1919 рр. могли траплятися, як і служба етнічних поляків в українській армії, про яких я згадую. Судячи з майже повної відсутності у відомих мені спогадах і дослідженнях згадок про перший випадок і досить часті свідчення про другий, останніх випадків було незрівнянно більше.

⁷² Втім, одне зовсім не виключало іншого. Одним з найяскравіших прикладів такої трансформації був відомий талановитий письменник і публіцист Ярослав Галан, який походив з москвофільської родини. Варто відзначити, що радянофільська орієнтація поєднувалася у Я. Галана зі сформованою українською національною самосвідомістю. Аналіз публікацій Я. Галана, особливо 1940-х рр., дозволяє говорити про його «український радянський патріотизм» або «радянський український націоналізм».

ще вистачало на організацію масових з'їздів, які не поступалися за кількістю українським, самостійну участь у виборах до сейму та місцевого самоврядування, а також на підтримку своєї мережі сільськогосподарських кооперативів, об'єднаних у «Ревізійну раду руських кооперативів». Москвофільської ідеології продовжували дотримуватися не лише багато сільських греко-католицьких священиків, але і священики у містах та представники інтелігенції, як це було у Станіславові,⁷³ Львові та Перемишлі. У 1920-ті рр. представники галицьких москвофілів завдяки входженню до проурядових виборчих списків обиралися депутатами сейму Польщі.

Можна припустити, що незавершеність процесів формування національної самосвідомості у Східній Галичині була наслідком не лише сильних позицій традиційного селянського світовідчуття, але і незавершеності створення сучасної національної самосвідомості у населення Галичини в цілому. Прихильність до традиційних форм національної самосвідомості була долею не лише селянства, деяких груп міщанства, інтелігенції і духівництва, але і частини вищої польської аристократії, яка пам'ятала про своє «руське» походження. На відміну від традиційної русинської «шляхти загородової», котра за винятком пам'яті про приналежність до наднаціонального шляхетського стану Речі Посполитої була дуже близькою до світогляду селянського світу, багато представників польської галицької аристократії свідомо зберігали деякі особливості регіональної самосвідомості і ідею своєї етнічної спільності з русинсько-українським селянством.

За спогадами знаного українського політика і одного з творців Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 р. Лонгіна Цегельського, група галицьких польських консерваторів з представників «українських родів» у 1900–1920-ті рр. «шукала зближення з українцями», йшла назустріч українським культурним і національним вимогам⁷⁴ і навіть

⁷³ Макара В. Спомины та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911–1929). С. 178–179, 237.

⁷⁴ Можна навести приклад одного з лідерів консерваторів Генріха Бадені, депутата крайового парламенту і сина крайового маршала, який в розмові з Л. Цегельським зізнався, що підтримував українські просвітницькі

була готова визнати українську приналежність Східної Галичини.⁷⁵ Безумовно, необхідно додатково вивчати, наскільки згадувана Л. Цегельським готовність галицьких консерваторів визнати українську незалежність була щирою, або це був лише тактичний маневр,⁷⁶ але принаймні вони спілкувалися з лідерами поміркованого українського табору під час так званих «зустрічей за філіжанкою чорної кави» ще наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Серед членів цієї групи⁷⁷ можна назвати представників таких відомих польсько-русинських магнатських родів, як Шептицькі,⁷⁸

організації, кооперативні союзи, музеї та Наукове товариство ім. Шевченка, але був категорично проти соціалістичного компонента українського руху, що зближувало позицію його групи з греко-католицькою церквою, яка також негативно ставилася до соціалістів. Галицькі польські консерватори і церква не могли схвалити атеїзм соціалістів і їхнє гасло повної безвідплатної передачі великих земель володін селянам, бо самі були крупними землевласниками (Цегельський Л. Від легенд до правди. Монастир Свято-Іванівська Лавра. Видавничий відділ «Свічадо». Львів. 2003. С. 167–168).

⁷⁵ Як пише в своїх мемуарах Л. Цегельський, у листопаді 1918 р. галицькі польські консерватори через свого лідера маршала крайового сейму графа Незабитовського заявили про визнання української держави. Навіть ще на початку 1923 р. за два місяці до міжнародного визнання приналежності Східної Галичини до Польщі кілька сотень найбільших галицьких землевласників на чолі з графом Генріхом Бадені визнавали український характер і приналежність Східної Галичини (Цегельський Л. Від легенд до правди. Монастир Свято-Іванівська лавра. Видавничий відділ «Свічадо». Львів. 2003. С. 56–59, 167–168).

⁷⁶ Не слід забувати, що природа великої власності передбачає, що її власник буде намагатися домовитися з будь-якою владою, якщо та сприяє її збереженню.

⁷⁷ Саме ці люди стояли на чолі Королівства Галиції і Ладомерії до 1918 р. і зокрема контролювали посаду маршала крайового сейму (Цегельський Л. Від легенд до правди. Монастир Свято-Іванівська лавра. Видавничий відділ «Свічадо». Львів. 2003. С. 167–168).

⁷⁸ Зокрема, представник цього роду Андрій Шептицький у 1901–1944 рр. очолював українську греко-католицьку церкву у Східній Галичині, а його брат Климентій Шептицький, який був певний час членом польської фракції австрійського парламенту, у 1920–1930-ті рр. був ігуменом студитського монастиря – Свято-Успенської унівської лаври. Слід відзначити, що їхній рідний брат Станіслав Шептицький у 1918 р. нетривалий час був першим міністром оборони незалежної польської держави, яка вела тоді бойові дії проти Західноукраїнської Народної Республіки. Перед цим, під

Дідушицькі, Тустановські, Незабитовські, Сапеги і Сангушки.⁷⁹

Окреме місце серед земельної аристократії Галичини займали так звані «подоляки» — великі польські землевласники Поділля, які значною мірою склалися з нащадків русинських родів. До Першої світової війни у політичному плані вони жорстко протидіяли українському рухові, оскільки були проти поширення української ідеології серед традиційного українського селянства і побоювалися українізації у Галичині етнічних поляків без визначеної національної самосвідомості.⁸⁰ І хоча приналежність «подоляків» до польської національності і національного табору не викликає сумнівів, їхня національна самосвідомість і життєва позиція засвідчують, що вони радше були регіональним реліктом традицій у багато в чому донаціональному суспільстві Речі Посполитої, аніж сучасними поляками. Подоляки виступали на словах за боротьбу проти українського націоналізму як суперника поляків у змаганні за національний вибір традиційних галицьких русинів, але в реальності мало що робили для колонізації русинського населення. Цілком ймовірно, що саме збереження русинського традиційного характеру селянства «своїх» сіл було їхнім головним прагненням. Досить симптоматично, що відоме політичне кредо подоляків «най буде, як було» (нехай буде так, як було раніше) було виголошено одним з них на засіданні крайового сейму Галичини ще у

час Першої світової війни, С. Шептицький був одним з найреальніших кандидатів на посаду командувача Легіону Українських січових стрільців у австрійській армії.

⁷⁹ Цікаво, що ще у 1848 р. під час «весни народів» представники цих же колонізованих русинських магнатських родів відверто заявляли про свою етнічну спільність з русинським селянством і навіть намагалися очолити русинське національне відродження, коли на противагу створеній греко-католицькою церквою Головнім руській раді ними був скликаний Руський собор у Львові з репрезентантів колонізованої русинської шляхти. Випереджаючи концепцію москвофілів, котрі пізніше розглядали малоруський народ як частину великої триєдиної руської нації, складеної з великорусів, білорусів і малорусів, ідеологи Руського собору визнавали окремішність русинів, але бачили їх інтегральною частиною народу Речі Посполитої.

⁸⁰ Булахтин М. А. Между политикой и моралью: краковские консерваторы в начале XX века. Пермь. 2006. С. 188 — 190.

1866 р. саме по-русинськи.⁸¹ «Подоляків» більше хвилювало збереження своїх володінь і звичного для них життєвого укладу, ніж безпосередньо національне питання.

Це виразно виявилось в 1920 — 1930-ті рр., коли магнатські роди Східної Галичини і місцеве селянство однаково вороже ставилися до земельної політики польського національного уряду, який примусово відбирав на не вигідних умовах більшу частину землі у великих землевласників і передавав її колоністам з центральних районів Польщі.⁸² Конфлікт із Варшавою через землю яскраво висвітлив саме регіональний місцевий аспект національної самосвідомості «подоляків». Коли йшлося про їхню власність, «своє» місцеве русинське селянське населення виявилось для них багато в чому незрівнянно ближчим, ніж теж «своя» польська національна держава. В свою чергу, значна частина східногалицького селянства, центристська частина українського національного руху і греко-католицький клір певною мірою відповідали подолякам таким самим почуттям навіть в умовах польсько-української війни 1918 — 1919 рр.⁸³

⁸¹ Булахтин М. А. Между политикой и моралью: краковские консерваторы в начале XX века. Пермь. 2006. С. 34.

⁸² В цьому галицькі селяни і великі польські землевласники були єдині. Дмовитися між собою про продаж землі їм було значно вигідніше. Тим більше, що це ще сильніше закріпило взаємовигідні економічні і соціальні зв'язки між галицьким селянством і великими фольварками з їхніми переробними фабриками і можливістю сезонного приробітку для місцевого населення.

⁸³ Хоча земельна реформа була проголошена однією з цілей української революції, це не означало повного знищення великих земельних економічних суб'єктів. Державна адміністрація Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 — 1919 рр. узяла під захист великі поміщицькі господарства, не допускала їхнього пограбування мародерами і досить толерантно ставилася до їхніх власників, що мешкали у них. ((Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад — грудень 1918 року). / Україна Модерна. № 2 — 3. (текст статті узятий на сайті www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti)). Це, в свою чергу, найпозитивніше вплинуло на стосунки вищої земельної аристократії Східної Галичини і більшості українського руху у 1920 — 1930-ті рр., коли вони разом виступали проти державної програми переселення поляків з центральних районів Польщі до Східної Малопольщі, націоналізації великих земельних володінь галицької аристократії і обмеження участі українського селянства в отриманні цих земель.

У цьому контексті доволі показовою є позиція поміщика Євстахія Рильського з-під Перемишля, котрий під час земельної реформи 1920-х рр. був категорично проти поселення на своїх землях колоністів з внутрішніх районів Польщі. Є. Рильський формально виконав приписи реформи, коли організував на своїй землі поселення з п'яти родин бойків, які повернулися з заробітків у Америці. За спогадами місцевих жителів, поміщик неодноразово повторював фразу «мої люди, моє село» і стверджував, що «це українська земля і вона повинна належати українцям».⁸⁴

Роди крупної польсько-русинської аристократії зберегли живі контакти зі «своїми» селами. Граф Борковський у селі Королівка в Південному Подолі подарував місцевій русинській общині землю під церкву і цвинтар, а також на 80% оплатив будівництво нової греко-католицької церкви.⁸⁵ Князь Леон Сапега в селі Більче Борщевського повіту неодноразово відвідував недільну службу у греко-католицькій церкві та разом з дружиною заснував дитячі ясла для сільських дітей. Часто відвідувала греко-католицькі богослужіння і родина вже згаданого вище Є. Рильського.⁸⁶ Досить цікаво, що контакти Л. Сапеги не обмежувалися лише «своїми» українськими селянами, він зокрема брав участь у спільних наукових проектах разом з українським Науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові.⁸⁷

За спогадами селян, власник поміщицького господарства у селі Станкові князь Юзеф Пузина відзначався особливою лояльністю до них, поставив у селі статую Богоматері — пам'ятник скасування кріпосного права у 1848 р. і, сам католик, дав

⁸⁴ Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів, 2001. С. 117.

⁸⁵ Stella Hryniuk. Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia. 1880–1900. Edmonton. 1991. P. 19.

⁸⁶ Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів, 2001. С. 117.

⁸⁷ Л. Сапега, наприклад, спільно з науковим товариством спонсорував дослідження і розчищення місцевих природних печер (Stella Hryniuk. Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia. 1880–1900. Edmonton. 1991. P. 19).

велику пожертву на ремонт греко-католицької церкви.⁸⁸ Організував будівництво нової греко-католицької церкви в селі Голубі на Перемишльщині і великий польський землевласник Свежавський. Значну матеріальну допомогу греко-католицькій парафії у «своєму» селі надавав і польський поміщик в селі Руді коло Стрия у 1930-ті рр.⁸⁹ Представник роду графів Дідушицьких у 1930 р. використав свої зв'язки, аби карна акція «паціфікації» не торкнулася «його» села Поториці, хоча сам він рідко бував у фільварку, який йому належав.⁹⁰ Подібна історія сталася і у селі Угринів на Перемишльщині, де власник місцевого фільварку Євстахій Рильський, отримавши звістку про паціфікацію, терміново приїхав з-за кордону і добився виведення карного загону зі «свого» села.⁹¹ Як показник ставлення у відповідь галицького селянства до великих галицьких землевласників, і в тому числі до «русинських» магнатських родів, може розглядатися вельми симптоматичний факт, що організована ОУН у 1930 р. акція підпалів польських господарств у своїх конкретних проявах була спрямована в першу чергу на переселенців з етнічних польських земель, а не на «віковичних гнобителів» в особі польських поміщиків.

В зв'язку з незавершеністю процесів національного самовизначення більшості галицького суспільства стає достатньо актуальним питання про кількість активних учасників сучасного націоналістичного дискурсу у міжвоєнній Галичині, котрі мали цілком сформовану українську самосвідомість. Ми не можемо віднести до них повністю греко-католицьких священиків та інтелігенцію, оскільки серед значної їхньої частини ще було досить багато прибічників русофільства. Частина греко-католицького духовенства та русинської інтелігенції були на стадії переходу від русинської самосвідомості

⁸⁸ Дашко Ганна. Історія одного села: село Станків. Львів, 2005. С. 34–36.

⁸⁹ Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів, 2001. С. 83.

⁹⁰ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911–1929). С. 313.

⁹¹ Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів, 2001. С. 117.

до польської, принаймні, як пригадував В. Макар, у станіславській українській гімназії один з польських учителів був сином греко-католицького дяка. Ще складнішою є ситуація з вивчення національної самосвідомості активної частини русинського міщанства, оскільки джерел з цього питання практично немає. Як вже було показано вище, не до кінця визначена ситуація була з активістами українського руху з числа селян, оскільки в різних ситуаціях і в різні моменти часу вони були носіями найрізноманітніших настроїв і рис самосвідомості. Немає достатньо повних підстав зараховувати до 100% носіїв сучасної української національної самосвідомості у 1920–1930-ті рр. і українсько-русинських гімназистів і студентів, бо якщо їхні батьки були русофілами, то їхні діти також могли уникати українського руху, але не акцентувати цього.

Галицьким українцям для формування стійкої української самосвідомості у переважно аграрного населення Східної Галичини відверто бракувало такого фактору, як підтримка своєї держави з його національним чиновницьким апаратом.⁹² Окрім цього, в українському суспільстві Галичини у 1920-ті рр. серйозно не вистачало національної інтелігенції, частина якої загинула, емігрувала чи скоротилася природним шляхом під час бойових дій 1914–1920 рр., коли майже припинився приріст її кадрів з числа випускників гімназій та університетів. Її критична маса для успішного національного наступу на галицьке село була набрана лише на початок 1930-х рр., коли державні гімназії, польські та іноземні вузи закінчили принаймні 3–5 тисяч молодих галичан. На той час вдалося заповнити українськими кадрами вакантні місця в державній системі освіти у Східній Малопольщі, українських ділових колах і громадських організаціях.

Значною мірою завдяки цьому в 1930-ті рр. ідеї сучасного українського націоналізму почали поширюватися серед частини української сільської та міщанської молоді у значно швидшому темпі, ніж раніше. Це виявилось в активній участі

⁹² Аж і сьогодні значна частина громадян сучасної держави зараховує себе до будь-якої національності на суто формальних і пасивних підставах і вони не є активними учасниками національного дискурсу.

молоді з традиціоналістських прошарків галицького суспільства у діяльності «Великого лугу», «Просвіти», в українському католицькому русі та інших спортивних і культурних організаціях. Частина молоді почала серйозно цікавитися політикою і приєднуватися до легальних партій⁹³ і нелегальної ОУН.⁹⁴

Питання про активних учасників націоналістичного дискурсу, їхню самосвідомість і точну кількість безумовно потребує окремого дослідження. Цілком зрозуміло, що їхня кількість у найширшому охопленні не перевищувала 200–300 тисяч осіб. Однак цієї кількості було більш ніж достатньо для поновлення в перспективі українського характеру Східної Галичини і для того, аби справити домінуючий вплив на українців-русинів без сформованої національної самосвідомості. Активні учасники українського руху становили не менш як 10% східнослов'янського населення Східної Малопольщі, і це відповідає поширеній середній нормі людей, які активно цікавляться політикою, у сучасних національних спільнотах.

Водночас необхідно враховувати, що в 1920–1930-ті рр. ще не була остаточно завершена інтеграція до польського чи українського дискурсу навіть у активних учасників національ-

⁹³ На селі почали з'являтися осередки Фронта національної єдності Дмитра Палієва, в деяких місцевостях з'явилися структури «Орлів» під керівництвом майбутнього лідера ОУН Андрія Мельника та Католицької акції української молоді, підконтрольні греко-католицькій церкві, діяли також осередки «Каменярів» – молодіжного крила Української соціал-радикальної партії.

⁹⁴ Саме в цей час були закладені підстави міцності бази українського націоналістичного спротиву в західноукраїнському селі 1940-х – початку 1950-х рр. Переважна більшість солдатів УПА і учасників підпілля у 1940-ві рр. були родом з села і представляли покоління молоді 1930-х рр. та їхніх молодших товаришів. Як один з найяскравіших прикладів можна згадати Дмитра Куп'яка з села Яблонівка повіту Камінка Струмилова Львівського воєводства. Він народився у 1918 р. у родині солдата УГА, був вихований у патріотичному дусі і у другій половині 1930-х рр. за власною ініціативою зав'язав контакт з ОУН і організував осередки ОУН у селах свого повіту, де оунівців до цього не було. У подальшому Д. Куп'як був активним учасником українського збройного підпілля і одним з командирів Служби безпеки УПА (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993).

них рухів Галичини. Міг відбуватися перехід до протилежно національного табору людей з родин із вже сформованою національною свідомістю. Якщо звернутися до мікроісторії Галичини того періоду, то подібних випадків можна виявити досить багато. Цікавим, але мабуть винятковим прикладом нетвердості національної самосвідомості в активних учасників українського націоналістичного підпілля є приклад бойовика УВО Пасика, котрий у 1922 р. брав участь у вбивстві лідера хліборобської партії Сидора Твердохліба. За даними організатора вбивства Федора Яцури, на початку 1930-х рр., перебуваючи у польській в'язниці Пасик образився на неухвагу до його заслуг з боку ОУН-УВО і почав солідаризуватися з польськими в'язнями та говорити виключно польською мовою.⁹⁵

Відомі також випадки переходу з польського національного табору до українського. За спогадами солдата 14-ї дивізії СС «Галичина» Євстахія Загачевського, серед його товаришів по службі було багато представників полонізованих люмпенізованих пролетарських прошарків Львова, т. зв. «батярів». Особливо показовим є випадок Йозефа Вонтуха, вихідця з родини польського вояка, загиблого у 1918 р. під час захисту Львова від українців, який сам прилучився до українського боку і загинув у битві під Бродами у 1944 р.⁹⁶ Й. Вонтух, як і інші українські солдати СС з його середовища, був русином за походженням, і на його рішення і національне самовизначення вплинули його українські товариші, спільне з ними навчання у школі і цілком ймовірно приналежність до будь-якого вуличного молодіжного угруповання, в якому переважали українці. Водночас частина «батярів» русинського походження залишилася у польському національному таборі.

Уважно читаючи мемуари активних учасників ОУН 1930–1940-х рр., не можна не помітити, що, розповідаючи про своїх родичів і знайомих, вони досить часто згадують польсько-українські міжнаціональні шлюби, котрі мали

⁹⁵ Книш З. Становлення ОУН. Київ, 1994.

⁹⁶ Загачевський Є. Спогади фронтовика. Видання Братства кол. Вояків І-ої Української Дивізії УНА. Мюнхен, 1952. (Текст книги узятий на сайті <http://lib.galiciadivision.com>).

наслідком переходу до іншої національної групи. Можна припустити, що для частини навіть дуже активних учасників польського і українського національних рухів у Галичині 1920–1930-х рр. родинні зв'язки та інтереси родини часто важили значно більше за міжнаціональну ворожнечу. Зміна приналежності до польського чи українського національного табору могла часто відбуватися досить легко, якщо цього потребували інтереси родини.

Так, наприклад, рідна тітка члена ОУН Дмитра Куп'яка була одружена з польським офіцером, котрий був покалічений під час польсько-української війни 1918–1919 рр.⁹⁷ У шлюбі з польськими офіцерами були і рідні тітки Якова Маковецького, українця, члена ОУН і учасника Дружини українських націоналістів Романа Сушка, організації, яка увійшла до Польщі у вересні 1939 р. в складі німецької армії.⁹⁸ Цікавий випадок наводить у своїх мемуарах М. Козій, коли пише, що одна з його знайомих односельчанок, близька до ОУН, наприкінці 1930-х рр. одружилася з односельцем поляком, котрий був керівником місцевого осередку польської патріотичної воєнізованої організації «Стрілок».⁹⁹

Наявність перехідних етнічних груп і значної частини населення без чітко вираженої національної самосвідомості сильно гальмувала процеси державної інтеграції галицьких українців і справила значний вплив на національну політику польського і українського таборів у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. Традиційні галицькі селяни і міщани, які проживали часто у відділених сільських районах без розвинутої мережі комунікацій, були зацікавлені в першу чергу у

⁹⁷ Між чоловіком тітки і Д. Куп'яком були дуже теплі стосунки і той неодноразово допомагав небожу своєї дружини. Цьому не заважав той факт, що батько Д. Куп'яка був солдатом УГА і брав участь у бойових діях проти польської армії (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів, 1993).

⁹⁸ Ці тітки, які мешкали у Кракові, ставилися до небожа як родички і поселили його у себе разом з його товаришем, також членом ОУН і солдатом легіону Р. Сушка. (Стебельський Іван. Шляхами молодості й боротьби. Спогади, статті, листування. Київ 1999).

⁹⁹ Козій Михайло. За чужу справу. (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в більшовицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто, 1961.

веденні свого особистого господарства та справах своєї громади або церковної парафії. Ця група галицького населення загалом однаково ставилася до австрійської влади до 1918 р., до української у 1918 – 1919 рр. і до польської у 1919 – 1939 рр. Незавершеність процесів формування сучасної національної самосвідомості була властива не лише традиційному селянству в Галичині, але також і представникам політичних, соціальних і станових кіл, котрі повинні були б сприяти національному самовизначенню своєї етнічної групи.

Радикальне втручання держави до устійнених соціальних, релігійних та економічних відносин у традиційному суспільстві цього регіону могло призвести до вкрай негативних результатів, і державна адміністрація Польщі не припустилася цієї помилки.¹⁰⁰ У сусідній Волині саме спроба польської держави активно втрутитися до підвалини життя традиційного суспільства шляхом примусового переведення українських селян з православ'я до католицизму у другій половині 1930-х рр. стала однією з причин кривавої етнічної чистки під час Другої світової війни. Пізніше, у другій половині 1940-х рр., саме національна, економічна, політична і соціальна політика Радянського Союзу перетворила у переважній більшості аполітичну селянську громаду Західної України на базу українського антирадянського збройного опору.

¹⁰⁰ Не має значення, що ця помилка скоріш за все не була зроблена через відсутність необхідних ресурсів на проведення активної політики у цьому питанні.

Розділ II.

Основні учасники процесів державної інтеграції українців до Польщі у 1920–1930-ті рр.

§ 1. Основні учасники процесів державної інтеграції галицьких українців до міжвоєнної Польщі

У 1920 – 1930-ті рр. у Східній Галичині співіснувало три потужних національних рухи, які виступали від імені трьох основних автохтонних етносів Галичини: українського, польського та єврейського. Два перших з них мали досвід державного національного будівництва і виступали за виняткову приналежність Східної Галичини своїм народам. У результаті поразки галицьких українців у польсько-українській війні 1918 – 1919 рр. Східна Галичина увійшла до складу Польської Республіки, і українські політичні сили, які стояли біля керма Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), були змушені адаптуватися до нової ситуації. Економічний, культурний і політичний розвиток української громади Галичини безпосередньо залежав від пристосування до особливостей політичної, соціальної, правової та економічної системи Польщі, а також від стану українсько-польських відносин і позиції в українському питанні центральної державної адміністрації у Варшаві та воєводської влади.

Найбільш перспективними для швидкої інтеграції до польської держави були інтелігенція, греко-католицький клір, українські ділові кола і письменна частина українського селянства, які частково або повністю мали сучасну національну самосвідомість і були активно залучені до життя за межами традиційної селянської і міщанської громади. У кількісному плані це складало до 20 – 50% етнічних українців Східної Галичини. Решта східнослов'янського населення ре-

гіону у міжвоєнний період зберігала підвалини традиційного безнаціонального суспільства, навіть якщо хтось із цієї групи і зараховував себе формально до будь-якої національності.

У 1920 — на початку 1930-х рр. українські політики, які представляли інтереси більшої частини українських легальних громадських, релігійних, культурних і ділових кіл, припинили відкрито протидіяти процесам інтеграції галицького українського суспільства до польської держави і почали серйозно розглядати можливість встановлення конструктивних відносин з польською адміністрацією. Великою перепорою для них була гострота протиріч між польським і українським національними рухами, надзвичайно болюча пам'ять про кривавий польсько-український конфлікт 1918–1919 рр. і, найголовніше, та обставина, що польська і українська сторони розглядали майбутнє Східної Галичини виключно в межах свого державного утворення, польського чи українського.

З польського боку найбільший інтерес до інтеграції українського галицького суспільства до Польщі виявили представники вищих рівнів державної адміністрації, зацікавлені у політичній і соціальній стабільності у регіоні. Попри властивий галицьким українцям сепаратизм, для центральних органів державної влади вони були громадянами Польщі, і тому українська політика Варшави у Східній Галичині від початку передбачала крім репресій проти будь-яких радикальних виявів антипольської боротьби українців також і прагнення до їхньої державної асиміляції.

За винятком питань, безпосередньо пов'язаних з державною безпекою, кожне центральне державне відомство Польщі самостійно визначало свою політику у Східній Галичині, і в багатьох випадках їхнє ставлення до українців нічим не відрізнялося від ставлення до поляків. Водночас деякі представники нижчих і середніх рівнів державної адміністрації у Східній Галичині перебували під сильним впливом антиукраїнськи налаштованих польських політичних партій і значної частини політично активного місцевого польського населення, які справедливо побоювалися національних утисків у випадку встановлення повного українського контролю над Східною Галичиною.

Ставлення державних чиновників до українського питання також сильно залежало від того, чи були вони уродженцями Галичини, або приїхали з інших районів Польщі і чи були вони продовжувачами традиції австрійського адміністрування. Галицькі уродженці на державній службі краще розуміли своїх українських сусідів і могли уникати непотрібних конфліктів. А якщо конкретний чиновник розпочав свою кар'єру при Австро-Угорщині, то в багатьох, якщо не в більшості випадків, він автоматично міг дотримуватися успадкованої від Габсбургів концепції пом'якшення міжнаціональних конфліктів і уникання надмірної конфронтації.

Прискорення процесів державної інтеграції галицьких українців і спроби досягнення польсько-українського компромісу стали більш вірогідними після приходу до влади у Польщі у 1926 р. політичного угруповання Юзефа Пілсудського, котре значно меншою мірою залежало від сукупності громадської думки і підтримки різноманітних політичних сил Польщі, ніж колишнє державне керівництво. Новий урядовий режим Польщі міг дозволити собі вести діалог з галицькими українцями, меншою мірою звертаючи увагу на українофобські настрої частини польського населення Галичини. Крім того, після 1926 р. припинилася часта зміна урядів, і питанням національних меншин впродовж тривалого часу могли займатися одні і ті ж самі люди.

§ 2. Ставлення до державної інтеграції основних українських політичних сил Галичини

Український національний рух у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. включав у себе практично весь спектр політичних напрямків, які існували у міжвоєнній Польщі, від демократичних до тоталітарних і від соціалістичних до клерикальних. Ліберально-демократичний характер мала найвпливовіша українська легальна партія Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), що стояла на центристських позиціях. Під сильним впливом модної тоді фашистської ідеології перебував Фронт національної єдності (ФНЄ). Члени

другого Міжнародного Соціалістичного Інтернаціоналу Українська соціал-радикальна партія (УСРП) і Українська соціал-демократична партія (УСДП) складала соціалістичне крило українського руху. Консервативно-християнська течія була представлена Українським національним оновленням (УНО) і Українським католицьким союзом (УКС). Потужною політичною силою була східногалицька греко-католицька церква. Нелегальну радикальну частину українського руху в Галичині у 1920–1930-ті рр. представляли терористична Організація українських націоналістів (ОУН) і Комуністична партія Західної України (КПЗУ).¹⁰¹ Незалежно від політичних програм, політичної тактики і соціальної бази всі українські політичні сили Східної Галичини виступали за створення української національної держави на всіх українських етнічних землях¹⁰².

В опрацьованих джерелах ми не виявили точних даних про кількісний склад українських партій у 1920–1930-х рр. Підрахунок їхньої чисельності також ускладнений тією обставиною, що в деяких випадках формальне членство у партії не було обов'язковим. Головним фактором, який визначав партійну приналежність, часто був не партійний квиток, а участь у партійному житті, зборах, збиранні коштів, мітин-

¹⁰¹ Галицькі комуністи діяли як нелегально, так і легально аж до участі у парламентських виборах Польщі. Діяльність КПЗУ у книзі практично не розглядається, оскільки комуністи не брали активної участі у контактах між державною адміністрацією Польщі та українським рухом (а якщо і брали участь, то діяли відокремлено), а у 1930-ті рр., у період нормалізації польсько-українських відносин через різке зростання антирадянських настроїв у Галичині вони вже не були серйозною політичною силою і діяли цілком відокремлено від українського національного табору. Окрім того, КПЗУ не була організацією із суто українським етнічним характером, оскільки являла собою регіональний підрозділ всесвітнього комуністичного руху, керованого Комінтерном. Також слід додати, що в результаті масових політичних репресій у Радянському Союзі у 1930-ті рр., які зачепили більшість західно-українських і польських комуністів, КПЗУ була сильно послаблена, а у 1938 р. офіційно розпущена.

¹⁰² Зрозуміло, що у КПЗУ і Комінтерну були дещо відмінні цілі, підпорядковані завданням світового комуністичного руху. Проте КПЗУ, як і решта українських партій, також виступала за національне самовизначення українців у Галичині.

гах, маніфестаціях, передвиборчій агітації тощо. Тому більш виправдано говорити не про кількість членів, а про число активних і пасивних прибічників.

Якщо виходити з того, що до УНДО тяжіли в першу чергу інтелігенція, співробітники українських ділових структур, більшість греко-католицького кліру та багато освічених селян, то активних прибічників у неї вочевидь було кілька десятків тисяч осіб. Цієї кількості вистачило б, аби в разі необхідності мобілізувати масову підтримку, і на виборах до сейму та місцевого самоврядування претендувати не менше ніж на 50–70% від близько 2,5 мільйонів українських виборців. Близькою за чисельністю була кількість активних прибічників УСРП. Серед них на відміну від УНДО у відсотковому відношенні було значно більше селян, але осердям організації знову ж були представники інтелігенції, українські кооперативи нижчої і середньої ланки і освічені селяни, які тримали власне господарство. Значно менше активістів мала УСДП. Активних учасників партійного життя соціал-демократів було не більше ніж сто осіб, а їхній вплив поширювався принаймні на кілька тисяч осіб. Пасивну підтримку УСДП надавали значно більше людей, оскільки партії на парламентських виборах 1928 р. вдалося провести своїх представників до сейму Польщі.

Дуже важко визначити приблизну кількість активних прибічників Фронту національної єдності, оскільки організація жодного разу не взяла участі у виборах і з'явилася лише у першій половині 1930-х рр. Вочевидь активістів у фронті було не більш як 1–2 тисячі осіб, і їхній вплив не міг охоплювати більше ніж кілька десятків тисяч осіб. Активних членів підпільної ОУН на постійній основі було не більше ніж 1–3 тисячі осіб. Їхній вплив поширювався додатково ще на кілька тисяч прибічників. Про ці цифри можна говорити на підставі того факту, що до ОУН тяжіла в основному тільки частина гімназійної і студентської молоді,¹⁰³ загальна кількість якої не переви-

¹⁰³ Далеко не більша частина української учнівської молоді була радикально налаштована і тяжіла до протистояння з Польщею. Як пригадував В. Макар про своє навчання в Станіславській українській державній гімназії у 1920-ті рр., коли місцева влада почала вимагати від гімназії та її

щувала 5–7 тисяч осіб.¹⁰⁴ На членство в організації сильний вплив справляв віковий фактор — ближче до тридцяти років більшість навіть найактивніших прибічників починала відходити від активної участі в її діяльності. Кількість членів організації серед міщанської і селянської молоді була доволі незначною і залучення їх до дій ОУН відбувалося лише на обмеженій ділянці життєвого циклу — переважно до одруження і початку дорослого життя. Більш-менш масово селянська молодь почала залучатися до організації в основному наприкінці

участі у демонстрації на честь державного свята 3 травня 1928 р., проти бойкоту свята висловилися більшість учнів старших класів. В. Макар так описує цей епізод: «Замість того, аби йти на місце зборів перед будівлею гімназії, старшокласники, починаючи з п'ятого класу, збуджено вирушили на імпровізоване «віче» у парку. «Віче» відбувалося у вигляді гучних вигуків і запеклих суперечок у кількох групах. Прибічники бойкоту свята були у меншості, але вони виступали більш рішуче і активніше. «Опортуністи» і боягузи не мали сміливості поставити питання «на вістря меча». Дехто з них намагався використати затертий аргумент, позичений у «мудрих батьків народу» (тобто в українських політиків-реалістів — К. Ф.): «Ви що, хочете замахнутися на сонце мотикою?» Деякі налякані побоювалися, що наш бунт може призвести до розпуску класів, що збунтувалися, або навіть до закриття нашої гімназії... Поки ми так продовжували морочитися у парку, сперечатися і вигукувати войовничі гасла, наші бідні професори мусили повести рештки класів на загальношкільний «державний» парад...».

У демонстрації у повному складі взяв участь тільки один клас 6 «А» з шести (5 «А» і «Б», 6 «А» і «Б», 7 «А» і «Б»), який у повному складі ухилився від участі у мітингу (Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911–1929). С. 384–386).

¹⁰⁴ Ситуація почала змінюватися наприкінці 1930-х рр., коли стали з'являтися осередки ОУН серед сільської молоді, але у них, як і раніше, кількість активних членів ОУН була доволі невелика, і сільська молодь залучалася до оунівської активності лише спорадично (Більш детально див. у розділі про роль насильства в українському русі). Максимум у кілька тисяч підпільників оцінює чисельність ОУН у міжвоєнний період і український дослідник О. Дарованець, який підготував частину доповнень до історії ОУН П. Мірчука, виданої в Києві у 2007 р. За його даними, у 1929 р. в ОУН-УВО було близько 600–700 осіб, але потім їхня чисельність зросла до близько 3000 у Східній Малопольщі і до тисячі на Волині (Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007. С. 565–569).

1930-х рр. Кількість бойовиків ОУН, які здійснювали терористичні акти на постійній основі, не перевищувала кількох десятків осіб.

Специфікою ОУН-УВО також була та обставина, що закордонне керівництво організації мало певний вплив на більшість українських ветеранів війн за незалежність 1918–1920 рр., бо складалося з частини вищого командного складу УГА та армії УНР. Особливо сильним він був у першій половині 1920-х рр., коли багато колишніх українських військових зберігали мобілізаційну готовність. У наступні роки цей вплив більше ґрунтувався на авторитеті лідерів УВО і майже не зумовлював повсякденного життя та політичних пріоритетів і дій більшості ветеранів.

З особливою увагою слід поставитися до сфери впливу греко-католицької церкви, оскільки вона впливала на переважну більшість своєї пастви, до якої належала абсолютна більшість східнослов'янського і частина західнослов'янського населення Галичини.¹⁰⁵ На відміну від світських партій греко-католицька церква мала вплив не лише на галичан, що визначилися зі своєю національною самосвідомістю, а й на традиційне селянство, оскільки її священники були майже в кожному населеному пункті. Завдяки своєму статусу релігійного національного інституту церква впливала на більшість учасників українського політичного руху, оскільки це не суперечило їхній політичній орієнтації.

Також варто коротко зупинитися на кількості прибічників москвофільського руху і КПЗУ, які також були активними учасниками політичного життя Східної Галичини принаймні у 1920-ті рр. У 1920–1930-ті рр. москвофільський рух ще користувався певною підтримкою частини греко-католицького кліру, світської інтелігенції та представників ділових кіл. Цього було достатньо, аби впливати на кілька десятків тисяч галицьких селян з активною громадською позицією. В свою чергу, це давало змогу претендувати на пасивну підтримку ще додатково кількох сотень тисяч традиційних селян. Досить

¹⁰⁵ Частина греко-католиків була поляками за етнічним походженням або тяжіла до вибору польської національної самосвідомості.

важко судити про кількість активних прибічників комуністичного руху, оскільки у ньому брали участь не лише українці. На підставі непрямих свідчень можна зробити висновок, що принаймні в 1920-ті рр. у zenіті популярності радянського фільства у Східній Галичині кількість активних прибічників КПЗУ у Східній Малопольщі була не меншою за кілька тисяч осіб, що дозволяло партії під час парламентських виборів привертати на свій бік від кількох десятків до кількох сотень тисяч осіб. Про популярність партії недвозначно свідчить наявність груп прибічників КПЗУ у багатьох селах, де у деяких випадках вона була єдиною партією разом з українськими соціалістами, представленою на селі своїм осередком.

У співробітництві з польською владою і у толерантному ставленні до польської держави перш за все були зацікавлені українські політичні сили, тісно пов'язані з українськими господарськими і культурно-освітніми організаціями. Вони відображали інтереси більшості української громади, котра не могла нормально існувати і розвиватися в умовах перманентного польсько-українського протистояння. В першу чергу це стосувалося Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), яке контролювало більшу частину найкрупніших українських культурних і ділових організацій, а також греко-католицької церкви, котра, як релігійний інститут, впродовж усієї своєї історії прагнула до встановлення конструктивних стосунків з будь-якою владою, яка приходила на її територію.¹⁰⁶

Як пригадавав у 1970-ті рр. член ЦК УНДП, відомий західноукраїнський журналіст Іван Кедрин: «Українське національно-демократичне об'єднання було найбільшою політичною партією на Західній Україні у 1925 – 1939 рр.,¹⁰⁷ але в ре-

¹⁰⁶ Зокрема, не були винятком стосунки між греко-католицькою церквою і владою СРСР у 1939 – 1941 і 1944 – 1946 рр. Греко-католицький єпископат пішов на самовбивчу конфронтацію з радянською владою лише перед ультимативними вимогами про перехід до православ'я.

¹⁰⁷ Якщо говорити про 1920-ті рр., то УНДП за популярністю дещо поступалося Українській соціалістичній радикальній партії, яка мала великий вплив серед українського селянства. Детальніше див. нижче.

альності це був радше народний рух, аніж партія у сучасному розумінні. УНДО не мало зареєстрованих членів за винятком Львова, де його члени платили членські внески. Це була загальнонаціональна течія, члени котрої стояли на чолі усіх найважливіших культурних і господарських організацій: «Просвіти», «Рідної школи», «Ревізійного союзу українських кооперативів»¹⁰⁸, «Центробанку», «Земельного банку», банку «Дністер», «Міщанського братства» і інших»¹⁰⁹. Ці організації дійсно зосереджували більшу частину економічного і культурного потенціалу українського національного руху Галичини, швидкий розвиток якого важко було реалізувати без лояльного ставлення галицьких українців до польської влади і польсько-українського діалогу.

Провідні позиції УНДО у східногалицькому українському суспільстві у 1920 – 1930-ті рр. також підтверджуються результатами виборів до місцевого самоврядування, на яких члени і прибічники УНДО здобули найбільшу кількість голосів порівняно з іншими українськими партіями. Під час виборів до місцевого самоврядування у 1934 р. у Станіславському воєводстві УНДО отримало 37,83% усіх голосів, поданих за українських кандидатів, у той час, як найближчий конкурент українських демократів УСРП здобув 12,49%. У Тернопільському воєводстві УНДО отримало 72,4% голосів, УСРП – 6%. Ще більший розрив із УСРП був у УНДО у Львівському воєводстві: 59,6% і 1% відповідно. Решта українських партій ніде не набрали понад 1% голосів.¹¹⁰

¹⁰⁸ Про масштаби діяльності і значущості Ревізійного союзу українських кооперативів може свідчити той факт, що у 1929 р. він включав у себе 2785 кооперативів з 328 тисячами членів, у 1933 р. кооперативів вже було 3194 і 448 тисяч членів, а у 1937 р. у кооперативах вже брали участь 581 тисяча галичан. Приблизно 69% кооперативів були сільськогосподарськими, решта торговельними, кредитними і виробничими (Кость С., Рожик М. Українське національне життя і національна преса в умовах «санації» / Вісник Львівського університету. Серія історична. № 26. (текст статті узятий на сайті <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26>)). Це складало близько 15% усіх жителів Галичини східнослов'янського походження.

¹⁰⁹ Кедрин І. Життя, події, люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 204.

¹¹⁰ Sprawy narodowościowe. 1934. Nr. 5 – 6. S. 596.

Якщо стисло описати історію виникнення УНДО, то партія була створена на основі Української національно-демократичної партії, яка виникла у 1899 р. і відіграла провідну роль в уряді Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1919 рр. У березні 1919 р. Українську національно-демократичну партію переіменували на Українську національну-трудова партію (УНТП), і під цією назвою вона проіснувала до 1925 р. Завдяки активній участі інтелігенції УНТП стала однією з найсильніших партій українського руху в Галичині. У 1925 р. вона об'єдналася з Українською партією національної революції і привернула на свій бік невелику групу політичних однодумців з Волині. У тому ж 1925 р. партія отримала свою остаточну назву — Українське національно-демократичне об'єднання.¹¹¹ Партійна програма була сформульована у загальних рисах на з'їзді УНДО у листопаді 1926 р. і містила наступні положення:

- заперечення приналежності українських земель чужим державам;
- прагнення до побудови незалежної української демократичної держави з демократичною системою виборів до парламенту та усіма демократичними свободами;
- визнання необхідності безвідплатного поділу поміщицьких земель між безземельними і малоземельними селянами;
- одержавлення великих підприємств, участь робітників у прибутках підприємств, розвиток кооперації;
- запровадження прогресивної податкової системи;
- широке соціальне законодавство;
- безкоштовна обов'язкова початкова освіта;
- рівноправність і самоврядування всіх релігійних конфесій;
- визнання християнської моралі основою духовного розвитку українського народу.¹¹²

Іншим важливим учасником українського політичного життя у Галичині, який, як і УНДО, був потенційно зацікавлений у налагодженні нормальних відносин з польською стороною, була греко-католицька церква. Вона була не лише істот-

¹¹¹ Holzer J. *Mozaika polityczna drugiej Rzeczypospolitej* Warszawa, 1974. S. 241.

¹¹² Ibid. S. 531–533.

ним чинником в українському русі та громадському житті Галичини, але також і частиною вселенської католицької церкви і одним з провідників політики Ватикану в центральноєвропейському регіоні. Завданням церкви було утримання і зміцнення свого становища у громадському, політичному, культурному і економічному житті західних українців, а також виконання ролі плацдарму для просування католицизму на схід.

Через свій прагматизм греко-католицька церква у Галичині вже на початку 1920-х рр. встановила конструктивні стосунки з польською владою, і, як і раніше в Австро-Угорщині, здійснювала деякі функції державної адміністрації на рівні церковних парафій. Визнання цього факту польською стороною чітко виявилось у трактуванні греко-католицької церкви нарівні з польською католицькою церквою і наданні державних субсидій, починаючи з 1919–1920 рр., закріплених конкордатом між Польщею та Ватиканом у 1925 р. Так, у 1933 р. три галицькі греко-католицькі єпархії отримали від польської держави близько 2 850 000 злотих, до того ж річне утримання перемишльської греко-католицької діоцезії (1 069 826 злотих) було більшим, ніж у варшавського католицького єпископства (1 060 329 злотих), а утримання львівського греко-католицького єпископства — приблизно однаковим з варшавським (1 057 642 злотих).¹¹³

Участь східногалицької греко-католицької церкви у національному русі своєї української пастви відбувалась у річищі офіційної політики Ватикану зі збереження і поширення впливу католицької церкви. На користь цього свідчить зацікавленість римської курії та особливо папи Бенедикта XV (1914–1922), а також апостольського нунція у Польщі Ахіллі Ратті Українською Народною Республікою і Східною Галичиною під час війн українців за незалежність у 1918–1920 рр. Між Ватиканом і Українською Народною Республікою, до складу якої з січня 1919 р. входила Східна Галичина, були встановлені дипломатичні контакти. Після невеликої затрим-

¹¹³ AAN. MWR i OP. Sygn. 398. K.66. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Таблиця з переліком католицьких єпископств Польщі, державних субсидій на кожне єпископство і прогнозом участі духовенства кожного єпископства у державному займі 1933 р.

ки відбулося офіційне визнання Римом незалежності України.¹¹⁴ У Східній Галичині на той момент греко-католицька церква відігравала одну з ключових ролей в українському русі: 20 зі 154 членів Української національної ради (парламенту Західноукраїнської Народної Республіки) були греко-католицькими священиками. Серед них були митрополит Андрій Шептицький і станіславський єпископ Григорій Хомишин. Автором першого проекту конституції ЗУНР був греко-католицький ієромонах о. Платонід Філяс.¹¹⁵

Після поразки збройної боротьби західних українців за незалежність 1918–1919-х рр. греко-католицька церква мусила продовжити свою діяльність з урахуванням польської окупації і ситуації, що склалася у Східній Галичині. Політична тактика греко-католицької церкви цілком залежала від особистої позиції станіславського єпископа Григорія Хомишина, митрополита галицького і єпископа львівського Андрія Шептицького, а також перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. Хоча митрополит А. Шептицький формально і був головою греко-католицької церкви у Галичині, решта єпископів самостійно керували своїми єпархіями і з більшості питань підпорядковувалися безпосередньо Папі Римському. Така ситуація зробила можливим виникнення у церкві двох напрямків, прибічники яких по-різному бачили її участь в українському політичному житті. Митрополит А. Шептицький виступав проти прямої участі церкви у політичній боротьбі, в той час, як єпископ Г. Хомишин прагнув брати участь у політичному житті за посередництвом створеної ним у середині 1920-х рр. партії Українське національне оновлення (УНО). Перемишльський єпископ Й. Коциловський, хоча й підтримував український рух і займався українізацією свого духовництва, утримувався від активної участі у політиці.¹¹⁶

¹¹⁴ Гентош Л. Католицька церква та становлення української державності (1917–1923 рр.) // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Львів, 1994. С. 20–21.

¹¹⁵ Там само. С. 20.

¹¹⁶ Єпископ І. Коциловський протидіяв участі священиків своєї діоцезії у москвофільському русі і прагнув закріпити позиції галицької греко-католицької церкви як національної української церкви.

Менше з тим, уособленням греко-католицької церкви у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. був перш за все митрополит А. Шептицький, який мав великий авторитет у галицькому суспільстві. Його політична позиція найкраще виявлена у статті «Український католицький союз і політика», опублікованій у газеті «Мета» від 10 квітня 1932 р. У ній А. Шептицький писав, що жодна католицька організація не повинна мати будь-якої політичної програми, а також «жодної політичної програми (вона – Ф. К.) не може прийняти доти, доки політичні програми розділяють між собою українців». А. Шептицький вважав, що католицька організація у Східній Галичині може «прийняти тільки такі основні тези, котрі тільки для не українців є політичними, а для нас (тобто українців – К. Ф.) такими не є, оскільки на них увесь український народ погоджується». Зразком організації, яка притримується такої тактики, А. Шептицький назвав католицький союз, керівництво якого, куди входив і сам митрополит, заявило про необхідність «на всіх напрямках народного і політичного життя законними способами добувати для нашого народу більше прав, більшу культуру і добробут».¹¹⁷

Дотримуючись такої тактики, А. Шептицький намагався підтримувати добрі або принаймні толерантні відносини з більшістю українських політичних організацій. Найкращі стосунки у греко-католицької церкви були з УНДО, яке отримувало від А. Шептицького фінансову підтримку. З відома А. Шептицького багато греко-католицьких священиків активно співробітничали з Організацією українських націоналістів, включно з рідним братом митрополита А. Шептицького ігуменом Климентієм Шептицьким.¹¹⁸ З квітня по червень 1931 р. греко-католицький священик Ярослав Чемеринський навіть був крайовим провідником ОУН, коли в результаті загибелі крайового провідника Степана Охримовича і арешту Івана Габрусевича, який його змінив, настала криза управління організацією. До цього Я. Чемеринський впродовж кількох років

¹¹⁷ АВП РФ. Ф. 122. Оп. 15. П. 51. Д. 6. Л. 18.

¹¹⁸ Життя і смерть полковника Коновальця. Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. Львів, 1993. С. 43.

був фінансовим референтом ОУН.¹¹⁹ Дещо слабшими були зв'язки між церквою і профашистським Фронтом національної єдності (ФНЄ). Якщо співробітництво з УНДО більше пов'язувалося з іменем А. Шептицького, то щодо її контактів з ФНЄ називалося ім'я львівського єпископа-суфрагана Івана Бучка, котрий був єпископом-помічником А. Шептицького.¹²⁰

Напруженими, але такими, що не переходили до сильної конфронтації, можна назвати стосунки між церквою і українським соціалістичним рухом, Українською соціалістичною радикальною партією та Українською соціал-демократичною партією. Такого характеру вони набули ще до Першої світової війни — доволі відомі антиклерикальні настрої засновника Української радикальної партії (майбутньої УСРП) Івана Франка. Як можна припустити, вищий клір віддякував атеїзм і радикалізм соціалістів, які вимагали між іншим безкоштовного розподілу між українським селянством не лише земель польських поміщиків, але й церкви.

Принаймні на початку 1920-х рр. церква мала певні зв'язки з Радянською Україною і комуністичним рухом, котрі прагнули тоді підтримати український національний рух незалежно від його політичної і соціальної орієнтації. За свою радянську орієнтацію отримав прізвисько «червоний прелат» член капітули при кафедральному соборі Святого Юра у Львові Леонтій Куницький.¹²¹ У вересні 1921 р. в одній з будівель, які належали кафедральному собору Святого Юра, польській поліції вдалося заарештувати комуністичний конгрес, причому комуністи засідали у приміщенні, двері якого виходили до коридору, де знаходилися квартири Л. Куницького та інших греко-католицьких каноніків.¹²²

¹¹⁹ Слід зазначити, що Я. Чемеринський утримувався від керівництва та ініціювання терактів і зосереджувався на підтримці внутрішніх зв'язків у організації, поширенні і друку пропагандистської літератури, а також на допомозі українським політичним в'язням (П. Мірчук. Нарис історії ОУН. Т. 1. Мюнхен. 1968).

¹²⁰ АВП РФ. Ф. 122. Оп. 17. П. 55. Д. 19. Л. 164.

¹²¹ Кедрин І. Цит. твір. С. 191.

¹²² ААН. МВР і ОР. Sygn. 414. К. 173. Донесення Львівського воєводського управління до ради міністрів та МВС Польщі про арешт учасників комуністичного конгресу у Львові, котрий відбувся в одній з будівель резиденції митрополита А. Шептицького від 2 листопада 1921 р.

Особливий інтерес А. Шептицького до УНДО бере початок у 1923 р., коли він був змушений по-новому вибудувати свою політичну тактику, виходячи з факту остаточного визнання Лігою Націй приналежності Східної Галичини до Польщі. Інтереси греко-католицької церкви значною мірою збіглися з інтересами організованої в УНДО української інтелігенції, яка працювала у державному секторі і легальних українських господарських і культурних структурах. Греко-католицька церква, як і українські національні демократи, вже через свою легальну діяльність потребували встановлення нормальних стосунків з польською владою, від яких залежала можливість нормального розвитку українського суспільства. Окрім того, греко-католицька церква була зацікавлена в налагодженні стосунків з польською владою не лише як релігійна організація, але і як найкрупніший інвестор до української економіки Галичини. Зокрема, єпископам А. Шептицькому та Г. Хомишину належало 80% уставного капіталу іпотечного банку «Дністер», найбільшого українського банку, який формально контролювали члени УНДО.

Створене Г. Хомишиним Українське національне оновлення (УНО) за своїм характером було близьким для католицьких партій того часу в Іспанії, Франції і Чехословаччині. Водночас на відміну від них УНО не стало масовою організацією і перетворилося на «кишенькову партію» і рупор політичних ідей станіславського греко-католицького єпископа, оскільки її діяльність від початку обмежувалася переважно Станіславським воєводством. Спочатку організація єпископа Г. Хомишина називалася Українською християнською організацією, потім послідовно Українською католицькою організацією, Українською католицькою народною партією і лише у 1932 р. вона отримала свою остаточну назву — Українське національне оновлення. На останню зміну назви вплинув митрополит А. Шептицький, який виступав за аполітичність церкви як релігійного інституту і проти створення української католицької партії.

Особливий характер Українського національного оновлення як католицької партії виявився у його політичній програмі 1933 р. Сильний вплив не неї справив світогляд єпископа Г. Хомишина, який бачив майбутнє українців виключно як

католицької нації. Основними постулатами партійної програми були:

- домінування католицької церкви і християнської моралі в українському суспільстві;
- боротьба з атеїзмом, вільнодумством, масонством і сектантством;
- поширення діяльності партії на всі українські етнічні та історичні землі в рамках польської держави;
- широка адміністративна і культурна автономія всіх українських земель у Польщі і виділення їх в окрему територіальну одиницю;
- збереження лояльності польській державі і використання виключно легальних методів боротьби;
- надання вакансій на державній службі в Галичині в першу чергу представникам місцевого населення;
- необмежений доступ місцевої молоді до всіх державних навчальних закладів;
- парцеляція великих земельних володінь і надання землі в першу чергу місцевому населенню;
- повне територіальне самоврядування як єдина гарантія адекватного захисту інтересів місцевого населення;
- збереження економічної рівноваги і громадської гармонії;
- рішуча боротьба з ідеями класової боротьби;
- захист інтересів Галичини як «хліборобської території» проти використання її економічного потенціалу для штучної підтримки промисловості заходу Польщі;
- збільшення впливу селянства на всі сфери громадського життя до рівня, який би дійсно відповідав його чисельності в складі населення регіону;
- посередництво між Заходом і Сходом і передача від першого до другого культурних цінностей католицького світу.¹²³

Решта українських політичних сил Галичини не була так схильна до налагодження партнерства з державною адмініст-

¹²³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далеє ЦДАІАЛ). Ф. 359. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 2–3. Документи Йосипа Назарука, головного редактора друкованого органу УНО газети «Нова зоря». «Українське національне оновлення» (Історичний нарис. Програмна заява).

рацією Польщі, як УНДО та греко-католицька церква. Менше з тим їхня позиція відбивала настрої значної частини українського суспільства і справляла серйозний вплив на розвиток польсько-українського діалогу. Істотний вплив у західноукраїнському суспільстві мала найстаріша з українських партій Українська соціал-радикальна партія. Її історія бере початок в Українській радикальній партії, створеній у 1890 р. Іваном Франком і Михайлом Павликом — першими українськими соціалістами у Східній Галичині.¹²⁴ У роки українсько-польської війни та існування Західноукраїнської Народної Республіки радикальна партія разом із УНТП, майбутньою УНДО, входила до складу уряду ЗУНР.¹²⁵ У 1923 р. метою УРП було проголошено побудову соціалізму в незалежній українській державі, котрій мали належати всі українські етнічні землі.¹²⁶ Звернення УРП в першу чергу до інтересів українського селянства дало їй можливість укласти союз з Українською партією соціал-революціонерів (українських есерів), яка діяла до поразки Української Народної Республіки на всій території Придніпровської України і зберегла свої організаційні структури на включеній до Польщі, Західній Волині. У 1926 р. Українська радикальна партія об'єдналася з українськими есерами в єдину Українську соціал-радикальну партію, проголошену «політичною організацією робітничих мас села і міста».¹²⁷

За відомостями польських спецслужб, до 1930 р. УСРП, завдяки захисту нею в першу чергу інтересів селянства, а також широкому розповсюдженню у Східній Галичині соціалістичних ідей, мала найбільшу підтримку українського селянства і була наймасовішою регіональною українською партією у Галичині.¹²⁸ Цілі УСРП були сформульовані у про-

¹²⁴ РГВА. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 389. Л. 3–4. Відділ національностей Польщі МВС Польщі (?). Аналітична записка «Українська соціалістична радикальна партія». 15 жовтня 1937 р.

¹²⁵ Holzer J. Op. Cit. S. 246.

¹²⁶ Ibid. S. 247.

¹²⁷ РГВА. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 389. Л. 3. Відділ національностей Польщі МВС Польщі (?). Аналітична записка «Українська соціалістична радикальна партія». 15 жовтня 1937 р.

¹²⁸ Там само.

грамі, схваленій на об'єднавчому партійному з'їзді 1926 р. Партія виступала за:

- незалежну українську державу на всіх українських етнічних землях;
- передачу влади трудовому народу;
- участь національних меншин в управлінні державою;
- радикальну земельну реформу без компенсації колишнім власникам;
- рівність кожного перед законом незалежно від віросповідання, громадського становища і походження;
- свободу слова, друку і віросповідання;
- свободу профспілок, зібрань і страйків;
- недоторканість особи і житла;
- таємницю кореспонденції;
- виборність суддів, скасування смертної кари та пожиттєвого ув'язнення;
- соціальне законодавство, яке захищало б робітничі маси від експлуатації.¹²⁹

Близькою за програмними положеннями до УСРП була Українська соціально-демократична партія (УСДП), створена у 1890 р., представники якої також входили до уряду ЗУНР. У першій половині 1920-х рр. УСДП була дуже близькою до Комуністичної партії Західної України, куди перейшла частина її членів.¹³⁰ УСДП не мала шансів стати масовою організацією, бо приділяла головну увагу перш за все нечисленному українському пролетаріату Галичини і об'єднувала у своїх лавах невелику групу українських інтелектуалів з радикальними соціалістичними переконаннями. Значно більшим за політичну вагу був вплив партії на ідеологічний розвиток українського галицького руху. Зокрема, до думки лідера УСДП і ветерана українського руху Володимира Старосольського прислухалися радикально налаштовані молоді члени ОУН, які не надто зважали на інших представників української легальної політичної еліти. Також варто відзначити, що опозиційність УСДП і УСРП до державної адміністрації Польщі та польських

шовіністичних організацій не заважала їм активно співпрацювати з ідеологічно близькою Польською соціалістичною партією (ППС). Зокрема, УСДП і ППС організували спільні політичні акції у Східній Галичині, неодноразовим явищем були спільні наради українських і польських соціалістів, на яких обговорювалися питання політичної тактики і можливість спільних дій. Цілком ймовірно, що український соціалістичний рух позитивно поставився б до політичного компромісу і конструктивних відносин з польськими соціалістами, якби вони були правлячою партією Польщі.

Наймолодшою з ключових легальних політичних сил українського національного руху Галичини у 1930-ті рр. був Фронт національної єдності. Він з'явився у 1933 р. в результаті виходу з УНДО опозиційної фракції на чолі з Дмитром Палієвим, незадоволеним новим ундовським курсом на налагодження стосунків з польською владою. Той факт, що на чолі ФНЄ став Д. Палієв, у минулому визначний член Української військової організації, дозволяє припустити участь у формуванні нової організації найрадикальніше налаштованої частини легального українського руху у Східній Галичині, котра не хотіла діяти у підпіллі. Це припущення підтверджує крайній радикалізм програмових настанов ФНЄ.

ФНЄ виступав проти демократичних форм організації політичного життя. Головним завданням українського народу, згідно ФНЄ, мала бути невтомна, керована сильною рукою боротьба за незалежність. Фронт вважав необхідним налагодити планову культурно-просвітню діяльність і виховання українців на принципах національної солідарності і християнської віри. Згідно партійній програмі, громадське і господарське життя в майбутній українській державі повинно було мати плановий характер і вестися під керівництвом держави. Партія виступила за радикальну земельну реформу і встановлення державного контролю над капіталом. У програмі також декларувалося, що ФНЄ буде добиватися цих цілей легальними методами, не застосовуючи тактики змов і терору.¹³¹ Можна говорити про певний вплив на ФНЄ ідео-

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Holzer J. Op.cit. S. 249.

¹³¹ Ibid. S. 533 – 534.

логії італійського фашизму, котрий у 1920–1930-ті рр. багатьом політикам в Центральній Європі здавався найсучаснішою і найефективнішою політичною течією, що було неодноразово підтвержене на практиці. У програмі ФНЄ також простежувався певний вплив радянської політики в області економіки і громадського виховання.¹³²

Східногалицькою організацією, яка концентрувала в собі найрадикальнішу частину українського національного руху в 1930-ті рр., була Організація українських націоналістів. Сила цієї нелегальної організації полягала у великому впливі на західноукраїнську молодь, постійній готовності до активних, в тому числі і терористичних дій у боротьбі за українські інтереси, а також широкому представництві у багатьох європейських країнах, що дозволяло організації постійно піднімати українську проблему на міжнародній арені й шукати тут союзників.

Попередником ОУН була Українська військова організація, яка виникла у 1920 р. серед колишніх військовослужбовців Української галицької армії (УГА) та армії Української Народної Республіки, інтернованих до Чехословаччини, а також тих, що опинилися у Відні. УВО, яка швидко поширила свою діяльність на територію Східної Галичини,¹³³ прагнула зберегти себе як військову організацію, котра могла б у разі потреби швидко відновити українську армію. У середині 1920-х рр. через втрату західними українцями надій на швидке завоювання незалежності почалася трансформація УВО з військової структури, що була базою для створення української армії, у політичну військово-терористичну організацію. У той час багато членів УВО повернулися до мирного життя, розірвали з політикою¹³⁴ і приєдналися до інших напрямків українського руху, починаючи від комуністичної партії і закінчуючи УНДО.¹³⁵

¹³² У другій половині 1920-х рр. Д. Палієв як емісар УВО їздив до Харкова на переговори з керівництвом Радянської України і мав можливість особисто ознайомитися з економічною і соціальною концепцією радянської влади в УРСР.

¹³³ Книш З. Становлення ОУН. Київ, 1994. С. 18.

¹³⁴ Життя і смерть... С. 80–81.

¹³⁵ Holzer J. Op.cit. S. 531–533.

Після скорочення чисельності у 1920-ті рр. УВО загалом продовжувала утримувати свої позиції у суспільстві. Вона як і раніше, мала великий потенціал і здатність віднайти нові можливості для своєї діяльності. Одним з головних напрямків діяльності УВО стала робота з молоддю, яка в 1925 р. організувалася у Лігу українських націоналістів (ЛУН). До неї входили українські студенти, які навчалися у Чехословаччині, Німеччині, Австрії і Франції, серед яких були учасники збройної боротьби за українську незалежність і представники молодшого покоління. УВО також активно співробітничала з молодіжними організаціями безпосередньо у Східній Галичині, Групою української національної молоді (ГУНМ) і Союзом української національної молоді (СУНМ),¹³⁶ членами яких були переважно студенти вищих навчальних закладів Польщі.¹³⁷

У 1929 р. відбулося об'єднання УВО з молодіжними організаціями в єдину структуру під назвою Українська військова організація – Організація українських націоналістів (ОУН-УВО). Передбачалося, що до ОУН увійдуть усі члени ЛУН, ГУНМ, СУНМ і більша частина членів УВО. Невелика група діячів УВО, передавши частину своїх повноважень ОУН, залишала б за собою військові зв'язки і терористичну діяльність, зокрема і грошові експропріації. Однак саме молоді члени ОУН найближчим часом перебрали до рук проведення майже всіх терористичних акцій.¹³⁸

Попри певні протиріччя між «крайовиками», які зазнавали все більшого впливу молодого покоління, і закордонним керівництвом організації, яке складалося з ветеранів, що виникали вже на межі 1920–1930-х рр., ОУН-УВО мала великий запас міцності, чому сприяла необхідність існування стабільного і постійного керівництва ОУН за кордоном, яке б не зазнавало репресій польської влади і діяло на міжнародній

¹³⁶ Організаційній згуртованості ГУНМ та СУНМ, які багато в чому були неформальними організаціями, сприяли тісні дружні зв'язки їхніх членів, сформовані за участю в українській скаутській організації «Пласт».

¹³⁷ Книш З. Становлення... С. 30–31.

¹³⁸ Книш З. Становлення... С. 58.

арені. Цілі ОУН-УВО були висловлені у програмі, прийнятій на установчих зборах у Відні у 1929 р.¹³⁹

Як і у решти українських партій, головним завданням ОУН було створення незалежної «соборної» української національної держави і вигнання всіх окупантів з території України. У період боротьби за незалежність варто було орієнтуватися не на історичних ворогів України, а на союз з народами, які вороже ставилися до її окупантів. Українська незалежна держава, за яку офіційно боролася ОУН-УВО, за своїм характером була близькою прагненням українських національних демократів. Згідно з програмою, національна диктатура, яка мала виникнути під час національної революції, забезпечила б силу України і після відновлення української держави була б скасована. Основою адміністративного устрою української держави було б місцеве самоврядування, а законодавчі органи української держави були б створені на основі представництва всіх організованих прошарків суспільства з урахуванням особливостей окремих територій, котрі увійдуть до складу України. Голову держави мав обирати представницький орган. У програмі також проголошувалося, що у незалежній Україні на основі загальної військової повинності будуть створені єдині армія та флот, а також територіальні козацькі частини. У зовнішній політиці майбутня

¹³⁹ Як це не парадоксально, задекларований у програмі ОУН державний устрій майбутньої України можна назвати демократичним з соціалістичним ухилом. Це дещо незвичайно, враховуючи терористичний і авторитарний характер організації. Можна припустити, що програма ОУН була сформована під впливом прагнення керівництва організації надати створеній ОУН легального характеру. Окрім цього, можна також вказати на ідейну близькість закордонних керівників ОУН-УВО та їхніх бойових товаришів, які увійшли до керівництва продемократичної УНДО і провідних українських ділових, суспільних і культурних організацій. Можна також згадати, що перед уходом на фронт Першої світової війни у студентські роки лідер ОУН-УВО Євген Коновалець був членом Української національно-демократичної партії (майбутньої УНДО). Прихильність до ідей українських легальних партій притаманна і представникам молодого покоління ОУН 1930-х рр. Зокрема, у 1920-ті рр. Степан Бандера тяжів до Української соціал-радикальної партії, а його найближчі товариші і у майбутньому також члени ОУН — до УНДО.

українська держава мусила прагнути до забезпечення етнічних кордонів.

Ціллю внутрішньої політики української держави декларувалося задоволення духовних потреб і забезпечення матеріального добробуту населення, а також збільшення національного багатства шляхом розвитку всіх галузей народного господарства. У програмі ОУН також була теза про те, що, визнаючи в принципі право приватної власності, українська державна влада законодавчо закріпила б проведену у Східній Україні, тобто в УРСР, конфіскацію поміщицьких земель і поширила б силу цього закону на інші українські землі, здійснила б одержавлення лісів і обмежила вільну купівлю-продаж землі.

Вплив економічної політики польської держави і радянської політики НЕПу виразно помітний у положеннях про необхідність підтримки державою середніх селянських господарств, сільськогосподарської кооперації і промисловості, а також забезпечення умов для розвитку приватної ініціативи при одночасному одержавленні підприємств, які мають оборонне значення і є важливими для економіки країни. Політика державних монополій у міжвоєнній Польщі вочевидь відбилася у пункті програми ОУН про поєднання вільної торгівлі і державної монополії на продукцію державних підприємств та на визначення ціни транспортних перевезень. У програмі також зазначалося, що в майбутній Україні буде введено єдине для всіх прогресивне пряме оподаткування при обмеженій кількості непрямих податків, створено систему загального соціального забезпечення, встановлений восьмигодинний робочий день, гарантовано право на працю, на профспілкову діяльність і на вільну трудову угоду між роботодавцем і робітником.

Хоча церква була відділена від держави, державна влада співпрацювала б з нею у духовному вихованні населення на основі християнських принципів. У незалежній Україні на думку творців ОУН була б обов'язкова державна шкільна освіта, але допускалося б і існування приватних навчальних закладів. У кінці програми декларувалося, що ОУН протиставляє себе всім партійним і класовим формуванням і буде

прагнути шляхом охоплення всього національного життя на всіх українських землях і за кордоном до найширшого розгортання національної могутності.¹⁴⁰

Аналіз політичних програм і тактики основних українських політичних сил Східної Галичини у 1920 – 1930-ті рр. дозволяє назвати головним об'єднувальним моментом для всіх них прагнення до української державної незалежності. При цьому український політичний табір Східної Галичини охоплював практично весь спектр політичних течій і напрямків, які існували у Центрально-Східній і Західній Європі у 1920 – 1930-ті рр. Певною специфікою у питанні української незалежності вирізнялася позиція греко-католицької церкви, яка виступала за національне самовизначення українців не стільки з власних переконань, а перш за все через те, що цього вимагали практично всі значущі політичні структури її пастви.

Найбільш схильними до налагодження співробітництва і нормалізації відносин з польською державою в українському галицькому русі були національні демократи і греко-католицька церква, котрі контролювали більшу частину українських економічних, культурних, освітніх і благодійних структур. Українські фірми, банки, кооперативи, селянські господарства, сільські общини, культурно-просвітні організації, лікарні, гімназії, школи, структури греко-католицької церкви і т. ін. не могли нормально існувати і розвиватися без налагодження конструктивних відносин з державною владою Польщі. Інші українські політичні сили не мали такого сильного стимулу до співробітництва з державною адміністрацією і в кращому випадку могли тільки взаємодіяти з польською політичною опозицією, як це було у випадку соціалістів.

§ 3. Державна адміністрація Польщі і особливості її підходу до української проблеми у Східній Малопольщі

Державна політика щодо галицьких українців у 1920 – 1930-ті рр. чітко розподіляється на періоди до і після державного перевороту Юзефа Пілсудського 6 травня 1926 р. У

¹⁴⁰ Книш З. Становлення... С. 97 – 100.

1920 – 1926 рр. ставлення Ради міністрів Польщі до українського питання цілком залежало від конкретних політичних партій, які швидко змінювали одна одну в управлінні країною. Після перевороту 1926 р. всі владні важелі знаходилися виключно у руках повністю контрольованого пілсудчиками стабільного центрального державного апарату, який являв собою сукупність різних відомств і груп впливу, що порізно бачили українську проблему. Польські політичні партії, які не входили до правлячого табору, в той час практично не мали можливості безпосередньо впливати на українську політику уряду.¹⁴¹

Аж до 1935 р. центральна державна адміністрація була послідовною і цілеспрямованою тільки щодо українського національного руху у Придніпровській Україні, оскільки цією частиною українського руху переважно займалися польські спецслужби і військові. Майбутня українська незалежна держава на території Української Радянської Соціалістичної Республіки розглядалася ними як потенційний союзник у протистоянні з Росією. Варшава активно підтримувала емігрантів з Придніпровської України, фінансувала уряд Української Народної Республіки, що перебував у вигнанні, і зберігала кадри для майбутньої української армії за допомогою так званої «прометейської» програми. Робилися спроби створити оплот полонофільського і ворожого Росії українського національного руху на Західній Волині, котра до 1917 р. належала імперії Романових і була приєднана до Польщі за Рижською угодою 1921 р. Посилена увага польської влади до української проблеми на Волині була також значною мірою пов'язана з особистою позицією Юзефа Пілсудського, який прагнув зберегти спадкоємність військового союзу Польщі і Української Народної Республіки 1920 р. і державної політики по відношенню до решток придніпровського українського руху на Західній Волині у 1920 – 1930-ті рр.

¹⁴¹ Ця обставина, а також несівпадання національних і політичних інтересів призвели до того, що контакти між польськими і українськими партіями були мінімальними. Певним винятком є вже згадуване співробітництво Польської соціалістичної партії з Українською соціал-демократичною партією, котра, як і ППС, була членом Другого Інтернаціоналу.

Після 1926 і до 1935 р. українська проблема у Східній Галичині не входила до кола першочергових інтересів Юзефа Пілсудського і Ради міністрів Польщі. Практично відсутні дані про втручання Ю. Пілсудського до польсько-українських відносин у Галичині, окрім періоду польсько-української війни 1918–1919 рр., боротьби за визнання Лігою націй приналежності Східної Галичини до Польщі у 1923 р. і пацифікації 1930 р.¹⁴² Позиція лідера режиму справила сильний вплив на центральну державну адміністрацію, котра за винятком питання державної безпеки до середини 1930-х рр. так і не виробила єдиної державної політики щодо галицьких українців. Пожвавлення інтересу Варшави до галицьких українців у 1930-ті рр. можливо частково пов'язане також з особистісним фактором, а саме з особою Едуарда Смігли-Ридз. Е. Ридз-Смігли, маршал Польщі і після смерті Ю. Пілсудського у 1935 р. генеральний інспектор армії, народився у Бережанському повіті Тернопільського воєводства, і його інтерес до своєї малої батьківщини міг бути цілком законним, що не могло не впливати на чиновницький апарат.

Через економічну відсталість, прикордонне розташування, неможливість справляти постійний вплив на події у масштабі всієї країни і відносну віддаленість Східної Галичини від Варшави, головного зосередження політичного життя у міжвоєнній Польщі, у площину принципів політичних рішень польського уряду українське галицьке питання за два міжвоєнних десятиріччя входило лише за надзвичайних обставин. За нашими даними, у 1920–1930-ті рр. уряд Польщі розглядав українське питання у Галичині тільки під час боротьби за визнання Східної Галичини частиною польської держави в 1919–1923 рр., міжнародної кампанії протесту проти пацифікації польською владою галицьких українців у 1930 р., яка стала однією з причин виходу Польщі з угоди про захист прав національних меншин у 1934 р., під час нового за-

¹⁴² У 1930 р. Ю. Пілсудський наказав уникати людських жертв під час пацифікації Східної Галичини у відповідь на влаштовану ОУН серію підпалів. За наявними даними, Ю. Пілсудський не вів переговорів з українськими галицькими політиками і, зокрема, відмовився зустрітися у 1930 р. з митрополитом А. Шептицьким.

гострення боротьби правлячого режиму з опозицією у 1935 р., котре змусило уряд шукати підтримки національних меншин, і у 1938–1939 рр. під час нової хвилі боротьби європейських національних меншин за свій суверенітет напередодні Другої світової війни.

Польсько-українська війна 1918–1919 рр. у Східній Галичині не залишила польській стороні жодних ілюзій про можливість польської національної асиміляції більшості свідомих галицьких українців. Аби завадити державному самовизначенню галицьких українців, державна адміністрація могла розраховувати лише на військову перевагу польської армії, здатної придушити будь-який збройний виступ українців у Польщі. Усім радикальним проявам силової боротьби галицьких українців за національну незалежність негайно клали край дії державної поліції, спецслужб і в разі потреби армії.

Одним із засобів закріплення приналежності Східної Галичини до Польщі, вжитих польською владою, стали зусилля зі збільшення чисельності польського населення у Східній Галичині шляхом заохочення міграції до Галичини поляків з Центральної Польщі і поширення польської національної самосвідомості серед значної частини слов'янського населення Галичини, котра ще не була охоплена українською чи польською національною пропагандою. В якості позитивної програми для галицьких українців усі польські уряди 1920–1939 рр. могли запропонувати лише толерантне ставлення до українських політичних та економічних структур, якщо вони примирялися з приналежністю Західної України до Польщі, а також надання на індивідуальній основі всіх доступних у Польщі громадянських прав і свобод.¹⁴³

Відсутність впродовж більшої частини міжвоєнного періоду єдиної програми дій польської влади щодо українців

¹⁴³ Державна асиміляція означає інтеграцію конкретного індивідуума чи спільноти до конкретної держави, набуття ними громадянської самосвідомості, характерної для даної держави, і виконання всіх громадянських обов'язків в обмін на надання всіх наявних у даній державі громадянських свобод і можливостей. При цьому держава толерантно ставиться до всіх громадян і національних меншин, які не належать до титульної нації, і не наполягає на їхній національній асиміляції.

у Східній Малопольщі призвело до непослідовності у ставленні до українського населення у Галичині окремих міністерств і відомств. Інтерес до польсько-українських відносин у Східній Галичині у Міністерства внутрішніх справ, Військового міністерства, Генерального штабу польської армії і Міністерства закордонних справ був викликаний в першу чергу активною діяльністю українських підпільних терористичних організацій і постійним прагненням легальних українських партій до побудови української незалежної держави.¹⁴⁴ Необхідність боротьби з українським сепаратистським рухом у Галичині значною мірою сприяла тісним зв'язкам силових відомств з місцевою державною адміністрацією у Галичині, яка, з одного боку, мала справу з українським націоналістичним рухом, а з іншого, стикалась з антиукраїнськими настроями галицьких поляків, які небезпідставно побоювалися прагнення українських політичних сил до домінування у краї.

Державна адміністрація у Східній Галичині була не обов'язково завжди налаштована антиукраїнськи, оскільки місцеві органи влади за своїм статусом мусили однаково ставитися до всіх громадян Польщі за умов виконання ними своїх громадянських обов'язків. У випадку правопорушень державний апарат однаково діяв як щодо українських громадян і організацій, так і польських. У травні 1939 р., наприклад, за незгадування іменин президента Польщі Ігнатія Мосцицького штрафом у розмірі 100 злотих у Львові були обкладені редактори на лише трьох українських газет, але і однієї польської.¹⁴⁵

Завданням державної поліції було перш за все підтримання правопорядку і дотримання законів Польщі. Доволі показовою є позиція головного коменданта поліції Польщі генерала Юзефа Кордіана Заморського щодо задач поліції у концентраційному таборі у Березі Картузькій. Генерал виступав проти використання в охороні табору поліцейських, оскільки під

¹⁴⁴ Так само уважно ці структури стежили за іншими національними меншинами у Польщі, опозиційними польськими партіями, агентурною діяльністю іноземних держав на території Польщі тощо

¹⁴⁵ Кедрин І. Життя... С. 275.

час служби там вони деморалізувалися, бо замість захисту правопорядку найвищим законом у Березі був поліцейський кийок.¹⁴⁶ При цьому необхідно відзначити, що у таборі, створеному для перевиховання опозиції правлячому режиму, однаково жорстко ставилися до представників усіх національностей і партій, чи то комуністів, членів ОУН, УНДО, польських національних демократів чи соціалістів. Не робили винятку навіть для соратника Юзефа Пілсудського по роботі у Польській соціалістичній партії до Першої світової війни.¹⁴⁷

Переважаюча більшість поліцейських намагалася у повсякденному житті не загострювати відносини з місцевими мешканцями і своїми сусідами незалежно від їхньої національної приналежності. Зокрема, саме ця причина серед іншого покращила ставлення поліцейських охоронців до українських в'язнів у концентраційному таборі у Березі Картузькій.¹⁴⁸ Сусідство і приналежність до однієї місцевої спільноти впливали і на часто гарні стосунки поліцейських різних рангів з українськими активістами, у тому числі з членами ОУН.¹⁴⁹

Польська державна поліція стримувала зростання внутрішнього насильства у галицькому суспільстві, а судова система не залишала безкарними злочинців незалежно від їхньої національності. У більшості випадків це була звичайна робота органів правопорядку, котра в своїх загальних рисах

¹⁴⁶ Ю. Кордіан Заморський вказував, що багато поліцейських не витримували служби в таборі і вже не були придатними для звичайної поліцейської служби. Троє поліцейських, які служили у Березі Картузькій, потрапили до психіатричної лікарні, а один покінчив життя самогубством. Генерал відмовився відвідати табір, бо не вважав, що це входить до обов'язків поліцейського начальства (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 224–226).

¹⁴⁷ Досить показовим є випадок, коли начальник табору виявив, що польські в'язні, які працювали на кухні, крали продукти і ділили їх між собою. При всій своїй жорстокості (він особисто бив в'язнів) перед загальним строем він засудив польську частину засуджених і наказав надалі посилати на кухню представників усіх національностей і політичних груп ув'язнених.

¹⁴⁸ Більш детально про це див. далі у тексті розділу.

¹⁴⁹ Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 124–126, 328–329.

не залежить від країни, політичного режиму і часу існування. У мемуарах галицьких українців про події у Галичині 1920 – 1930-х рр. як приклад насильства з боку поліції переважно вказується її участь разом з армією у пацифікації 1930 р., арешти підпільників і поліцейські-охоронці концентраційного табору в Березі Картузькій.¹⁵⁰ Непрямо це доводить, що у повсякденному житті переважної більшості галичан державна поліція як джерело насильства була практично відсутня, інакше це чітко відобразилося б у мемуарах.¹⁵¹

¹⁵⁰ Побиття підозрюваних було досить поширеним явищем при арештах і допитах українських підпільників. Побиття як засобу примусити дати свідчення вочевидь зазнавали і обвинувачені у звичайних кримінальних злочинах (на жаль, мені не зустрілися спогади засуджених не з політичних мотивів). Ця поліцейська практика була поширена на всій території Польщі, про що непрямо свідчать дії поліцейських у концентраційному таборі у Березі Картузькій, які не робили різниці у побитті між націоналістами поляками, українцями чи євреями (більш детально про це див. далі в тексті розділу). Слід відзначити, що, судячи зі спогадів оунівців, фізичне насильство у поліції було найбільш поширеним до вихідців з селянства і дрібного міщанства. Стриманішими поліцейські були із заарештованими з освічених і забезпечених прошарків населення, оскільки вони могли успішніше захистити себе правовими і адміністративними методами. Також слід згадати, що схильність до побиття виявляла лише частина поліцейських, і їхні імена були особливо відомі в окрузі. Якщо порівнювати із сучасною Росією і Україною (принаймні у 1990-ті рр.), то побиття у поліції міжвоєнної Польщі не виглядає чимось винятковим. Головна відмінність полягає хіба що у тому, що сучасна міліція в Росії і Україні є інститутом своєї національної держави. А в іншому жорстокість співробітників органів правопорядку і слідчих як у 1920 – 1930-ті рр., так і нині часто залежить від того, хто стоїть за конкретним обвинуваченим і як він і ті, хто стоїть за ним, можуть себе захистити. Зрозуміло, що сільські жителі з маленькими фінансовими ресурсами, мінімальними знаннями у правовій сфері і відсутністю зв'язків у державній адміністрації є найбільш беззахисними.

¹⁵¹ Втім, це не означає, що поліція не реагувала на події, які були з її точки зору порушенням громадського порядку. Як приклад можна навести спогади Д. Куп'яка про розгін поліцією у його селі мітингу і панахиди на могилах солдатів УГА у 1925 р. (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993. (Текст книги узятий на сайтах <http://dmytro-kuryak.livejournal.com/>, <http://www.ukrcenter.com>)). Мемуари Д. Куп'яка не зафіксували більше подібних подій, і це може свідчити, що до 1925 р. державна адміністрація і служби безпеки більш-менш толерантно ставилися до подібних зібрань, а потім вочевидь була знайдена якась форма консенсусу.

Навіть за наявності великого бажання державна поліція у Галичині не могла здійснювати самостійно будь-які масові репресії через свою малочисельність. У сільській місцевості були розкидані поліцейські пости з одного – двох поліцейських, котрі не змогли б навіть захистити самих себе, якби українське підпілля на селі було багаточисельним і масово займалося збройною боротьбою з польською владою. Коли влада у Варшаві вирішила у 1930 р. провести широкомасштабну компанію втихомирення галицького села, як основна сила була використана армія, і лише невелика частина акції була здійснена за допомогою поліції.¹⁵²

Малочисельність персоналу поліцейських постів виразно свідчить, що його завданням була підтримка правопорядку всередині сільських громад та їхній захист не через протидію, а через співробітництво з ними. Зокрема, поліція не могла б здійснювати свої функції з охорони правопорядку, якби українські селяни не співробітничали з органами слідства і не свідчили на осіб, які вчинили злочин. Був заарештований і ув'язнений за вбивство український односелець, що тяжів до польської національності, вже згадуваного вище М. Кузьминського, вправно саджали до в'язниці за злочини і десятки односельців В. Гоцького.¹⁵³

Безпосередньо на території Східної Галичини поліція була інтегральною частиною східногалицької спільноти і зокрема захищала її від бандитизму. У випадку небезпеки українські селяни негайно зверталися до поліції і разом з нею брали

¹⁵² Досить характерним прикладом є подія у Буськові 30 жовтня 1938 р., коли поліція виявилася безсила проти кількох сотень демонстрантів. Осередок ОУН, яка нещодавно тут виникла, організувала у Буськові масову маніфестацію на підтримку Закарпатської України і не зустріла спротиву з боку поліції. Як свідчить у своїх мемуарах Д. Куп'як, «купка поліцейських» не ризикнула виступити проти натовпу, котрий прагнув сутички, не перешкоджала демонстрантам пройти через усе місто і провела арешти лише через тиждень, коли отримала підкріплення (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993). Такою була ситуація у невеликому містечку, а якщо говорити про сільську місцевість, то там поліцейські сили були ще меншими.

¹⁵³ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 124.

участь у облавах.¹⁵⁴ Так, наприклад, соратника Степана Бандери Григора Мельника у червні 1933 р. на околицях свого села переслідували сільські добровільні охоронці, які прийняли товаришів Г. Мельника за бандитів. Вони покликали на допомогу близько двохсот односельців і двох поліцейських, які відкрили вогонь після револьверних пострілів оунівців.¹⁵⁵ В іншому випадку, українськими селянами були схоплені і передані поліції відомі оунівські бойовики Василь Білас і Дмитро Данилишин, котрих також прийняли за бандитів.

Досить цікаво, що якщо не всі, то принаймні деякі поліцейські дільниці, де служило не менше п'яти поліцейських, не мали камер попереднього утримання. Це може означати, що місцевим поліцейським не так часто доводилося заарештовувати когось і тримати під вартою. Наприклад, перед відправленням до Берези Картузької Василя Ваврука і Петра Башука поліцейські у Мошкові на Сокальщині змогли посадити їх лише до курятника.¹⁵⁶ Якщо камер попереднього ув'язнення не було навіть на дільницях, де служило п'ять поліцейських, то можна цілком обґрунтовано припустити,

¹⁵⁴ Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 124–126.

¹⁵⁵ Григор Мельник за особистим розпорядженням Степана Бандери неподалік від свого села під Стриєм організував зустріч кур'єрів з Чехословаччини. Пересування групи людей вночі викликало підозри сторожів сільської громади, котрі прийняли групу частково кінних оунівців за крадіїв чи бандитів. При спробі затримати Г. Мельника і його групи охоронці опинилися під револьверним вогнем і кинулися за допомогою в село. У результаті їм на допомогу прийшло близько двохсот українських селян і двоє місцевих поліцейських, котрі відкрили вогонь у відповідь (Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 124–126).

¹⁵⁶ За спогадами Петра Башука, кури почали на них випорожнюватися, і у відповідь П. Башук почав їх вбивати. Поліцейські, які прибігли на шум, не могли нічого йому зробити, бо він погрожував поскаржитися на місце свого затримання. У результаті поліцейські поклали їх спати на підлозі у кімнаті для чергування у поліцейській дільниці, що знову ж засвідчує, що камери попереднього утримання там не було (Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 13–14).

що камер для заарештованих не було при поліцейських постах, що склалися з 1–2 поліцейських, а саме вони переважали у сільській місцевості.

Аби нормально жити і працювати, більшість поліцейських не могла обійтися без налагодження взаєморозуміння з місцевим населенням і певної інтеграції до місцевого соціуму. У цьому були зацікавлені як самі поліцейські, так і місцеве населення, включно з українськими активістами. Як приклад толерантного ставлення представника державної влади до українців на більш низовому рівні можна навести відмову коменданта поліції у селі Важенному на Лемківщині заарештувати групу членів товариства «Плай».¹⁵⁷

У вже згадуваному вище випадку з членом ОУН Г. Мельником, він сам приєднався до облави і говорив з поліцейськими, котрих він особисто добре знав, у той час, коли вони продовжували вести збройний вогонь. Поліцейські також добре знали Г. Мельника і не мали підстав очікувати від нього ворожих дій, як і від інших його односельців — вони разом переслідували бандитів.¹⁵⁸ В іншому випадку позитивна характеристика сільського офіційного агента поліції позбавила оунівця Петра Щудлу від підозр у шпionaжі, коли він у 1932 р. служив піхотинцем у Лодзі.¹⁵⁹ Агент не міг не знати про політичні симпатії П. Щудли, і його вчинок безумовно був пов'язаний з почуттям приналежності до однієї спільноти і прагненням захистити «свого». Навіть у заарештованих українських активістах поліцейські часто перш за все бачили звичайних нормальних людей. В. Гоцький пригадує, як поліцейський, який супроводжував його з товаришем до концентраційного табору в Березі Картузькій, не став вдягати на них наручники, дозволив купити продуктів у дорогу, разом з ними пив пиво в станційному буфеті і навіть залишив їх од-

¹⁵⁷ Молодіжне туристичне товариство «Плай» було спадкоємцем забороненої у 1930 р. молодіжно-спортивної організації «Пласт», в якій брала участь найрадикальніше налаштована українська молодь.

¹⁵⁸ Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 124–126.

¹⁵⁹ Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 2. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 189–190.

них у вокзальному залі очікування, а сам пішов сидіти з чаркою у буфеті,¹⁶⁰ хоча багато ув'язнених по дорозі до табору часто зазнавали побиття і знущань.¹⁶¹

Небажання поліцейських без потреби загострювати стосунки з місцевим населенням виявлялося і в екстремальних умовах концентраційного табору у Березі Картузькій, де їхні можливості чинити насильство були майже необмеженими. Як і більшість людей, багато поліцейських виявляли людяність навіть у таборі, де вони були зобов'язані кийками, жорстким режимом, системою принижень і виснажливою працею перевиховувати ув'язнених. На думку в'язнів, у табірному лікаря полковника Казимира Дітля, попри грубість, «було людяне серце справжнього друга своїх пацієнтів незалежно від їхньої національності».¹⁶² Серед поліцейських-конохів табору лише один спеціально намагався робити капости в'язням, а решта прагнули стати для ув'язнених «своїми хлопцями».¹⁶³ Коли один із поліцейських наказав одному з ув'язнених засунути голову до дірки в туалеті, загрожуючи побиттям за невиконання наказу, «на щастя, втрутилися інші поліцейські, які стали вимагати відміни наказу».¹⁶⁴

Поліцейські у Березі Картузькій неодноразово помічали, що голодні ув'язнені крали їжу в поліцейських казармах, але робили вигляд, що не бачать цього.¹⁶⁵ Так само чинив поліцейський, що наглядав за роботою в'язнів на поліцейській кухні.¹⁶⁶ Переважна більшість поліцейських були звичайними людьми і служба у таборі у відриві від родин, нормально-

¹⁶⁰ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів. 2004. С. 170.

¹⁶¹ Так само. С. 175.

¹⁶² Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 28.

¹⁶³ Так само. С. 40–41.

¹⁶⁴ Так само. С. 40–41.

¹⁶⁵ Так само. С. 40–41.

¹⁶⁶ Так само. С. 40–41.

го життя і в екстремальних умовах була для них обтяжливою. Рядові поліцейські самі знаходилися під постійним контролем своїх начальників, які стежили, аби вони вправно несли свою службу. Більшість з них хапалися за кийки головним чином коли за ними стежило начальство.¹⁶⁷

Спільне перебування у таборі не могло не привести до налагодження взаєморозуміння між в'язнями і охоронцями. З плином часу поліцейські ставали байдужими до обов'язків поліцейської служби і навіть «тихими спільниками» в'язнів.¹⁶⁸ Ув'язнені навчили багатьох поліцейських симулювати і імітувати виконання своїх обов'язків¹⁶⁹, і дійшло навіть до того, що в'язні охороняли поліцейських, які спали на посту, аби вчасно розбудити їх при появі начальства¹⁷⁰ або разом з ними крали алкоголь на кухні.¹⁷¹ Про ступінь зближення між поліцейськими і ув'язненими може свідчити той факт, що поліцейські, які супроводжували В. Гоцького і його товаришів при звільненні з табору до найближчої залізничної станції тепло з ними попрощалися, а один з них попередив, що у сусідньому вагоні поїхали таємні поліцейські агенти, які за ними спостерігали.¹⁷²

Подібні стосунки між в'язнями і поліцейськими виникали не лише на ґрунті спільного службового або примусового перебування у таборі, але і на ґрунті звичайних контактів у єдиному просторі міста і місцевого соціуму. Член ОУН у Перемишлі Михайло Ласка-Ворон пригадує, що під час слідства над ним у перемишльській поліції у 1938 р. колишній полі-

¹⁶⁷ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 40–41. Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 211.

¹⁶⁸ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 114–115.

¹⁶⁹ Так само. С. 114–115.

¹⁷⁰ Так само. С. 116.

¹⁷¹ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 212.

¹⁷² Так само. С. 223.

цейський референт з українських справ Зволинський підійшов до нього і повідомив, що його товариш втік і мабуть вже знаходиться у Закарпатській Україні. Поліцейський дорікнув М. Ласці-Ворону, що марно попереджав його раніше про небезпечність його діяльності. За спогадами М. Ласки-Ворона, жінка Зволинського була україркою за походженням і «... він ніколи не відмовлявся дати пожертву на коляду Просвіти»,¹⁷³ що ще раз говорить про нормальні стосунки між активістами українського руху і поліцейськими поза рамками служби при контактах в рамках єдиного соціуму.

Поліцейські і місцева державна адміністрація переважно були у добрих стосунках з сільськими вйтами,¹⁷⁴ котрі зазвичай були місцевими жителями.¹⁷⁵ Кожен поліцейський усвідомлював, що його більш-менш спокійне життя залежало від стосунків з місцевим населенням. Про це прямо свідчать спогади В. Макара про його перебування у Березі Картузькій. Поліцейські «уважно вичитували у газетах і широко коментували» будь-яку інформацію про теракти українського підпілля, а ще більшої нервовості їм додавали листи поліцейських, котрих відправляли служити після Берези у Східну Малопольщу. Згадок у листах, що місцеві «хлопці виявляють особливу цікавість до тих поліцейських, котрі прибули з Берези... вистачило, аби деякі поліцейські просто запанікували».¹⁷⁶

У результаті значна частина поліцейських, яка до того особливо агресивно ставилася до в'язнів, послабила терор, стала пояснювати ув'язненням свої дії тиском начальства і на-

¹⁷³ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 328 – 329.

¹⁷⁴ Інакше бути просто не могло, оскільки ані вийти, ані поліція не могли дозволити собі конфліктувати між собою. Вийти не хотіли загострювати стосунків з місцевою владою, а поліція і державна адміністрація просто не могли собі дозволити, аби селом керував явний опозиціонер. Більше того, ті та інші були дуже зацікавлені у спокої на підвладній ним території.

¹⁷⁵ Досить цікаво, що вйтів не вважали колабораціоністами навіть радикальні оунівці, хоча вони певною мірою разом зі священниками були представниками низової державної адміністрації. Жоден з підпільників не був зацікавлений у загостренні ситуації у місці проживання.

¹⁷⁶ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 97 – 98.

віль почала записувати адреси «найнебезпечніших» в'язнів, погрожуючи розправою, якщо з ними щось станеться.¹⁷⁷ Якщо такими були справи у концентраційному таборі, цілком можливо обґрунтовано припустити, що поліцейські не прагнули до загострення стосунків з пересічними громадянами Польщі незалежно від їхньої національності і у самій Галичині. Більшість поліцейських не бажала передавати кути меду у стосунках з місцевим населенням і тим більше з українськими націоналістами і цим ставити під загрозу своє життя. В свою чергу, нечисленні бойовики ОУН також не збиралися нападати на «своїх» поліцейських.

Навіть у період загострення польсько-українських відносин у 1937 – 1939 рр. терористичні акти ОУН щодо поліції переважно мали характер відповіді. У жовтні 1938 р. саме у відповідь на тяжкі побиття поліцією двох оунівців у селі Гаях Львівського повіту був здійснений напад на місцевий відділок поліції і пошту, бо вони знаходилися в одній будівлі. У результаті були вбиті черговий поліцейський і завідувачка поштового відділення. У 1935 – 1936 рр. був застрелений наглядач Бережанської в'язниці Грох, який постійно бив в'язнів. Після кількох замахів на початку 1939 р. був застрелений окружний комендант поліції у Бережанському повіті Кокачевський, який у 1937 р. застрелив одного з місцевих керівників ОУН Івана Когута.¹⁷⁸ Якщо напади оунівців не мали характеру відповіді, то у разі відсутності опору переважно обходилося без жертв.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 97 – 98.

¹⁷⁸ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 348 – 351.

¹⁷⁹ Як приклад можна навести випадок у селі Августовка на Бережанщині восени 1937 р., коли у присутності солтиса і греко-католицького священника був пограбований податковий інспектор, у котрого лише забрали гроші і пістолет. Інший поліцейський, який супроводжував під час замаху коменданта Кокачевського і вочевидь не був заангажований у діях свого шефа, зміг втекти до будинку і його не переслідували (Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 348 – 351). Вочевидь, бойовики цілилися перш за все в Кокачевського, і цей поліцейський їх просто не цікавив.

Пом'якшенню ставлення державної адміністрації до галицьких українців сприяла надзвичайно сильна тут традиція мирного сусідського співжиття етнічних поляків і українців на побутовому рівні, котра збереглася навіть у часи польсько-українських бойових дій 1918 – 1919 рр. За спогадами члена ОУН Володимира Гоцького, поручик польської армії, який прийшов до його батька — греко-католицького священика Броніслава Гоцького з обшуком у листопаді 1918 р. у селі Передільниці під Перемишлем, відразу відмовився від свого наміру, щойно впізнавши у священикові свого колишнього сусіда по селу Острів. Замість обшуку поручик попросив дозволу зігрітися кавою, і розмова стала напрочуд доброзичливою.¹⁸⁰ Цьому не завадило, що перед приходом польської армії батько В. Гоцького був офіційним представником влади ЗУНР у своєму селі, і йому корився невеликий військовий загін.¹⁸¹

Між іншим на цій посаді Б. Гоцький в рамках сусідської підтримки надав допомогу польському управителю місцевого фільварку Крупницькому, забезпечивши силами свого загону охорону від мародерів,¹⁸² а коли священик після відступу української армії був заарештований польською владою, Крупницький домігся негайного визволення не лише його, але і усіх його односельців.¹⁸³ В іншому випадку місцеві польки захистили від вивозу до табору для військовополонених дружини священика села Угринів на Перемишльщині Івана Кошубинського, якого польська влада обвинувачувала у загибелі кількох польських військовослужбовців, коли той був співробітником місцевої цивільної і військової влади ЗУНР.¹⁸⁴

¹⁸⁰ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів. 2004. С. 44.

¹⁸¹ Так само. С. 39 – 40.

¹⁸² У свою чергу Крупницький ще до того, як греко-католицький священик приїхав до села у жовтні 1918 р., намагався допомогти йому облаштуватися на новому місці.

¹⁸³ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів. 2004. С. 38 – 45.

¹⁸⁴ Вочевидь, безпосередньої вини І. Кошубинського в цьому не було, оскільки після його повернення з еміграції на Східну Україну у 1920 р. він був цілковито виправданий державним судом Польщі (Лідія Купчик. Третій удар. Доли галицьких отців-деканів. Львів 2001. С. 115 – 116).

Величезний вплив на польсько-українські відносини у Східній Галичині також справило службове минуле багатьох польських чиновників міжвоєнної Східної Малопольщі, які розпочинали свою кар'єру у державному апараті монархії Габсбургів.¹⁸⁵ Багатонаціональний австрійський корпус чиновників, як правило, толерантно ставився до національних меншин і прагнув пом'якшити міжнаціональні суперечності.¹⁸⁶ Як характерний приклад можна згадати ставлення до українців львівського міського старости Порембальського у другій половині 1930-х рр.

За спогадами І. Кедрина, староста походив зі східногалицького міста Дрогобича, належав до «старої австрійської школи» і з ним можна було знайти спільну мову. Зокрема, саме з Порембальським соратник лідера ОУН Є. Коновальця і сам майбутній керівник ОУН Андрій Мельник домовлявся про урочисту процесію вулицями Львова 2 липня 1938 р. під час поховання командуючого Українською галицькою армією у 1918 – 1919 рр. генерала Мирона Тарнавського. Як зізнався староста у розмові з І. Кедриним, його керівництво у Варшаві вимагало під його особисту відповідальність, аби під час поховання українського генерала не було жодних ексцесів, але староста «...знав, що інженер Мельник — це така чесна людина, що якщо він підпише угоду, то він її виконає».¹⁸⁷ І дійсно, А. Мельник, який був головою організаційного комітету на похованні, цілком виправдав довіру. При

¹⁸⁵ Це ж стосується і поліції. За даними польського дослідника Лелека Смолека, у 1918 – 1919 рр. з австрійської поліції до польської перейшло близько тисячі осіб, що у 1919 – 1920 рр. складало 3 – 6% від усіх поліцейських сил країни і близько 15 – 12% поліцейських на польських землях колишньої Австро-Угорщини // Smolak Leszek. Prasa Policji Państwowej. 1918 – 1939/ Warszawa. 2003. S. 34 – 36.

¹⁸⁶ Навіть більше, частина австрійських чиновників польської національності у 1918 р. достатньо толерантно поставилася до української держави у Галичині і на певних умовах була готова залишитися на українській державній службі / Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року). Україна Модерна. № 2 – 3 (текст статті узятий на сайті www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti).

¹⁸⁷ Кедрин І. Життя... С. 275 – 276.

цьому староста не міг не знати про бойове минуле А. Мельника, його членство в ОУН та родинні зв'язки з лідером ОУН Є. Коновальцем. Лише за кілька місяців А. Мельник стане новим лідером ОУН-УВО замість вбитого Павлом Судоплатовим Є. Коновальця.

Як приклад толерантного ставлення представника державної влади до українців на нижчому рівні можна згадати відмову влітку 1937 р. коменданта поліції у селі Вапенному на Лемківщині заарештувати групу членів товариства «Плаї», попри пряму вказівку свого керівництва зробити це, якщо вони під час походу співатимуть по селах «підбурювальні» пісні. Комендант вистежив у лісі туристичну групу, яка намагалася сховатися від нього, і обмежився лише перевіркою документів і розмовою за філіжанкою кави. Досить характерно, що комендант, який мав славу «недоброго до українців», розповів про «милі часи (1920-ті – початок 1930-х рр. – Ф. К.), коли він за дорученням староства про людське око переслідував (українофіла – Ф. К.) директора школи Прийму, а в дійсності вони один одного поважали і в біді допомагали».¹⁸⁸

Свій особливий підхід до української проблеми мало Міністерство оборони Польщі. Для польських військових на першому місці було підвищення обороноздатності держави, можливість використати в разі потреби всі мобілізаційні можливості та внутрішня єдність армії. Кілька сотень тисяч українських солдатів були надто важливим ресурсом, аби від нього відмовитися. До того ж служба в армії справедливо розцінювалася як один з найважливіших інструментів державної асиміляції, і відмова українцям у армійській службі поставила б їх за межі громадянського суспільства Польщі. Окрім того, це підкреслювало б особливий ворожий статус українських етнічних земель у складі польської держави.

Попри те, що для укомплектування армії у мирний час було цілком достатньо етнічних поляків,¹⁸⁹ починаючи вже з

¹⁸⁸ В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів. 2004. С. 376–378.

¹⁸⁹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 138–140.

1922 р. галицьких українців почали призивати на військову службу. Виняток не робили навіть для колишніх солдатів УГА, які надавалися за віком, і вочевидь цілеспрямованих утисків галицьких українців у польській армії не було. Питання про міжнаціональні стосунки у польській армії було жорстко визначене в наказі міністра оборони від 14 квітня 1924 р., який діяв аж до падіння Другої Речі Посполитої. У наказі проголошувалася неприпустимість порушення міжнаціональних питань у офіційних армійських наказах, закликах і розмовах між військовими, бо це може призвести до образи військовослужбовців з національних меншин. У розпорядженні міністра прямо вказувалося: «Підкреслюючи обов'язок дотримання повної аполітичності з боку всіх військовослужбовців, – він забороняється раз і назавжди зачіпати національне питання у зверненнях до військових частин та в усіх інших випадках». Міністр також доручив своїм підлеглим «при кожній нагоді у зверненні до солдатів підкреслювати рівність прав і обов'язків усіх військовослужбовців, котра випливає з факту спільного громадянства і служіння однаковим ідеалам, реалізації яких покликаний служити кожен солдат».¹⁹⁰

Цей наказ дійсно виконувався, і поганих відгуків про службу в польській армії практично не залишили навіть члени ОУН, які вкрай вороже ставилися до Польщі. Однак усе ж варто вказати на спогади Михайла Козія про свою службу під Варшавою у 1936–1937 рр., у яких він зазначає, що попри заборону в польській армії ображати національні і релігійні почуття,¹⁹¹ «не всі сержанти і каптали цього дотримувалися»¹⁹² і

¹⁹⁰ Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków. 1989. S. 141–142.

¹⁹¹ Це місце у спогадах Козія підтверджує, що ця теза дійсно була активно пропагована у польській армії, і про неї знали всі солдати.

¹⁹² Слід враховувати, що жорстке ставлення сержантів, капталів та молодших офіцерів до солдатів у випадку Козія могло мати не лише національний підтекст. Такі випадки постійно трапляються і в мононаціональних військових спільнотах. Національний момент міг значною мірою бути використаний лише як привід для вияву природної жорстокості. Кожна армія як можливість виявити свою владу і жорстокість є природним магнітом для таких людей.

між ними зустрічалися справжні собаки, котрі прискіпувалися до українців де тільки могли».¹⁹³

У 1920-ті рр. галицьких українців без проблем приймали до польських офіцерських шкіл, і деякі українські студенти, які мали на це право, скористалися цією можливістю. Серед них, зокрема, можна назвати Романа Шухевича, котрий, щоправда, не отримав офіцерського звання. Доступність офіцерської кар'єри для галичан на той час підтверджує в своїх спогадах і колишній артилерист УГА і офіцер польської армії Євген Побігущий. Ситуація змінилася лише наприкінці 1920-х рр., коли армійське керівництво усвідомило небезпеку можливого шпигунства з боку членів ОУН, які потрапляли до лав польських офіцерів та його потенційної великої шкоди. Менше з тим галицькі українці з вищою освітою мали можливість стати офіцерами і у 1930-ті рр.

Важко погодитися з розповсюдженим твердженням, що галицькі українці служили в основному лише у піхоті та кавалерії через прагнення польського боку не допустити їх у стратегічні роди військ. Вже згадуваний вище М. Козій у середині 1930-х рр. виявив ініціативу, пройшов кілька курсів навчання, серед яких було опанування важкої автоматної зброї, хімічний захист і артилерія.¹⁹⁴ Значний вплив на розподіл українців по родах військ безумовно справляв невисокий рівень освіти сільського населення Галичини, через який, навіть без будь-яких обмежень, їх найчастіше відправляли саме до стройових частин, а не в підрозділи зв'язку, артилерії, ВПС і ВМС, де був потрібен значно більший обсяг засвоєння спеціальних знань.

Разом з тим не слід забувати про величезну роль, яку відігравала армія у внутрішній політиці міжвоєнної Польщі.

¹⁹³ Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто, 1961.

¹⁹⁴ М. Козій став артилеристським наводчиком і вельми показово, що саме артилеристом він пройшов увесь бойовий шлях армії В. Андерса у Італії (Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто, 1961).

Одним з проявів цього було використання армійських підрозділів для запровадження громадського спокою, коли з цим не могла впоратися поліція. Саме керівникам військових округів на східних кресах Рада міністрів у квітні 1924 р. у випадку загострення ситуації підпорядковувала місцеву цивільну адміністрацію і надавала надзвичайних повноважень «для проведення заходів із забезпечення безпеки і заспокоєння».¹⁹⁵ Найвідомішим випадком такого застосування армії для встановлення порядку у Східній Малопольщі є події пацифікації 1930 р., коли військові підрозділи були використані для масових обшуків і позасудового фізичного покарання чоловічого населення частини українських сіл. Однак слід усе ж відзначити, що після 1920 – 1923 рр. це був, мабуть, єдиний випадок використання армії у поліцейських заходах у Східній Галичині за шістнадцять років з 1923 до вересня 1939 р. Армія дійсно спромоглася у переважній своїй частині зберегти аполітичність, і саме тому в ній без проблем відслужили кілька сотень тисяч польських громадян з Галичини української національності.

Власний підхід до української проблеми був у центральних державних органів Польщі, не пов'язаних з питаннями державної безпеки. Наприклад, Міністерство релігійних конфесій і громадської освіти не робило різниці між польською католицькою церквою і східногалицькою греко-католицькою церквою, котра усе більше і більше набувала українського національного характеру. Як уже зазначалося, згідно конкордату між Польщею і Ватиканом від 1925 р. греко-католицьке духовенство отримувало платню від держави, до того ж грошове утримання галицьких уніатських єпископів було одним з найвищих серед католицьких єпископів у Польщі. Це саме міністерство серйозно розглядало можливість надання українцям більших свобод у сфері освіти, але так і не наважилося на це через різко негативну реакцію польського населення Східної Галичини і більшості польських депутатів сейму.

¹⁹⁵ Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. Kraków. 1989. S. 92.

Як приклад антиукраїнської політики Міністерства релігійних конфесій і громадської освіти зазвичай називають так звану утравізацію, тобто перехід від викладання в українських школах Галичини виключно українською мовою на змішане викладання українською і польською мовами, котре було частиною політики уніфікації освіти на всій території польської держави. Важко погодитися, що утравізація мала на меті виключно утиски українського населення. Українська мова викладання не була скасована, і як засіб колонізації дітей свідомих українців утравізація не була ефективною. Окрім того, якщо у сільській утравістській школі не було польського класу, українською мовою були змушені навчатися і польські діти з місцевої мішаної польсько-української громади або громади, в якій не була поширена сучасна національна самосвідомість. Антиукраїнська сутність утравізації полягала не так у ній самій, як у її сприйнятті в умовах польсько-українського протистояння 1920-х рр., коли будь-який державний захід у Східній Малопольщі розглядався крізь призму польсько-українського конфлікту.

Суперечливість української політики Міністерства освіти повною мірою знайшла відбиття у його ставленні до української скаутської організації «Пласт», яка була частиною світового скаутського руху і мала відверто патріотичний мілітарний характер. За даними українського дослідника Бориса Савчука, «Пласт» поновив свою діяльність¹⁹⁶ з початку навчального року у вересні 1920 р., і місцева державна адміністрація не заважала його діяльності, хоча і не робила кроків до його офіційної реєстрації.¹⁹⁷ Керівництво Львівського шкільного округу офіційно визнало «Пласт» у 1922 р. і з того моменту аж до його заборони у 1930 р. Міністерство стояло перед постійною дилемою — заборонити його діяльність чи ні. З одного боку, офіційна Варшава враховувала належність «Пласту» до світового скаутингу і виступала за продовження його діяльності під своїм контролем, а з іншого,

¹⁹⁶ «Пласт» у Східній Галичині організаційно оформився у 1911 р. та існував з перервами під час російської окупації Львова 1914–1915 рр. і у 1919–1920 рр. в зв'язку з поразкою ЗУНР.

¹⁹⁷ Савчук Б. Український пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ. 1996. С. 91.

військова і поліцейська влада у Східній Малопольщі вимагали його знищення. Державна адміністрація на місцях цілком виправдано побоювалася використання «Пласту» українським підпіллям і домоглася його заборони у 1930 р., коли була зафіксована активна участь деяких пластунів у терористичних нападах ОУН.¹⁹⁸

Достатньо спокійним було ставлення до галицьких українців польських державних органів, пов'язаних з економікою. Хоча українські бізнес-структури у Галичині у 1920-ті рр. не отримували державної підтримки, котра була особливо важливою в умовах загальної нестачі приватного капіталу у Польщі, вони мали можливість нормально функціонувати і налагоджувати ділові стосунки з іншими господарськими суб'єктами країни. Толерантне ставлення польської влади дозволило українському кооперативному руху стрімко розвиватися і разом з німецькими національними кооперативами стати найдинамічнішою кооперацією у міжвоєнній Польщі.¹⁹⁹

На думку польського дослідника Збігнева Сьвітальського, успіху українського кооперативного руху в міжвоєнній Польщі сприяв сильний вплив у Державній кооперативній раді Польщі вихідців з колишньої німецької Сілезії, де польський кооперативний рух був найбільш розвиненим. Серед них були особливо поширені ідеї знаного німецького економіста і одного з піонерів кооперативного руху в ХІХ ст. Германа Шульца, котрий вважав прийнятним існування в Сілезії не лише німецьких, але і польських національних кооперативів. Під впливом саме сілезьких кооператорів у 1920 р. польським сеймом був прийнятий закон про кооперацію, який уможливив виникнення і нормальне функціонування національних кооперативів і кооперативних союзів усіх народів, що увійшли до польської держави.²⁰⁰

¹⁹⁸ Савчук Б. Український пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ. 1996. С. 92–209.

¹⁹⁹ Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej. Т. 3. Warszawa, 1982. S. 267–268, 348–349.

²⁰⁰ Świtalski Z. Spółdzielczość polska a spółdzielczość mniejszości narodowych w państwie polskim 1918–1939. // Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy. Rok 14. 1980. № 1. S. 77–78.

Для Міністерства фінансів Польщі було не так важливо, хто сприяв зростанню показників ВВП Польщі і платив податки: поляки, українці, євреї, німці, білоруси чи литовці. Український бізнес мав усі ті самі права і можливості, що і весь приватний сектор польської економіки. Принаймні, вже у другій половині 1920-х рр. львівське відділення «Державного сільськогосподарського банку» і «Банку народного господарства» почали надавати короткострокові кредити українським кооперативам.²⁰¹ На однакових умовах з іншими приватними банками Польщі функціонували українські банки, котрі не припиняли своєї діяльності навіть під час і після польсько-української війни 1918 – 1919 рр.

Водночас, певною двоїстістю відзначалася позиція держструктур, що займалися аграрною політикою. З одного боку, вони активно співробітничали з польською армією та МВС у справі польської колонізації східних окраїн Польщі на шкоду місцевому населенню, а з другого, вони були зацікавлені у розвитку сільського господарства Галичини незалежно від його національної приналежності. Спадкоємність із традиціями багатонаціонального характеру економіки часів Австро-Угорщини чітко простежується в діяльності «Окружного союзу сільськогосподарських кооперативів» та «Центральної каси сільськогосподарських кооперативів», які існували у Львові відповідно з 1899 р. та 1909 р. У 1920 – 1930-х рр. вони надавали кредити і допомагали не лише польським, а й українським кооперативам і селянам.

Різноманітність підходів до української проблеми у Східній Галичині різних державних структур Польщі забезпечила сприятливі рамкові умови для поступального розвитку українського галицького руху і створення основ української національної автономії у Польщі. За винятком відносно невеликої частини екстемістськи налаштованих українських націоналістів, які не відмовилися від насильницьких методів боротьби з польською державою, більшість українського населення не прагнула до конфронтації з

польською владою, не потрапляла в поле дії державної репресивної політики і могла більш-менш спокійно влаштувати своє життя. Винятком є події 1930 р., коли польська влада, використовуючи принцип колективної відповідальності, влаштувала так звану паціфікацію українського галицького села у формі колективних покарань різками і масових обшуків у відповідь на кампанію підпалів українськими націоналістами садіб польських колоністів.

Наявність спільної зацікавленості у мирному співжитті і налагодженні конструктивних відносин у частини державної адміністрації Польщі і переважної більшості учасників українського руху в Галичині, а саме УНДО і греко-католицької церкви, значно посилила природні процеси державної інтеграції галицьких українців до польської держави у 1920 – 1930-ті рр. Вже у 1920-ті рр. до польської держави і структур католицької церкви Польщі були успішно включені три греко-католицьких єпископства Східної Галичини. Значних успіхів у освоєнні галицького, польського і західноєвропейського ринку досяг український бізнес, який у 1920-ті рр. став інтегральною частиною приватного сектора польської економіки. У другій половині 1920-х рр. основні українські галицькі партії в статусі опозиційних партій стали учасниками законодавчої влади Польщі. У подальшому, в 1930-ті рр. взаємний інтерес до співпраці між державною адміністрацією та українським рухом створив передумови для польсько-українського співробітництва у військовій сфері та укладання польсько-українського політичного союзу на загальнодержавному рівні.

²⁰¹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 284.

Розділ III.

Процеси державної інтеграції у 1920-ті рр.

§ 1. Інтеграція галицьких українців до Польщі на індивідуальному рівні

Найшвидше процеси державної інтеграції галицьких українців до польської держави відбувалися на індивідуальному рівні. У міжвоєнній Польщі і в будь-якій іншій країні було б неможливо більш-менш нормально жити, вчитися, вільно пересуватися, працювати, робити кар'єру, реалізовувати свої інтереси, підтверджувати свої майнові права, планувати своє майбутнє і майбутнє своїх дітей, просто займатися повсякденними справами, не маючи документів, ігноруючи державну адміністрацію і не визнаючи реалій країни проживання. Схильними до державної інтеграції в першу чергу виявилися українська інтелігенція, духівництво, представники ділових кіл і освічена частина селянства, котра була рушійною силою українського національного руху. Саме їхнє повсякденне життя на відміну від традиційного селянства найбільшою мірою залежало від нормалізації стосунків з польською владою, і вони найчастіше з нею стикалися. Значна частина галицького традиційного суспільства, як і раніше, продовжувала залишатися осторонь сучасного польського і українського націоналістичного дискурсу, як і структур сучасної держави.

Про масштаби персональної інтеграції представників української інтелігенції до реалій польської держави і державних структур міжвоєнної Польщі може свідчити аналіз біографій випускників Коломийської державної гімназії, котрі брали участь у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Зі 114 таких випускників, котрі залишилися в Польщі у 1920-ті рр.,

з польською державною службою пов'язали кар'єру не менше 40–50%. 24 особи займалися викладацькою діяльністю у державних освітніх закладах, від початкової школи і до університетів, двоє стали державними чиновниками, двоє — суддями, один — офіцером польської армії, 13 — священиками і 13 — адвокатами.²⁰² Окрім того, кілька випускників стали депутатами польського сейму, тобто стали представниками законодавчої влади Польщі.²⁰³

Уряд Польщі від початку бачив галицьких українців громадянами своєї держави.²⁰⁴ Масове набуття польського громадянства галицькими українцями вочевидь відбулося не пізніше 1923 р. одразу після визнання Лігою Націй приналежності Східної Галичини до Польщі.²⁰⁵ До польської армії

²⁰² А ми тую стрілецькую славу збережемо... Т. 1. Товариство «Поступ». Всесвітня асоціація гімназистів Коломийської гімназії. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». Коломия. 1999. С. 11–405.

²⁰³ Як видно з цього аналізу, освічена частина українського суспільства Галичини могла реалізувати себе на державній службі Польщі перш за все у системі освіти. Кар'єрне просування у рамках місцевої державної адміністрації на посади вище низового рівня для українців було ускладненим, а у 1922–1925 рр. більшість українців були усунені від служби на державній залізниці, пошти та телеграфі, а також із більшості більш-менш значущих посад у державній адміністрації Східної Малопольщі.

²⁰⁴ Вони, як і всі мешканці колишнього коронного краю Королівства Галичини та Ладомерії, могли здобути польське громадянство за правом проживання, походження чи вибору (Papierzynska-Turek Mirosława. Sprawa Ukrainka w drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków. 1979. S. 43).

²⁰⁵ Мені не відомі випадки відмови українців від польського громадянства, якщо вони перебували на території Польщі. Звичайно, деякі галичани могли емігрувати з певних міркувань. У більшості випадків це відбувалося з економічних причин. Наприклад, ще у 1920-ті рр. масовими були від'їзди до Північної і Південної Америки. Випадків суто політичної еміграції було обмаль. Так вчинив керівник терористичної Української військової організації Євген Коновалець. Втім польський паспорт міг бути і у нього. В іншій ситуації знаходилися кілька тисяч військовослужбовців Української галицької армії у військових таборах на території Чехословаччини на початку 1920-х рр. Частина з них повернулася на батьківщину і отримала польське громадянство, а решта — поїхала до Америки, СРСР, Бельгії або Франції. Невелика кількість солдатів УГА залишилася у Чехословаччині.

їх почали призивати у 1922 р.,²⁰⁶ а вже у першій половині 1923 р. у Східній Малопольщі був здійснений широкомасштабний призов українців, який не був би можливим, якби вони не були польськими громадянами.²⁰⁷

Практично повна відсутність згадок про отримання галицькими українцями польських паспортів у спогадах сучасників та історіографії²⁰⁸ може свідчити про природність цього процесу для населення Східної Галичини і його повну готовність визнати наявні реалії на індивідуальному рівні. Але ж отримання на руки польського паспорта фактично означало офіційне визнання конкретною особою не лише своєї особистої приналежності до Польщі, але і приналежності до Польщі всієї Східної Галичини. Польське громадянство передбачало не лише можливість використання галицькими українцями всіх доступних у Польщі громадянських прав, але і

²⁰⁶ Цікавий випадок стався з випускником коломийської гімназії Йосипом Петриком, який у 1918 р. у сімнадцять років вступив добровольцем до корпусу Січових стрільців армії УНР, а після повернення на батьківщину по досягненню призовного віку був мобілізований до польської армії (А митую стрілецьку славу збережемо... Т. 1. Товариство «Поступ». Всесвітня асоціація гімназистів Коломийської гімназії. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». Коломия. 1999. С. 282–283). До польської армії був також призваний Богдан Зелений, солдат УГА, хорунжий армії УНР, учасник повстанського руху на Поділлі у 1921 р., член УВО з 1921 р. і студент підпільного Українського політехнічного інституту у Львові у 1921–1922 рр. Наприкінці 1922 р. у віці двадцяти років він був призваний до польської армії і у 1922–1923 рр. служив у саперному полку в Перемишлі (Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007. С. 688). У 1991 р. під час поїздки Західною Україною я також зміг особисто поспілкуватися поблизу Перемишля з на той момент ще живим учасником польсько-української війни 1918–1919 рр., котрого потім призвали до польської армії. Мій співрозмовник потрапив до польського полону у районі Перемишля, тобто на самому початку бойових дій, був у таборі для українських військовополонених і у 1920-ті рр. по досягненню стандартного призовного віку був призваний до польської армії і служив у кавалерії.

²⁰⁷ У результаті у польській армії почало проходити службу на постійній основі не менш ніж 11–12 тисяч галицьких українців // Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków. 1989. S. 138–140.

²⁰⁸ Мені взагалі не зустрічалося, окрім книги Р. Тожецького, будь-яких згадок про отримання польського громадянства галицькими українцями.

накладало на них усі громадянські обов'язки і повністю підпорядковувало правовій системі польської держави.

Про прагнення галицьких українців отримати польське громадянство і таким чином забезпечити своє право проживання на батьківщині свідчить готовність багатьох українських політичних лідерів Галичини до особистих далекосяжних поступок як умови свого повернення з еміграції. У 1923 р. до Східної Галичини почала повертатися хвиля колишніх політичних емігрантів, серед яких були члени керівництва ЗУНР Кость і Дмитро Левицькі, а також митрополит Андрій Шептицький. Усі провідні українські політики, які поверталися з еміграції, мусили підписати акт лояльності польській державі. Більше того, від Костя Левицького,²⁰⁹ колишнього прем'єр-міністра ЗУНР, польська влада також вимагала зобов'язання утриматися від активної участі у політичному житті²¹⁰ на керівних посадах.²¹¹ У дещо іншій ситуації опинився митрополит А. Шептицький, від якого після повернення навпаки намагалися отримати зобов'язання активної участі у політиці інтеграції галицьких українців до Польщі.²¹²

Не стояла осторонь процесів державної інтеграції і українська молодь. Масовий бойкот українцями системи вищої освіти Польщі закінчився на початку 1924 р. Якщо у 1925–1926 навчальному році у польських вузах навчалося 897 укра-

²⁰⁹ Кость Левицький у 1918–1919 рр. очолював уряд Західноукраїнської Народної Республіки. До 1918 р. впродовж багатьох років він був депутатом парламенту у Відні і Галицького сейму. Після повернення до Польщі у 1923 р. він очолив Центробанк у Львові.

²¹⁰ Значною мірою завдяки цій вимозі польської влади у Східній Галичині відбулася зміна поколінь керівництва українським рухом. Наприклад, Дмитро Левицький після повернення активно включився до політичного життя і як заможна людина інвестував у головну українську галицьку газету «Діло», сприяв її розвитку і очолив її. Саме Д. Левицький був серед тих небагатьох, хто об'єднав і відродив український національно-демократичний рух. Зокрема, він став лідером провідної української легальної партії Українське національно-демократичне об'єднання (Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków. 1989. S. 30).

²¹¹ Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków. 1989. S. 30.

²¹² Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków. 1989. S. 30.

їнських студентів,²¹³ то у 1929 – 1930 – вже 2175.²¹⁴ У явній динаміці зростання чисельності українських студентів у Польщі можна чітко побачити зростання інтересу молодих українців до отримання вищої освіти у країні проживання і готовність прийняти наявні правила гри.²¹⁵ Не були винятком і представники молодого радикального покоління ОУН, які активно займалися підпільною і терористичною діяльністю.²¹⁶ Водночас бойкоту українських гімназій, які знаходилися на державному утриманні, не було від самого моменту встановлення контролю польської армії над Галичиною у 1919 р.²¹⁷ Хоча вони були частиною польської державної системи освіти і цілковито підпорядковувалися настановам Міністерства освіти у Вар-

²¹³ У мене немає точних даних, скільки студентів з цього числа походило з Волині, але їхня кількість не могла бути великою.

²¹⁴ Найбільше студентів навчалося у Львові. У Львівському університеті ім. короля Яна Казимира кількість українських студентів зростає з 339 студентів у 1925 р. до 1067 у 1929 р. Окрім цього, у Львівському політехнічному інституті навчалося на той час ще 293 українських студента і додатково 100 у Медично-ветеринарній академії (Torzecki Ryszard. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929*. Kraków. 1989. S. 289 – 290, 296).

²¹⁵ Значною за галицькими мірками була кількість українських студентів, які навчалися за кордоном, головним чином у Чехословаччині, Німеччині, Данцигу і Франції. У 1925/1926 р. їх було не менше ніж 500 – 700 осіб (Torzecki Ryszard. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929*. Kraków. 1989. S. 299). Така велика кількість галичан у закордонних навчальних закладах була обумовлена тим фактом, що в цей час у іноземних вузах ще навчалися ветерани Української галицької армії, які опинилися за кордоном, і деякі студенти українських таємного університету і політехніки у Львові, закладів, що припинили своє існування. Посвідчення цих вузів визнавалися у цих країнах, отже, студенти могли закінчити свою освіту. У подальшому кількість галичан, які навчалися за кордоном, стала вже меншою.

²¹⁶ Звичайно, можна сказати, що серед українського студентства вплив українського терористичного підпілля був значним, але це не заперечує того факту, що навіть українські радикальні націоналісти добровільно вступали до польських вузів і навчалися у них. Про український радикальний націоналізм і його ставлення до Польщі, польського суспільства і політичних, економічних, соціальних і культурних реалій див. спеціальний розділ.

²¹⁷ У 1921 – 1922 рр. у Східній Малопольщі було 9 українських державних гімназій, до 1929 – 1930 їхня кількість скоротилася до 7.

шаві, у них без проблем навчалися ветерани УГА, учасники українсько-польської війни 1918 – 1919 рр. і члени УВО.

Українські гімназії та загальноосвітні школи Східної Галичини²¹⁸ давали роботу не менш ніж 10 000 представникам української інтелігенції. Саме у державній системі освіти працювали багато колишніх військовослужбовців Української галицької армії, які у недавньому минулому зі зброєю в руках билися з польською армією. Наприклад, випускник Коломийської гімназії сотник УГА Осип Левицький у 1920 р., повернувшись до Львова після розгляду своєї справи шкільною кураторією, того ж року був зарахований до штату державної гімназії у Станіславі.²¹⁹

У цій само гімназії працював інший випускник Коломийської гімназії колишній чотар УСС і хорунжий УГА Сава Никифоряк, чотар УГА Петро Арсенич на початку 1920-х рр. закінчив вчительську семінарію і викладав у сільських школах.²²⁰ У станіславській гімназії працював керівник розвідвідділу і політичний референт корпусу Січових стрільців армії УНР Юліан Чайковський.²²¹ Іван Голембйовський, який обіймав високі посади в УГА, викладав як в українських, так і в польських гімназіях, а в 1934 – 1939 рр. навіть був директором української станіславської гімназії.²²² Колишнім сотником УГА був і директор української державної гімназії у Львові Іван Бабій, вбитий у результаті теракту ОУН у 1934 р. Можна назвати багато інших прикладів, але як особливий випадок толерантності польської влади слід виокремити біографію отамана УСС і УГА Никифора Гірняка, котрому польська влада дозволила викладати в гімназії у Тернополі. Н. Гірняк був не лише учасником польсько-української війни, але у 1920 р.

²¹⁸ У 1927 р. у Галичині нараховувалося 1695 українських і змішаних польсько-українських утравістських шкіл.

²¹⁹ А ми тую стрілецькую славу збережемо... Т. 1. Товариство «Поступ». Всесвітня асоціація гімназистів Коломийської гімназії. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». Коломия. 1999. С. 225.

²²⁰ Так само. С. 16 – 17.

²²¹ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу (1911 – 1929). С. 195.

²²² Так само.

працював у Губернському відділі народної освіти у Києві та повернувся до Польщі по лінії Комінтерну.²²³

Водночас після 1919–1920 рр. для української інтелігенції стало практично неможливим працевлаштуватися до вищих навчальних закладів на території Східної Галичини. Під час польсько-української війни українських викладачів усунули з Львівського університету, і вони не мали можливості повернутися туди аж до вересня 1939 р. Разом з тим, деякі можливості для працевлаштування галицьких українців залишилися у вузах поза українськими етнічними землями. Можна навести приклад українського історика Мирона Кордуби, консула Західноукраїнської Народної Республіки у Відні і одного з редакторів «Республіки» – офіційного друкованого органа західноукраїнського уряду. Після повернення до Львова у 1920 р. він працював викладачем у державній академічній гімназії, а у 1929 р. його запросили на посаду професора східноєвропейської історії у Варшавському університеті.²²⁴ Займався науковою діяльністю у Краківському університеті і уродженець Східної Гали-

²²³ Прикметно, що Н. Гірняка міг серйозно підтримувати генерал поляк, котрого він добре знав за спільною службою в австрійській армії. Зокрема, саме у нього через знайомого Н. Гірняка дізнавався, як до нього ставляться у Польщі після повернення з УРСР. Відповідь була позитивною за умови, що Н. Гірняк не став затятим більшовиком. При цьому питання про приналежність Н. Гірняка до українського руху не піднімалося (А ми тую стрілецьку славу збережемо... Т. 1. Товариство «Поступ». Всесвітня асоціація гімназистів Коломийської гімназії. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». Коломия. 1999. С. 92–97).

²²⁴ За даними дослідника Андрія Портнова, лекції В. Кордуби відвідували переважно студенти факультету православного богослов'я Варшавського університету, але серед них у 1930–1932 рр. був і студент юридичного факультету Єжі Гедройц (Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків. 2008. С. 171–172), засновник польського щорічника «Бунт молодих» (у 1936 р. переіменованій на «Політику»), одного з найвідоміших аналітичних видань і громадського форуму у міжвоєнній Польщі. Після повернення до Польщі з армії Владислава Андерса у 1945 р. у 1947 р. Є. Гедройц створив літературний журнал «Культура» (1947–2000), що видавався у Франції, і був його головним редактором. «Культура» була визнаним центром польської наукової і політичної думки не лише серед польської еміграції, але і у Польській народній республіці, де видання поширювалося нелегально. Є. Гедройц особисто сприяв покращенню стосунків між елітою польської та української еміграції після закінчення Другої світової війни.

чини, відомий український географ і політичний діяч Володимир Кубійович.²²⁵ Більш широкому представництву галицьких українців у польських вузах і наукових інститутах за межами Східної Галичини перешкоджали нетривалість історичного проміжку часу в 10–15 років, упродовж якого вони могли спробувати розвивати свою університетську кар'єру за межами українських етнічних земель, тяжіння до проживання саме у Східній Галичині, а також неучасть через бойкот польської держави у формуванні академічної еліти Польської держави на початку 1920-х рр., коли всі більш-менш поважні позиції у ній були створені і зайняті. Окрім вищої школи, на галицьких українців поширювалися обмеження і щодо служби у державній адміністрації на посадах вище низового апарату, на державній залізниці, пошті і телеграфі, але винятків тут було вже набагато більше.

Як приклад державної інтеграції у Польщі на особистому рівні почасти можна розглядати прихід до церкви багатьох ветеранів українських армій на початку 1920-х рр. Священники з бойовим минулим боротьби проти польської армії вже через свою приналежність до церкви мусили лояльно ставитися до польської влади.²²⁶ А після приєднання галицької метрополії греко-католицької церкви до конкордату між Ватиканом і Польською республікою у 1925 р. до їхніх обов'язків офіційно увійшли пункти про підвищення лояльності своєї пастви до польської держави, що було обов'язком і всього католицького кліру на території Польщі. Про виконання вимог конкордату значною частиною ветеранів українських армій у сані священника у Галичині недвозначно свідчить той факт, що багато з них стали греко-католицькими деканами,²²⁷ тобто офіційно обіймали посаду управителів церковних територій розміром

²²⁵ З 1940 р. прибічник ОУН(м), майбутній керівник Українського центрального комітету, офіційного органу, який курував українське питання у Краківському генерал-губернаторстві у 1939–1945 рр.

²²⁶ Див. розділ про державну інтеграцію греко-католицької церкви.

²²⁷ Так, наприклад, з одинадцяти греко-католицьких деканів, біографії яких наведені у книзі Л. Купчик «Третій удар» про долі деканів під час примусового навернення галицьких греко-католиків до православ'я у 1945–1946 рр., двоє в минулому були військовослужбовцями Української галицької армії, а принаймні четверо активно працювали у цивільній адміністрації Західноукраїнської Народної Республіки (Лідія Купчик. Третій удар. Долі галицьких отців-деканів. Львів. 2001).

від однієї до кількох десятків парафій. Якби вони активно виступали проти Польщі і нехтували своїми обов'язками у рамках конкордату, їх навряд чи призначили б деканами.

Про інтеграційні можливості військовослужбовців УГА у міжвоєнній Польщі може свідчити унікальний випадок колишнього артилериста УГА Євгена Побігущого. У 1918 р. у сімнадцять років він вступив добровольцем до УГА, після закінчення війни у 1922 р. закінчив державну гімназію у Коломиї, потім вступив до Українського таємного університету у Львові, а після його ліквідації деякий час навчався у греко-католицькій духовній семінарії, проте залишив її, оскільки для отримання сану священника там почали вимагати обов'язковий целібат.²²⁸ Служба в українській армії та навчання у нелегальному українському університеті не завадили призову Є. Побігущого у 1925 р. на дійсну військову службу у його вступу до Вищого піхотного училища у Варшаві. У 1928 р. він отримав звання підпоручика, а початок Другої світової війни зустрів вже на посаді командира батальйону.²²⁹ Судячи з його

²²⁸ Скоріш за все це була семінарія у Станіславові, де обов'язкового целібату нових священників почав вимагати станіславський греко-католицький єпископ Григорій Хомишин.

²²⁹ Його подальша доля була ще більш неоднозначною. Після звільнення з німецького полону він вступив до Дружини українських націоналістів при німецькій армії, початок радянсько-німецької війни він зустрів вже командиром українського батальйону Роланд, а після передислокації українських батальйонів Роланд і Нахтігаль до Білорусії для боротьби з партизанами до кінця 1942 р. керував двома українськими поліцейськими батальйонами, створеними на їхній основі. У 1943 р. Є. Побігущий вступив до 14-ї гренадерської дивізії СС «Галичина» в чині майора і був одним з найвищих за чином українських офіцерів дивізії (А ми тую стрілецьку славу збережемо... Т. 1. Товариство «Поступ». Всесвітня асоціація гімназистів Коломийської гімназії. Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». Коломия. 1999. С. 284 – 285).

²³⁰ Хоча у своїх спогадах Є. Побігущий вказує, що він вирішив вступити до офіцерського училища через бажання вивчитися на офіцера і отримати військовий досвід, необхідний для створення майбутньої української армії, закономірно припустити, що нормальне бажання знайти своє місце у житті хоча б і у польській армії було для нього одним з головних. У кожному разі він не згадує, що за майже п'ятнадцять років військової служби він хоч раз контактував з якимись українськими політичними силами Галичини і тим

го власних спогадів, Є. Побігущий сумлінно ставився до своєї служби, мав гарну репутацію і підтримував щирі дружні стосунки зі своїми польськими товаришами по службі.²³⁰

Як прояв процесів державної інтеграції традиційного селянства Галичини можна розглядати активну участь українських селян у реалізації земельної реформи 1920 р., за якою значна частина великих земельних володінь Польщі перейшла до рук дрібних власників. Усього за 1919 – 1930 рр. в ході Земельної реформи у Східній Галичині селянам було передано 248 319,7 га. Серед тих, хто отримав землю, було 60 341 греко-католиків,²³¹ тобто в своїй більшості представників «руського» чи українського населення.²³²

Процеси державної інтеграції у галицькому селі також відбувалися під впливом церкви, котра згідно умовам конкордату між Ватиканом і Варшавою від 1925 р. стала святкувати у церквах державні свята Польщі, а священники під час богослужінь – виголошувати молитви за здоров'я польської держави та її керівництва.²³³ Значний вплив справило також

більше з українським підпіллям і членами УВО. Не прагнув він і встановити контакти з ОУН після звільнення з німецького полону – він працював у архіві у Познані, звідки і був залучений для підготовки українських військових частин у майбутній війні з Радянським Союзом. Бажання стати офіцером польської армії було підтримано і його родиною. Аби поступити до училища, Є. Побігущий приховав факт своєї участі у бойових діях проти польської армії у 1918 – 1919 рр. і коли вже після його призначення у 57 Познанський піхотний полк було проведено неофіційне розслідування, юнаку дуже допомогла його добра репутація, здобута в училищі, і підтримка польських колег. В емоційному плані спогади Є. Побігущого про свою військову службу в Польщі цілком чітко свідчать, що йому подобалася служба, він намагався проявити себе якнайкраще і пишався своїми досягненнями польського офіцера (Побігущий-Рен Е. Мозаїка моїх споминів. Івано-Франківськ, 2002).

²³¹ У той самий час римо-католиків, які отримали б землю, було 58153 (Torzeczki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. Kraków. 1989. S. 278).

²³² Якщо під тими, хто отримав землю, йдеться про голови родини, то виявляється, що в аграрній реформі Польщі взяло участь від чверті до півмільйона галицьких українців, оскільки у кожній родині в середньому було від 4 до 8 осіб. Тобто в аграрній реформі у Польщі у 1920-ті рр. взяли участь до 15% українських селян Галичини.

²³³ Детально про це див. у розділі про державну інтеграцію греко-католицької церкви.

залучення селян до місцевого самоврядування, підконтрольного державній адміністрації. Сільські вїти, обрані своєю громадою, активно контактували з чиновниками і таким чином допомагали проникненню держави у внутрішній світ галицького села. Досить швидко галицьке село адаптувалося на своєму традиційному рівні і до польської економіки через невинну навіть під час польсько-української війни 1918 – 1919 рр. торгівлю між селом і зовнішнім світом.²³⁴

У результаті цього на 1923 – 1925 рр. переважна більшість українського суспільства Східної Галичини більшою чи меншою мірою адаптувалася до наявних життєвих реалій і інтегрувалася до польської держави на індивідуальному рівні. Усі галицькі українці стали польськими громадянами і намагалися знайти своє місце в житті. Українська інтелігенція могла реалізувати себе у державній системі освіти. Після входження греко-католицької церкви до складу католицької церкви польської держави у 1920 р. налагодило стосунки з державною адміністрацією греко-католицьке духовенство.

Швидко сприйняло нові реалії традиційне галицьке село. Особливо, коли були це стосувалося його безпосередніх інтересів, як це виявилось у випадку економічних відносин з містом і можливості отримати землю в результаті реформи 1920 р. В іншому галицьке село, як і раніше, залишалося багато в чому закритим як для польської держави, так і для українського національного руху. Процеси державної інтеграції галицьких українців до польської держави на індивідуальному рівні не могли не вплинути на пришвидшення державної інтеграції організованих політичних, економічних і релігійних структур українського суспільства у 1920-ті рр.

²³⁴ Галицьке село швидко адаптувалося до будь-яких зовнішніх економічних контрагентів, про що, зокрема, свідчить можливість часто зустріти на селі достатньо крупні номінали паперових грошей царської Росії навіть в районі Перемишля, де російські війська були присутні менше року у 1914 – 1915 рр. Польська грошова система також без проблем швидко знайшла шлях до гаманців галицьких селян, про що, зокрема, говорить поширеність нині на території Галичини дрібних грошових номіналів польських марок, які через гіперінфляцію випали з обігу у 1922 – 1923 рр.

§ 2. Українська економіка Східної Галичини і польська держава у 1920-ті рр.

Українські ділові кола стали однією з перших структур східногалицького українського суспільства, котрі вступили на шлях інтеграції до польської держави і польської економіки, оскільки без цього їхнє існування і поступальний розвиток були неможливими. Успішному розвитку українського кооперативного руху в 1920-ті рр. значною мірою сприяло законодавство про кооперативи 1920 р., яке допускало діяльність кооперації національних меншин. Як вже зазначалося вище, польські економісти і діячі кооперативного руху, які стояли біля витоків кооперативного законодавства і відповідали за економічну політику в Польщі, зазнали сильного впливу успішного досвіду спільного існування і співробітництва польських і німецьких кооперативів на польських землях, що до 1918 р. входили до складу Німеччини.²³⁵

Ця обставина, безумовно, вплинула на швидку інтеграцію українських господарських структур до економіки польської держави і успішне налагодження контактів між польськими і українськими бізнес-колами на найвищому рівні вже на середину 1920-х рр. За рішенням міністра економіки Польщі у березні 1925 р. до складу членів Державної ради у справах кооперації увійшов відомий український кооператор, член ЦК УНДО Юліан Павліковський.²³⁶ Певною мірою Ю. Павліковського можна розглядати як символ злиття українського бізнесу і політичного руху. Один із заступників керівника УНДО Дмитра Левицького, він одночасно стояв на чолі спостережної ради «Ревізійного союзу українських позичкових, торговельних і промислових операцій», спостережної ради «Маслосоюзу», був членом спостереженої ради «Центробанку», директором кооперативу «Народна торгівля» і заступником керівника товариства «Сільський господар».²³⁷ При цьому входженню Ю. Павліковського у 1925 р. до Державної ко-

²³⁵ Świtalski Z. Op.cit.

²³⁶ Dziennik Ustaw Ministerstwa Skarbu. Nr. 112. Warszawa, 1925.

²³⁷ Сич М. Українська кооперація в Галичині... С. 21 – 22.

оперативної ради не завадила опозиційність його партії польському уряду і державі у 1920-х рр.

Причини співробітництва Ю. Павліковського і українських економічних структур Галичини з державною адміністрацією у 1920-ті рр. легше зрозуміти, якщо врахувати, що український бізнес продовжував діяти навіть під час польсько-української війни 1918–1919 рр. і окупації території Західно-української Народної Республіки польськими військами. Так, підконтрольне греко-католицькій церкві страхове товариство «Дністер» не припинило своєї діяльності під час бойових дій і у 1919 р. змогло зібрати 3 187 264 крони страхових зборів.²³⁸ А у 1921 р. зібрання акціонерів «Дністра» вже ухвалили рішення про поширення діяльності товариства на всю територію польської держави.²³⁹ Хоча основою рішення було прагнення поширити бізнес товариства на українські Волинь і Полісся, що увійшли до Польщі, воно водночас означало фактичне визнання існуючих реалій, за якими Східна Галичина опинилася у складі польської держави.²⁴⁰

Швидкій адаптації українського бізнесу до входження до Польщі сприяла наявність у нього рівних прав з польськими приватними фірмами. Як і весь приватний сектор Польщі, він перебував у гірших умовах порівняно з державним сектором в економіці. Останньому призначалася лєвова частка держзамовлення і довгострокового кредитування, джерелом якого у Польщі більш ніж на 90% були держбанки.²⁴¹ За умов нестачі капіталу в країні державна адміністрація намагалася підтримати довгостроковими кредитами за пільговими ставками в першу чергу держсектор, а всі інші бізнес-структури могли розраховувати лише на короткотермінове кредитування. У 1926–1931 рр. українські кооперативи і товариства отримали від «Державного сільськогосподарського банку» і

«Банку національного господарства» 2,5 млн. злотих короткотермінових кредитів.²⁴² А в середині 1930-х р. надання довгострокового кредитування за пільговими ставками і безвідплатна фінансова допомога стали одними з головних предметів закулісного торгу між УНДО і польським урядом, який прагнув залучити українських центристів на свій бік.

Відомі нам дані дозволяють припустити, що якщо фінансове обґрунтування було достатнім, короткотерміновий кредит у разі необхідності був доступний будь-якій юридичній і фізичній особі незалежно від національної приналежності. До того ж, власних коштів і доступних короткотермінових кредитів, отриманих українською економікою, виявилось цілком достатньо для п'ятнадцятикратного зростання у 1925–1930 рр. оптового і роздрібного обороту товариства «Народна торгівля» (з 1 197 000 до 16 197 000 злотих), через яке до 1910–1931 рр. проводилася більша частина закупівельних операцій української потребкооперації.²⁴³ Більше того, пропозиція короткотермінового кредитування не тільки польськими, а й українськими банками могла перевищувати реальний попит української економіки. Зокрема, у 1935 р. підконтрольний митрополиту А. Шептицькому «Український іпотечний банк» дійсно зіткнувся з цією проблемою.²⁴⁴

У сфері аграрних відносин позитивні моменти у польсько-українському діловому співробітництві більше виявилися після приходу до влади у 1926 р. політичного угруповання Юзефа Пілсудського. Частина його оточення виступила за залучення українського національного руху на свій бік і за поліпшення польсько-українських відносин у Східній Малопольщі. Була призупинена політика польської сільськогосподарської колонізації українських етнічних земель, а українському селянству були надані рівні з польськими селянами права на державну фінансову допомогу. В рамках цієї про-

²³⁸ Biuletyn polsko-ukraiński. Nr. 18 (53). 1934.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Після тривалих зволікань остаточне рішення польської влади у 1931 р. обмежувало діяльність «Дністра» лише трьома східногалицькими воєводствами.

²⁴¹ Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej. Warszawa, 1971–1982. Т 2. С. 63. Т. 3. С. 3.

²⁴² Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. S. 284.

²⁴³ Сич М. Українська кооперація в Галичині під час Другої світової війни. Львів, 2000. С. 31–33.

²⁴⁴ ЦДАЛ. Ф 359. Оп. 1. Спр. 376. Арк. 7–12. Звіт про засідання дирекції Іпотечного банку у Львові для співвласника банку станіславського греко-католицького єпископа Г. Хомишина від 10 жовтня 1935 р.

грами у 1926–1931 рр. 680 українських селянських господарств Галичини отримали довгостроковий кредит у розмірі 1,9 млн. злотих.²⁴⁵ Міністерство аграрної реформи у Польщі після 1926 р. почало серйозно розглядати можливість співробітництва з українськими аграрними організаціями у справі покращення стану сільгоспугідь і проведення парцеляції крупних земельних володінь у Галичині серед малоземельного селянства. Так, наприклад, у 1929–1930 рр. як пілотний проект українському сільськогосподарському товариству «Сільський господар»²⁴⁶ державою було надано 6 000 злотих для проведення меліораційних робіт у дванадцяти сільських громадах і була обіцяна концесія на участь в парцеляції, «заморожена» через кампанію підпалів польських садіб у 1930 р.²⁴⁷

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що міжнаціональне протистояння і відсутність поважного польсько-українського політичного діалогу у Галичині аж до початку 1930-х рр. не заважало українським кооперативам, фірмам і банкам використовувати фінансову, банківську, поштову, залізничну й адміністративну інфраструктуру польської держави. Українські бізнескола, які знаходилися значною мірою під контролем УНДО і греко-католицької церкви, не могли б експортувати свої товари за межі Польщі, активно працювати на споживчому ринку, поширювати торгово-закупівельні опе-

²⁴⁵ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. S. 284.

²⁴⁶ Підконтрольний лідером УНДО «Сільський господар» займався захистом інтересів українського села в органах державної влади Польщі, поширенням сільськогосподарської освіти, підвищенням якості сільгоспробіт і наданням галицькому селу послуг професійних агрономів. На 1938 р. товариство нараховувало 160 000 членів (близько 5% усього українського населення Галичини, які були учасниками 2008 осередків (Кость С., Рожик М. Українське національне життя і національна преса в умовах «санації» / Вісник Львівського університету. Серія історична. № 26 (текст статті узятий на сайті <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26>)).

²⁴⁷ ЦДАЛ. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 9. Аналітична записка про необхідність збереження технічного відділу в українському товаристві «Сільський господар» (початок 1930-х рр. (?)) з документів керівника товариства «Сільський господар» Тита Войнаровського, котрий одночасно був управлючим власністю львівської митрополії греко-католицької церкви.

рації на всю Польщу, надавати кредити своїм контрагентам, отримувати кредитування в польських і українських банках, а також співробітничати з польськими, єврейськими і німецькими фірмами, якби український бізнес цілковито дотримувався національної ідеології, яка заперечувала взаємодію з «загарбниками української землі», та відмовився від співпраці з польською владою і польськими бізнес-партнерами.

Успішне включення українського бізнесу до економічної структури Польщі й активні контакти українських бізнескіл з державною адміністрацією у 1920-ті – на початку 1930-х рр. істотно полегшили інтеграцію українського суспільства до польської держави і створили передумови для польсько-українського політичного союзу середини 1930-х років. Зосередження функцій економічної, політичної та церковної еліти українського суспільства в руках однієї групи людей створило ґрунт для переважання прагматичних настроїв серед українських політиків, які особливо сильно виявилися під час польсько-української передвиборчої угоди 1935 р. Прагматизм українських галицьких політиків і бізнесменів у 1920–1930-ті рр. в загальних рисах цілком нагадував настрої польської бізнес-еліти у Царстві Польському у другій половині XIX ст., котра після поразки повстання 1863–1864 рр. повністю перейшла на позиції «органічної праці», тобто пристосування до наявних реалій і використання всіх можливостей для розвитку суспільства і перш за все його економіки.

§ 3. Інтеграція до польської держави греко-католицької церкви

Значних успіхів у 1920-ті рр. досяг діалог між польською владою і греко-католицькою церквою Східної Галичини. Греко-католицька церква, як і польська католицька церква у міжвоєнній польській державі, окрім суто релігійних функцій виконувала деякі обов'язки державного апарата²⁴⁸ і мала

²⁴⁸ У 1920–1930-ті рр. греко-католицькі священники, як раніше у Австро-Угорщині і під час короткого існування Західноукраїнської Народної Республіки, поруч із війтами (сільськими старостами) контролювали свою громаду і вели всі записи актів громадського стану.

великі можливості для впливу на українську паству у сприятливому для польської сторони дусі.²⁴⁹ Цінність співпраці з греко-католицькою церквою для польської влади також зростає завдяки здатності церкви прискорити інтеграцію східно-галицького українського суспільства до польської держави. В свою чергу, греко-католицькі єпископи були зацікавлені у конструктивних відносинах з державною адміністрацією, без згоди і підтримки якої церкві було важче зберігати і зміцнювати свої позиції серед галицької пастви.

Греко-католицька церква 1920 – 1930-х рр. у Східній Галичині, як і вся християнська церква, впроваджує усю свою історію діяла за принципом, що «держави приходять і йдуть у небуття, а церква залишається». І що з будь-якою державою необхідно знаходити взаємопорозуміння і по можливості співпрацювати, що є однією з умов існування церкви. У цьому вона, між іншим, нічим не відрізнялася від російської православної церкви на території Радянського Союзу. Після періоду радикальних гонінь у 1920 – 1930-ті рр. православна церква попри часткове їхнє продовження налагодила конструктивну співпрацю з радянською владою і стала одним з ефективних інструментів радянської внутрішньої²⁵⁰ і зовнішньої політики. Активно співпрацювала православна церква і з німецькою владою на окупованій території Радянського Союзу в 1941 – 1945 рр. Саме зі згоди і за сприяння окупованої влади відбулося бурне відродження православних парафій і повсюдне відкриття закритих більшовиками церков.²⁵¹ Своє служіння православної

²⁴⁹ Священик часто був єдиною освіченою людиною у сільській місцевості і від нього значною мірою залежала громадська, економічна і національна активність його української пастви. Важливість політичної позиції греко-католицького духовенства підкріплювалась присутністю греко-католицьких священиків практично в кожному населеному пункті Східної Галичини, чого не можна сказати про представників української світської інтелігенції.

²⁵⁰ Зокрема, можна навести приклад участі російської православної церкви разом з радянськими спецслужбами у знищенні греко-католицької церкви у Західній Україні у 1945 – 1947 рр., внаслідок котрої всі єпископи греко-католицької церкви, за винятком Йосифа Сліпого, і значна частина священиків загинули в ув'язненні.

²⁵¹ Доволі цікаво, що цей спадок німецької окупації було збережено після повернення радянських військ саме завдяки покращенню стосунків між вищою ієрархією російської православної церкви і радянським керівництвом.

церкві і російському народові розпочав за німецької окупації і патріарх Алексій II (1990 – 2008).²⁵² Головним завданням для православної церкви, як і для греко-католицької, було самозбереження і служіння своїй пастві.

Сильні націоналістичні настрої найактивнішої частини східногалицького українського суспільства не залишали греко-католицьким священикам іншого вибору окрім руху в бік більшої українізації церкви. Цьому також значною мірою сприяло поширення ідей українського націоналізму безпосередньо у середовищі греко-католицьких священиків, серед яких у 1920 – 1930-ті рр. з'явилося багато колишніх військовослужбовців Української галицької армії. За даними воєводського управління, у Станіславові у 1924 р. з 588 греко-католицьких священиків на території воєводства 200 осіб (34%) займали активну антипольську і антидержавну позицію, тобто належали до українського націоналістичного табору, 108 священиків (18,6%) взагалі не втручалися в політику, оскільки «присвячували себе виключно релігії або, цілком байдужі до політики, опікувалися виключно власним і родинним добробутом», 26,19% (154 особи) ставилися до польської держави «цілком лояльно і доброзичливо», оскільки були прибічниками примирення з поляками або відчували свою приналежність до польської нації,²⁵³ що зовсім не було рідкісним явищем.

Керівництво греко-католицької церкви не могло робити ставку на останню категорію священиків через кількісне переважання у церкві священиків проукраїнської орієнтації і антипольських настроїв українського національного руху, а

²⁵² У 1941 р. він почав служити в одній із церков окупованого німцями Таллінна, де священиком був його батько. Між іншим, зі згоди і за сприяння німецької влади і охорони таборів майбутній Алексій II разом зі своїм батьком відвідував для проведення богослужіння радянських військовополонених і радянських громадян, яких вивозили на примусові роботи до Німеччини. Цю інформацію можна наприклад розшукати навіть в офіційній біографії Алексія II на сайті московської патріархії: <http://www.patriarchia.ru/db/text/500166.html>.

²⁵³ ААН. МВР і ОР. С. 449. К. 245 – 246. Донесення канцелярії станіславського воєводи «Позиція греко-католицьких священиків» до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі від 1924 р.

також через те, що посилення позицій духовенства польської національності в перспективі могло призвести до кризи уніатської церкви і її повного злиття з польською католицькою церквою, що відштовхнуло б від греко-католицької церкви українців і зробило б неможливим поширення її впливу серед східних українців у майбутньому.

У 1920–1923 рр. голова греко-католицької церкви у Галичині митрополит Андрій Шептицький за допомогою перемишльського єпископа Йосафата Коциловського зробив ряд зусиль на міжнародній арені з організації підтримки ідеї незалежності Західної України і легітимності еміграційного уряду Західноукраїнської Народної Республіки на чолі з Євгеном Петрушевичем. Разом з тим нормальне функціонування церкви після поразки західноукраїнських військ у польсько-українській війні 1918–1919 рр. не було можливим без налагодження конструктивного діалогу з польською владою, зацікавленою у використанні авторитету греко-католицької церкви для заспокоєння і втихомирення українського галицького суспільства, яке гостро реагувало на встановлення польського контролю над Галичиною.²⁵⁴ Характер сто-

²⁵⁴ Яскраво виражений прагматизм греко-католицької церкви у Східній Галичині, яка прагнула підтримати своє існування і нормально функціонувати незалежно від державної приналежності Західної України, чітко виявився у конструктивному діалозі керівництва церкви не лише з польською владою у 1920–1939 рр., але і з радянською владою у 1939–1941 рр., німецькою окупаційною владою у 1941–1944 рр. і знову з радянською владою у 1944–1945 рр. (Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Т. 1. Київ. 2006. С. 216–221, 277–296). Єпископи греко-католицької церкви у Галичині пішли на безкомпромісний і для більшості з них самогубний конфлікт з радянською владою лише зіткнувшись з ультимативними вимогами переходу до православ'я і повного розриву стосунків з Ватиканом, що було несумісно з самими підставами греко-католицької церкви.

Прагматизм греко-католицької церкви у стосунках з польською адміністрацією в жодному разі не слід розглядати як прояв безпринципності і колабораціонізму. В силу історичних умов традиції діалогу, досягнення компромісу і прагнення до мирного співіснування виявилися дуже сильними практично на всіх землях колишньої Австро-Угорщини у ХХ ст. Цей момент особливо важливий для читачів, які виростили на радянських традиціях несумісності політичних, культурних, релігійних, соціальних і громадських інститутів, які належать різним політичним і суспільним системам. Як до-

сунків між греко-католицькою церквою і польською владою залежав в першу чергу від кожного з трьох галицьких греко-католицьких єпископів, які були фактично незалежними один від одного і підпорядковувалися безпосередньо Папі Римському. Андрій Шептицький, номінальний голова української греко-католицької церкви, митрополит галицький і єпископ львівський, мав реальну владу лише в межах свого єпископства.

Одним із найпростіших і найреальніших способів налагодження співпраці між польською владою і греко-католицькими єпископами було прийняття на себе державною адміністрацією Польщі фінансових зобов'язань із субсидування греко-католицького духовенства. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі, а також керівництво Львівського, Станіславського і Перемишльського воєводств вже у 1919 р. було готове надати церкві кошти, розмір яких безпосередньо залежав від лояльності польській державі конкретного греко-католицького єпископа. Через грошові виплати греко-католицькій церкві встановлювалась спадковість релігійної політики влади польської держави і державної адміністрації монархії Габсбургів, котрі надавали гарантовані субсидії всім католицьким єпископам у своїй державі. Фактично з моменту отримання такої субсидії від польської влади кожний греко-католицький священик, незалежно від його політичних настроїв, де-факто визнавав легітимність приналежності Східної Галичини до Польщі, а також законність заміни австрійського управління Галичини польським.

Першим, хто почав отримувати субсидії від польської держави, став станіславський греко-католицький єпископ Григорій Хомишин, який був прибічником примата інтересів ка-

датковий приклад прагматизму українських галицьких політиків навіть у розпалі жорсткого збройного протистояння радянської влади і Української повстанської армії (УПА) можна згадати неодноразові спроби керівництва УПА і, зокрема, командуючого УПА Романа Шухевича домовитися з радянським керівництвом про припинення кровопролиття та інтеграцію до мирного життя підлеглих йому солдатів і підпільників (Веденев Д. В., Биструхін Г. С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сіл спецоперацій. 1945–1980-ті роки. Київ. 2007. С. 133–150).

толицької церкви над задачами світського українського руху. Галицьке намісництво і Міністерство віросповідань і громадської освіти у Варшаві задовольнили прохання Г. Хомишина від 26 жовтня 1919 р. про поновлення йому офіційних державних грошових виплат, які тимчасово припинилися у зв'язку з розпадом Австро-Угорщини, і надали єпископу за 1919 р. 8 000 крон.²⁵⁵ Привертає увагу характеристика, надана галицьким намісництвом греко-католицькому єпископу у Станіславі, колишній столиці Західноукраїнської Народної Республіки, котра на той час лише кілька місяців перебувала під польським контролем. Поведінку Г. Хомишина, котрий у 1918 — на початку 1919 рр. був членом парламенту ЗУНР, названо в документах намісництва «такою, що не викликає нарікань».²⁵⁶

Єпископу Г. Хомишину вдалося встановити довірливі стосунки з польською владою, яка почала підтримувати греко-католицьку церкву в Станіславському єпископстві, і одночасно залишитися достатньо незалежним, аби не стати в очах українського націоналістичного табору відвертим колабораціоністом. Характерним прикладом стосунків, що встановилися між Г. Хомишином і польською владою, може бути звіт старости у Городенці, Станіславського воєводства, про відвідини його староства єпископом Г. Хомишином у червні 1924 р. У своїх проповідях у Городенке єпископ головний наголос робив на захисті моралі, етики, відданості релігії і католицькій церкві і жодного разу не торкнувся політичних питань, чим була невдоволена місцева українська інтелігенція. Водночас Г. Хомишин не зважив на старосту і залишив без відповіді його прохання, аби греко-католицькі священники дотримувалися розпорядження уряду про ведення метричних книг та не займалися організацією концертів і вистав в ук-

²⁵⁵ AAN. MWR i OP. Sygn. 454. K. 503–504. Донесення генерального представника уряду Польщі у Галицькому намісництві міністерству віросповідань і громадської освіти з питання надання грошової субсидії Станіславському греко-католицькому єпископу Г. Хомишину від 9 грудня 1919 р.

²⁵⁶ AAN. MWR i OP. Sygn. 454. K. 505–506. Постанова відділу віросповідань міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про надання грошової субсидії станіславському греко-католицькому єпископу Г. Хомишину. Грудень, 1919 р.

раїнських читальнях, під час яких найчастіше виявлялася неохочість до польської держави.

У звіті також зазначалося, що Г. Хомишин обмінявся візитами з городенецьким старостою, в розмові з яким подякував йому за лояльне ставлення до греко-католицьких священників і пастви. Єпископ особливо наголосив, що не чув скарг від греко-католицьких священників на це староство. Ставлення старости до єпископа Г. Хомишина було настільки доброзичливим, що місцевій поліції було доручено негласно охороняти єпископа, бо була отримана інформація, що місцеві прибічники Української соціал-радикальної партії, невдоволені антисоціалістичною риторикою виступів Г. Хомишина, готували акцію протесту під час переїзду єпископа на залізничну станцію.²⁵⁷

Послідовність Г. Хомишина у неприйнятті радикальних методів боротьби з польською державою і небажання загострювати польсько-український конфлікт впродовж усіх 1920–1930-х рр. були адекватно оцінені МЗС Польщі, місцевою владою і Міністерством віросповідань і громадської освіти. Вже у 1919 р. МЗС Польщі в інструкціях своєму послу у Ватикані вказували на Г. Хомишина як на більш бажану особу на посаді галицького греко-католицького митрополита, ніж А. Шептицький.²⁵⁸ Цієї точки зору МЗС Польщі у Варшаві дотримувався впродовж усіх 1920–1930-х рр. Зокрема, у січні 1939 р. у листуванні МЗС і Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про стан здоров'я митрополита А. Шептицького і кандидатуру його наступника єпископ Г. Хомишин знову названий як найбажаніший і найзручніший для польської сторони варіант. На думку МЗС, на заваді Г. Хомишину тоді могла стати лише його старість.²⁵⁹

²⁵⁷ AAN. MWR i OP. Sygn. 454. K. 534–535. Звіт старости у Городенке Агапсовича до канцелярії Станіславського воєводства про відвідування Городенки станіславським греко-католицьким єпископом Г. Хомишином від 18 червня 1924 р.

²⁵⁸ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ. 2006. С. 46–47.

²⁵⁹ AAN. MWR i OP. Sygn. 435. K. 180–181. Лист міністра закордонних справ Польщі міністру віросповідань і громадської освіти Польщі про прагнення митрополита А. Шептицького офіційно затвердити свого наступника на посаді львівського греко-католицького митрополита від 19 січня 1939 р.

Водночас польська влада цілком усвідомлювала, що Г. Хомишин і його оточення не відмовилися від ідеї української незалежності і українізації церкви.²⁶⁰ У 1922 р. Г. Хомишин разом з А. Шептицьким і Й. Коциловським поставив підпис під зверненням до світової громадськості, яке засуджувало антиукраїнську політику польської влади. У відповідь на запитання станіславського воєводи Едмунда Юристовського, чи не підписав Г. Хомишин листа під тиском, єпископ відповів наступним чином: «Я дозволив собі підписати вищезгадане звернення, бо не міг дозволити собі його не підписати».²⁶¹

Значно складнішими були стосунки між польською владою і львівським та перемишльським єпископами митрополитом Андрієм Шептицьким і Йосафатом Коциловським, котрі на початку 1920-х рр. відкрито виступали за незалежність Східної Галичини і активно підтримували уряд ЗУНР у еміграції. Польським урядом серйозно розглядалося питання про заборону в'їзду митрополита А. Шептицького до Польщі після його поїздки Європою і Америкою, під час якої він намагався здобути підтримку ідеї української незалежності. Поступовому послабленню напруги між двома єпископами і польською адміністрацією сприяла вимушена необхідність перших змиритися із входженням Галичини до складу Польщі, зусилля польських дипломатів при Святому престолі і виважена позиція Ватикану. Польський посол у Ватикані Владислав Скшинський неодноразово звертався до державного секретаря Ватикану кардинала Петро Гаспаррі з проханням вплинути на греко-католицьке духовенство і заборонити йому антипольську діяльність.

Аргументи польської сторони знайшли жвавий відгук у Ватикані, не зацікавленому в загостренні конфлікту уніатських єпископів з польською державою і, тим самим, з польською католицькою церквою. Ще задовго до офіційного виз-

²⁶⁰ AAN. MWR i OP. Sygn. 435. K. 70. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Меморіал про греко-католицьке духовенство. Травень, 1930 р.

²⁶¹ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ. 2006. С. 49 – 50.

нання приналежності Східної Галичини до Польщі державний секретар Ватикану кардинал Петро Гаспаррі у розмові з послом В. Скшинським на початку грудня 1921 р. заявив, що він готовий чинити тиск на греко-католицьке духовенство, аби воно змирилося з реаліями, що склалися, і толерантно ставилося до польської держави. Тоді ж кардинал просив В. Скшинського повідомити, які умови польська сторона готова запропонувати українцям у Польщі, аби мати більше аргументів при спілкуванні з їхніми представниками.²⁶²

МЗС Польщі правильно оцінило запитання кардинала П. Гаспаррі у грудні 1921 р. як вияв готовності Ватикану і особисто Папи Римського Пія XI визнати приналежність Галичини до Польщі і надати допомогу у нормалізації польсько-українських відносин.²⁶³ Греко-католицькі єпископи відійшли від жорсткої антипольської позиції після того, як у 1923 р. в особистих розмовах папа Пія XI дав чіткі вказівки митрополиту А. Шептицькому і єпископу Й. Коциловському не займатися політикою, вести себе лояльно щодо польської держави і у подібному дусі впливати на греко-католицьке духовенство. Окрім вимог Папи Римського, зміні позицій А. Шептицького та І. Коциловського у ставленні до польської держави сприяло міжнародне визнання приналежності Східної Галичини Польщі у 1923 р., яке показало галицьким українцям неможливість здобути національну незалежність у найближчому майбутньому.

Велике значення для Ватикану і греко-католицької церкви у відносинах з польським урядом у першій половині 1920-х рр. у переддень укладання конкордату між апостольською столицею і Польщею мало і фінансове питання. З часів Австро-Угорщини державні дотації складали значну частину бюджету католицької і греко-католицької церков у Східній Галичині, і Ватикан робив усе можливе для поновлення колишньої

²⁶² AAN. MWR i OP. Sygn. 458. K. 91 – 92. Донесення посла Польщі у Ватикані В. Скшинського міністру закордонних справ Польщі від 5 грудня 1921 р. про пропозицію державного секретаря Ватикану кардинала Гаспаррі впливати на греко-католицьке духовенство у Галичині, аби воно визнало приналежність Східної Галичини Польщі.

²⁶³ Ibid.

практики у відродженій Польщі. Про важливість отримання державних субсидій для греко-католицької церкви свідчить підняття цього питання у розмові папи Пія XI і перемишльського єпископа Й. Коциловського у червні 1924 р.²⁶⁴

Попри підтримку Й. Коциловським еміграційного уряду Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевича, він почав отримувати кошти від польської адміністрації вже у 1920 р. У грудні 1920 р. він звернувся до Галицького намісництва з проханням про додаткову державну субсидію, оскільки суми, які вже виплачувалися з урядового фонду на підтримку релігійних конфесій, знецінювала інфляція.²⁶⁵ Однак польську сторону не могла задовольнити двоїста позиція єпископа, який отримував грошові субсидії від польської держави і одночасно не визнавав приналежність Східної Галичини Польщі. В результаті цього у січні 1922 р. державна грошова допомога була припинена і поновилася лише у листопаді 1924 р. у відповідь на вияв Й. Коциловським лояльності до Польщі. У своєму листі до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі від 31 жовтня 1924 р. львівський воєвода Станіслав Зимний прямо зазначав, що надання грошової субсидії Й. Коциловському було актом «милості», котра «може мати позитивний вплив на майбутню діяльність священика»²⁶⁶ Коциловського.²⁶⁷

Питання про грошові виплати з боку польської держави греко-католицьким єпископам у Східній Галичині був остаточно вирішений у момент підписання конкордату між Ватиканом і Польщею 10 лютого 1925 р. Згідно з конкордатом, греко-

католицькі єпископи мали такі самі права, як і інші католицькі єпископи Польщі, а також отримали значне грошове утримання, яке не поступалося і навіть перевищувало виплати польським католицьким єпископам. Грошове утримання, фактично його можна вважати державним жалуванням, також виплачувалося греко-католицьким парафіяльним священикам і співробітникам церковної адміністрації. Згідно з кошторисом Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі у 1933 р. польська держава виділила на три греко-католицьких єпископства 2 847 751 злотих (на львівське єпископство припало 1 057 642 злотих, на перемишльське — 1 069 826 і на станіславське — 720 283). Державне грошове утримання перемишльського і львівського єпископств через велику чисельність духовенства було одним із найвищих у Польщі. Державні гроші виділялися з розрахунку виплат 2 197 греко-католицьким священикам (15,59% усіх оплачуваних державою вакансій у католицькій церкві Польщі) і складали 16,52% всього державного грошового утримання католицького духовенства у Польщі (2 847 751 злотих з 17 237 960 злотих на рік).²⁶⁸ Порівняння фінансового кошторису Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі на львівські і перемишльські греко-католицькі і католицькі єпископства²⁶⁹ на 1933 р. не виявили жодних відмінностей між офіційним грошовим утриманням католицького і греко-католицького духовенства.²⁷⁰ Парафіяльний священик у 1933 р. отримував близько 116 злотих на місяць, єпископ-суфраган — 537 злотих,

²⁶⁴ AAN. MWR i OP. Sygn. 455. K. 428 – 429. Донесення посла Польщі у Ватикані В. Скшинського міністру закордонних справ Польщі про візит до Ватикану перемишльського греко-католицького єпископа Й. Коциловського від 16 червня 1924 р.

²⁶⁵ AAN. MWR i OP. Sygn. 455. K. 376. Донесення генерального делегата уряду Польщі у Галицькому намісництві до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про прохання перемишльського греко-католицького єпископа Й. Коциловського про додаткову державну субсидію у зв'язку з інфляцією від 16 грудня 1920 р.

²⁶⁶ Саме так названий єпископ І. Коциловський у тексті документа.

²⁶⁷ AAN. MWR i OP. Sygn. 455. K. 443. Лист львівського воєводи С. Зимного до Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі від 31 жовтня 1924 р. про підтримку відновлення виплат державних субсидій перемишльському греко-католицькому єпископу Й. Коциловському.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Станіславське греко-католицьке єпископство не розглядається, бо там не було католицького єпископства.

²⁷⁰ AAN. MWR i OP. Sygn. 398. K. 70. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Бюджетний відділ. Перелік витрат на дотації для духовенства Львівської католицької єпископської курії на 1933 р.; AAN. MWR i OP. Sygn. 398. K. 71. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Бюджетний відділ. Перелік витрат на дотації для духовенства Львівської католицької єпископської курії на 1933 р.; AAN. MWR i OP. Sygn. 398. K. 75. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Бюджетний відділ. Перелік витрат на дотації для духовенства Перемишльської католицької єпископської курії на 1933 р.; AAN. MWR i OP. Sygn. 398. K. 76. Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі. Бюджетний відділ. Перелік витрат на дотації для духовенства Перемишльської католицької єпископської курії на 1933 р.

вікарій — 86, члени катедральної капітули — 258 злотих тощо. Жалування митрополита А. Шептицького у 1933 р. складало 860 злотих на місяць²⁷¹, перемишльського єпископа Й. Коциловського — 731 злотий.²⁷² Це відповідало розмірам офіційного грошового утримання вищих державних посадовців Польщі і високих рангів у польській армії. Зокрема, у цей самий час, у 1924 — 1926 рр. почесне грошове утримання маршала Польщі і «начальника держави» Юзефа Пілсудського, який вийшов у відставку, становило близько тисячі злотих.²⁷³

Єпископи Г. Хомишин, І. Коциловський і митрополит А. Шептицький контролювали розподіл коштів між священиками, акумулювали в своїх руках левову частину грошей, які виплачувала держава, не передавали їх своєму кліру²⁷⁴, і частково використовували для підтримання духовних і світських українських освітніх закладів, а також для допомоги українським громадським організаціям. Значні суми інвестувалися до українських економічних структур, що істотно посилило позиції церкви в українському бізнесі. Офіційний характер подібної практики підтверджує звернення станіславського греко-католицького єпископа Г. Хомишина до священиків своєї єпархії від 10 березня 1926 р., у якому він відкрито заявляє, що єпископ «має право самостійно розподіляти (державну — Ф. К.) платню без будь-якого безпосереднього втручання світської влади і є підзвітним тільки комітету єпископату усієї Польщі»²⁷⁵ У львівській єпархії, наприклад, у 1929 р. греко-католицькі священики з бідних парафій отримували лише 28 злотих жалування на місяць замість наданих державою 180,²⁷⁶

²⁷¹ Ibid. К. 71.

²⁷² Ibid. К. 76.

²⁷³ Матвеев Г. Ф. Пилсудский. Москва, 2008. С. 315.

²⁷⁴ Подібна практика була дуже поширеною і у католицьких єпископствах Польщі.

²⁷⁵ AAN. MWR і OP. Sygn. 454. К. 520. Звернення станіславського греко-католицького єпископа Г. Хомишина до духовенства своєї єпархії «До Всеч. Духовенства Станіславської Єпархії» від 10 березня 1926 р.

²⁷⁶ Жалування священиків, як і всіх державних службовців, було зменшене у 1930 — 1932 рр. в зв'язку зі скороченням державного бюджету внаслідок світової фінансової кризи. У 1933 р. державна платня парафіяльного священика порівняно з 1920-ми роками скоротилася зі 180 до 116 злотих на місяць.

а у заможних парафіях священики не тільки не отримували державної платні, а навпаки мусили сплачувати консисторії значні суми з особистих прибутків. За оцінками офіцерів Корпусу охорони кордону, вони становили до 1 400 злотих на рік.²⁷⁷

За допомогою значних субсидій греко-католицькій церкві, тиску на єпископів через Ватикан і зняття перепон для нормального функціонування церкви у Східній Галичині державна адміністрація Польщі на середину 1920-х років домоглася формальної інтеграції греко-католицької церкви до структур польської держави. Греко-католицька церква Східної Галичини корилася конкордату між Польщею і Ватиканом від 1925 р. і таким чином визнала свою приналежність до польської католицької церкви. Греко-католицькі єпископи регулярно брали участь у засіданнях єпископату Польщі і виконували його рішення. Зокрема, А. Шептицький у 1930 р. увійшов до керівництва організації Католицька акція на всій території Польщі і в її рамках організував українську громадську організацію «Українська католицька акція» у Східній Галичині. Керівництво греко-католицької церкви також виконувало вимоги восьмої статті конкордату між Ватиканом і польським урядом, згідно з якою греко-католицьке духовенство повинно було у своїх молитвах під час богослужіння просити благословення для польської держави та її президента.²⁷⁸

З середини 1920-х рр. греко-католицький єпископат Польщі цілком відмовився від конфронтації з польською владою і чинив тиск на свій клір з метою не допустити його втягування до активної антипольської діяльності українського

²⁷⁷ AAN. MWR і OP. Sygn. 538. К. 54. Донесення керівника 4-ї бригади Корпусу охорони кордону Польщі у Чорткові від 17 квітня 1929 р. командуючим Корпусу охорони кордону і 6-го військового округу Польщі про утримання львівської греко-католицькою консисторією більшої частини державного грошового утримання греко-католицьких священиків і використання цих коштів на інші цілі.

²⁷⁸ AAN. MWR і OP. Sygn. 929. К. 103. Переклад польською мовою листа львівської греко-католицької консисторії до Тернопільського воєводського управління від 25 серпня 1926 р. про публікацію у Архідіоцезійних відомостях 15 березня 1926 р. вказівки греко-католицькому кліру проголошувати молитви за здоров'я Польської республіки та її президента згідно 8-ї статті конкордату між Польщею та Ватиканом від 10 березня 1925 р.

національного руху²⁷⁹. У результаті тиску Ватикану митрополит А. Шептицький та єпископ Й. Коциловський відмовилися від безпосередньої участі в українському політичному житті і зосередили свою увагу на прихованому контролі над більшою частиною українських легальних громадських, культурних та економічних організацій, які групувалися довкола УНДО. Вдалий досвід налагодження діалогу між польською владою і греко-католицькою церквою, безумовно, допоміг митрополиту А. Шептицькому успішно сприяти досягненню політичного компромісу між українськими національними демократами і правлячим табором Польщі у середині 1930-х рр.

Відмінним від митрополита А. Шептицького шляхом у 1930-ті рр. пішов станіславський єпископ Г. Хомишин, політична партія якого брала активну участь у спробі польсько-українського політичного діалогу. Українське національне оновлення. Г. Хомишин вже у 1919 р. зрікся спроб конфронтації з польською владою, і так уник пресингу з боку Ватикану, який вимагав від митрополита А. Шептицького та єпископа Й. Коциловського відмовитися від безпосередньої участі у політичній боротьбі. Партія єпископа Г. Хомишина брала участь у польсько-українському передвибірчому компромісі 1935 р. і разом з УНДО увійшла до проурядового політичного табору Польщі.

§ 4. Включення українських політичних партій Галичини до політичного життя Польщі у 1920-ті рр.

У 1920-ті рр. слідом за греко-католицькою церквою і українським бізнесом до реалій існування у польській державі почали успішно пристосовуватися основні політичні сили

²⁷⁹ Як приклад особистого завзяття у виконанні парафіяльними священиками цієї вимоги можна згадати спробу греко-католицького священика у селі Богданівка на Тернопільщині відмовитися відслужити панахиду у 1938 р. за вбитим Є. Коновальцем. Зрештою під тиском місцевої націоналістичної молоді панахида усе ж відбулася (Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в більшовицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто. 1961). В інших селах священики навпаки могли самі виявити ініціативу в організації таких панахид.

Східної Галичини, які офіційно підкреслювали свою опозиційність польській державі і владі. Гострота політичних і міжнаціональних протиріч у Східній Галичині, а також свіжа пам'ять про польсько-українське збройне протистояння 1918–1919 рр. заважали у першій половині 1920-х рр. спробам відкритого польсько-українського діалогу на політичному рівні. Обидві сторони не були готові до далекосяжних поступок, необхідних для міжнаціонального діалогу і компромісу.

Деяким винятком можна вважати період 1920–1923 рр., коли польська влада намагалася встановити відносини з еміграційним урядом Західноукраїнської Народної Республіки і розглядала можливість надання українцям національної автономії, якщо український національний рух визнає приналежність Східної Галичини до Польщі. Про непримирненну позицію української сторони в цей час свідчить вбивство лідера невеликої групи українських політиків Сидора Твердохліба, котрий на чолі невеликої Трудової партії взяв участь у виборах до польського сейму у 1922 р. і тим самим в обмін на обіцянки поступок у національному питанні офіційно визнав приєднання Східної Галичини до Польщі.

Після рішення Ліги Націй про приналежність Східної Галичини до Польщі на початку 1923 р. будь-які серйозні поступки галицьким українцям для державної адміністрації Польщі надовго стали зайвими. Водночас міжнародне визнання входження Галичини до складу Польщі серйозно вплинуло на тактику провідних легальних політичних сил українського руху. Вони продовжували виступати за створення української незалежної держави, але одночасно почали пристосовувати свої політичні програми і методи політичної боротьби до наявних реалій. Вже у 1923 р. у програмі майбутнього Українського національно-демократичного об'єднання на короткий час з'явилася теза про боротьбу за українську національну автономію в межах польської держави як етап побудови майбутньої української незалежної держави. У повсякденному житті найбільші українські партії УНДО і УСРП намагалися використати демократичні права і свободи, що існували в Польщі, і не переходили меж дозволеного, аби не позбутися легального статусу. Активно діяли українські культурні і господарчі організації, до того ж останні, перебу-

ваючи переважно під контролем УНДО, швидко перевищили свій рівень розвитку до Першої світової війни.

Пристосування українського суспільства до умов польської держави у 1920-ті рр. не супроводжувалося серйозним політичним діалогом, оскільки польська влада була цілком свідомо прагнення українського руху в Галичині до національної незалежності і радянофільських настроїв галицьких українців, які бачили в Українській РСР основу майбутньої української державності. Навряд чи слід було очікувати, що українські галицькі політики відмовляться від політичного протистояння з польською стороною, коли за Збручем активно проводилася політика українізації. Міцності позиції українського боку також значною мірою сприяла негласна підтримка її на міжнародній арені Чехословаччиною, Німеччиною, Литвою та Великобританією, які займали в українському питанні антипольську позицію. В результаті цього, як відмічали аналітики відділу у справах національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі, у 1920-ті рр. польська влада через непримиренну антипольську позицію і радянофільську орієнтацію галицьких українців дійшла висновку, що «будь-яку позитивну роботу (серед українців — Ф. К.) слід відкласти до часів кращих настроїв серед української меншості».²⁸⁰

Як вже зазначалося вище, певне покращення ситуації у польсько-українських відносинах відбулося після приходу до влади в Польщі у травні 1926 р. політичного угруповання Юзефа Пілсудського. Завдяки позитивним сигналам з боку нового правлячого режиму істотно прискорився процес політичної інтеграції галицьких українців до польської держави. Це виявилось в рішенні основних українських політичних партій Східної Галичини УНДО, УСРП, УСДП і прорадянського Сільроба взяти участь у парламентських виборах 1928 р. і захищати українські інтереси у сеймі і сенаті Польщі.

Зміна політичної ситуації у другій половині 1920-х рр. і настрої на користь легальної діяльності в рамках польської політичної системи торкнулися між іншим і підпільної УВО,

²⁸⁰ AAN. MSZ. Sygn. 2255. K. 52–64. Відділ національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі. Меморіал про державну політику у малопольських воєводствах, підготовлений для міністра внутрішніх справ Польщі. Березень. 1931 р.

майбутньої ОУН-УВО. Зокрема, у п'ятому номері «Сурми», офіційного друкованого органу УВО за грудень 1927 р. підкреслювалася важливість «конструктивної роботи» в сфері освіти, фізичного виховання, наукової діяльності, кооперативного руху тощо, котра зміцнює українську націю, доводить її життєздатність і підтверджує самим українцям, «ворогам і всьому світові... здатність української нації до самостійного існування у своїй державі».²⁸¹

Автори статті у «Сурмі» також закликали українців взяти участь у польських парламентських виборах 1928 р., оскільки, на їхню думку, бойкот українцями виборів у 1922 р. «не приніс жодної реальної користі». Заклик брати участь у парламентських виборах пояснювався у «Сурмі» також необхідністю, аби в парламенті Польщі українців представляли не «угодовські» групи і представники III Інтернаціоналу, а «гідні представники українського суспільства», котрі продемонстрували б справжні настрої українців і «ціллю котрих був би захист українського населення перед польським наступом усіма засобами».²⁸² Згодом при створенні у 1929 р. Організації українських націоналістів її керівники серйозно розглядали можливість ситуації, коли частина організації, зберігши назву Українська військова організація, продовжила б активну підпільну боротьбу з Польщею. А не обтяжена «баластом» терористичних актів ОУН могла б зайнятися легальною політичною діяльністю і, можливо, навіть брала б участь у парламентських виборах у Польщі.²⁸³

Головна тема пафосної риторики ораторів від української фракції у сеймі 1928–1930 рр., яка полягала у запереченні приналежності Західної України до Польщі і констатації єдності Західної і Східної України (УРСР),²⁸⁴ не заважала українським парламентарям намагатися добитися від польської держави конкретних заходів з покращення становища українців у Польщі. За даними львівського історика О. Зайцева, за участю українського клубу сейм відхилив

²⁸¹ Сурма. № 5. Грудень. 1927.

²⁸² Там само.; Сурма. № 6–1. Січень. 1928.

²⁸³ Книш З. Становлення... С. 18–100.

²⁸⁴ Зайцев О.Ю. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій Західної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 1994. С. 101.

проекти нових законів про земельний податок і податок на нерухому власність, вдалося відкласти розгляд нових законів про колонізацію українських земель колишніми військовими, так званими «осадниками», і конфіскацію з цією метою церковної землі, що серйозно зачепило б інтереси греко-католицької церкви як найбільшого землевласника Галичини. Український клуб у сеймі підтримав збільшення державних витрат на відновлення зруйнованого війною сільського господарства, а також проект закону про полегшення процедури купівлі землі дрібними орендарями. Одним із успіхів фракції став рядок у бюджеті в 2,5 млн. злотих на виплату пенсій українцям, які служили чиновниками за часів Австро-Угорщини і були звільнені з роботи без призначення пенсії у Польщі.²⁸⁵

Одним з побічних позитивних результатів участі українських партій у роботі сейму Польщі та інтеграції до політичного життя польської держави в якості учасника законодавчої влади було зменшення перепон для політичної активності галицьких українців, створених державною адміністрацією, і набуття додаткового фінансового джерела для їхніх партій у вигляді державного грошового утримання українських депутатів у парламенті. Цікавим документом про використання депутатського утримання, яке виділялося державою на партійні нужди, є лист члена УНДО віце-маршала польського сейму Володимира Загайкевича до ЦК УНДО у червні 1928 р., у якому він підтвердив, що його віце-маршальська надбавка державного грошового утримання цілком перераховується на організаційні потреби УНДО. Окрім цього, на потреби УНДО він, як і інші депутати від УНДО, передавав 20% звичайної депутатської платні.²⁸⁶ Зокрема, у 1928 р. В. Загайкевич використав ці 20% на погашен-

²⁸⁵ Ibid. С. 105–106.

²⁸⁶ У результаті центральний апарат УНДО з цього джерела щомісяця отримував близько 3–5 тисяч злотих. В умовах дешевого життя у Східній Галичині це була досить істотна сума і її було достатньо для виплати жалування 15–25 партійним функціонерам, а оскільки в УНДО здається таких взагалі не було (керівники УНДО були досить заможними за галицькими мірками людьми і джерелом їхнього основного прибутку були посади в українських ділових і культурних структурах), вона могла скласти значну частину витрат на пропагандистську і організаційну діяльність партії.

ня боргів, які виникли в ході виборчої кампанії УНДО у Перемишлі.²⁸⁷

Державна адміністрація у Східній Малопольщі була змушена рахуватися з українськими парламентарями як представниками законодавчої влади і не могла заборонити політичні мітинги і збори, які вони скликали. Так, під час парламентських канікул влітку 1928 р. у Східній Малопольщі відбулося 336 організованих українськими депутатами політичних заходів,²⁸⁸ забгато як на думку місцевої адміністрації. Окрім того, депутатський імунітет забезпечував безкарність українських парламентарів за антипольську агітацію. Попри неодноразові вимоги судових органів Галичини у 1928–1929 рр. позбавити імунітету багатьох українських депутатів, відомий лише один випадок видачі судовим органам депутата-українця К. Вальницького, який належав до комуністичної партії.²⁸⁹

Водночас було б наївно очікувати, аби українські депутати, які були незначною політичною силою у масштабах Польщі, представляли прикордонний провінційний регіон і відкрито виступали у польському сеймі проти приналежності Західної України до Польщі,²⁹⁰ могли добитися більших успіхів у захисті інтересів галицьких українців. Польська більшість сейму цілком виправдано і зі зрозумілих мотивів відхиляла пропозиції української фракції виділити у бюджеті гроші на українські громадські, культурні і економічні структури, використовувати в парламенті мови непольських народів Польщі, а також в об'язковому порядку використовувати термін «український» замість «руський».²⁹¹

На кінець 1920-х рр. українське східногалицьке суспільство вже значною мірою інтегрувалося до польської держави.

²⁸⁷ ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 9. Лист Володимира Загайкевича до ЦК УНДО від 23 липня 1928 р.

²⁸⁸ Зокрема, УНДО організувала 203 заходи, УСРП – 66, Сільроб-єдність – 29, Українська партія праці – 7, прокомуністичний Сільроб – 1, безпартійні політики – 11.

²⁸⁹ Польська влада на місцях вбачала у діяльності українських депутатів причину «зростання національних антагонізмів і антиурядових тенденцій». – Зайцев О. Ю. Парламентська... С. 112–113.

²⁹⁰ Ibid. С. 101, 103.

²⁹¹ Ibid. С. 105–106.

Сільське населення Галичини поставилося до приналежності до Польщі без особливих емоцій і в своїй більшості, як і раніше в Австро-Угорщині, лише зрідка мало справу з державними інститутами. Три галицькі греко-католицькі єпархії, які претендували на статус української національної церкви, беззастережно визнали приналежність Східної Галичини Польщі. Вони приєдналися до конкордату між Польщею і Ватиканом і офіційно стали частиною католицької церкви польської держави. Греко-католицькі священики, які були одними з найважливіших учасників українського національного руху, почали виконувати деякі функції державної адміністрації Польщі і були зобов'язані виховувати зі своїх парафіян лояльних громадян Польщі.

Одночасно з греко-католицькою церквою у 1920-ті рр. до польської держави успішно вростав український бізнес, котрий став інтегральною частиною приватного сектору польської економіки. Українські ділові кола мали однакові права з іншими економічними суб'єктами Польщі і могли нормально розвиватися. Схильність галицького суспільства, греко-католицької церкви і українських бізнес-кіл до конструктивних стосунків з державною адміністрацією не могла не вплинути на основні українські політичні сили Східної Галичини. У другій половині 1920-х рр. українські легальні партії взяли участь у парламентських виборах, долучилися до законодавчої влади Польщі і захищали українські національні інтереси на парламентській трибуні.

Замість спроб силового тиску і протистояння головний акцент у політичній тактиці українських партій посунувся у бік контактів з державною адміністрацією. Думки про безперспективність виключно силового протистояння і необхідності участі українців у законодавчій владі Польщі запанували навіть у деяких колах підпільної терористичної Української військової організації. Подальший розвиток цієї тенденції у настроях українського суспільства, посилений подіями у Радянській Україні і крахом надій на швидке втручання в українське питання світової спільноти, призвів у 1930-ті рр. до більш тісного польсько-українського співробітництва у Східній Галичині і входження поміркованого крила українського національного руху до урядового табору Польщі.

Розділ IV.

Інтеграційні процеси у 1930-ті рр.

§ 1. Активізація процесу державної інтеграції галицьких українців до Польщі на початку 1930-х рр.

У першій половині 1930-х рр. відбулося значне прискорення процесу інтеграції східногалицького українського суспільства до польської держави. В її основі було успішне пристосування українських економічних, релігійних, суспільних і соціальних структур до реалій польської держави у 1920-ті рр. Чимале значення мала також криза тактики безкомпромісної опозиції та крах надій на сприятливе для українців втручання у ситуацію міжнародної спільноти. До того ж, керівництво частини українських легальних політичних організацій відмовилося від думки про неможливість співпраці з польською владою і почало схилитися до ідеї великомасштабного польсько-українського антирадянського союзу через зміни у політиці «українізації», початок репресій проти діячів українського руху, насильницьку колективізацію та масовий голод в УРСР на початку 1930-х рр.

Зміна настроїв у східногалицькому українському суспільстві збіглася у часі з новим сплеском інтересу центральної адміністрації Польщі до української проблеми і конструктивного діалогу з галицькими українцями. Прискіплива увага Варшави до галицьких українців після багаторічної перерви була викликана усвідомленням майже цілковитої відсутності у неї серйозних важелів впливу на українське світське суспільство Галичини, що особливо сильно виявилось під час масових підпалів садіб поляків у Східній Галичині, організованих ОУН у 1930 р. Репресій польської влади, що стали відповіддю, зазнали непричетні до підпалів українські економічні, політичні і культурні структури,²⁹² а також українські селяни, що спричинило широкий між-

²⁹² На виправдання польських військових та поліцейських, які здійснювали «пацифікацію», усе ж можна вказати на тісний взаємозв'язок між легальним і підпільним українським рухом. Лідери УНДО і УВО до початку

народний протест і розгляд скарг галицьких українців у Раді Ліги Націй.

Той факт, що кампанію протесту організували українські політичні партії, які свого часу демонстративно засуджували дії ОУН і закликали українське суспільство не брати участі у терористичних акціях, наочно продемонстрував керівництву Польщі негативні наслідки ігнорування переважної більшості галицьких українців. Державна адміністрація усвідомлювала безперспективність штучного погіршення стосунків з більшістю галицького населення, котре прагнуло нормального існування в межах польської держави, але водночас не відмовлялося від ідеї української незалежності.

У пам'ятній записці про державну політику у східногалицьких воєводствах, яку підготував відділ національностей МВС для міністра внутрішніх справ Польщі у березні 1931 р., прямо йшлося про неприйнятність колишньої односторонньої державної політики, скерованої в першу чергу на силове вирішення проблем безпеки і придушення прорадянських тенденцій. Автори документа підкреслювали, що репресивні заходи забезпечували відносну безпеку, але водночас спонукали керівництво Польщі відкласти будь-яку «позитивну роботу» з налагодження польсько-українських відносин. У записці

1930-х рр. координували свої дії, а український бізнес слугував одним з головних джерел коштів для підпільників. Також слід зазначити, що масові обшуки в українських селах, які проводили поліція і армія під приводом пошуків зброї, мали під собою певні підстави. Зброя у галицькому селі з часів Першої світової війни і польсько-української війни безсумнівно була. Як приклад можна навести спогади Дмитра Куп'яка про пацифікацію 1930 р., коли у його домі був проведений обшук у пошуках зброї, і його батько – ветеран УГА – зазнав побиття. Як показали подальші події, його батько дійсно зберігав у себе зброю. У 1940 р. Д. Куп'як отримав від свого батька прихований у 1919 р. французький кавалеристський карабін і побажання використати його на користь української справи (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993). В іншому випадку, як пригадував член ОУН Михайло Козій, наприкінці 1930-х рр. він зберігав у схованці цілий арсенал: патрони, 2 револьвери, 9 гвинтівок і кулемет Максим, що залишилися з 1914–1920 рр., а також близько 50 гранат вже польського виробництва (Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто. 1961).

також стверджувалося, що державна політика у Східній Малопольщі зменшила віру галицьких українців у можливість позитивного польсько-українського діалогу і посирила серед них антипольські настрої та надії на зовнішнє втручання як вирішальний чинник у вирішенні польсько-української суперечки.²⁹³

Аби поліпшити польсько-українські відносини у Східній Галичині, аналітики відділу національностей пропонували перехопити ініціативу у ворожих до Польщі українських політиків та іноземних держав і зробити все, аби низи українського суспільства вимагали від своєї політичної еліти співпраці з польським урядом. Для налагодження польсько-українського діалогу і посилення в українському русі позицій прибічників компромісу автори записки пропонували наступні першочергові заходи:

1. Звільнити під заставу до судового розгляду керівника УНДО Дмитра Левицького, Л. Макарушку та Д. Палієва.²⁹⁴

2. Легалізувати українські спортивно-патріотичні молодіжні організації «Пласт» і «Луг» після прийняття українцями розроблених МВС організаційних уставів, узгоджених з Державним управлінням фізичного виховання і Державним спортивним союзом.²⁹⁵

3. Відкрити три закриті у 1930 р. українські гімназії у Тернополі, Рогатині і Дрогобичі після узгодження кандидатур їхніх директорів і учительського складу з Міністерством віросповідань громадської освіти Польщі.

4. Якомога швидше завершити всі українські політичні судові процеси, котрі негативно впливають на українську суспільну думку.

²⁹³ AAN. MSZ. Sygn. 2255. K. 52–64. Відділ національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі. Меморіал про державну політику у малопольських воєводствах, підготовлений для міністра внутрішніх справ Польщі. Березень 1931 р.

²⁹⁴ Українські політики були затримані під час широкомасштабної кампанії арештів політиків, опозиційних уряду Ю. Пілсудського. Загалом було заарештовано близько 1000 осіб, з котрих лише тридцять були українцями.

²⁹⁵ «Великий луг» та «Пласт» були закриті польською владою під час «пацифікації» Східної Малопольщі у 1930 р.

5. Надати концесії з експорту продовольчих товарів українським кооперативам.

6. Виділити невеликі державні субсидії українським культурним організаціям, таким як «Просвіта», «Рідна школа» та «Сільський господар».

7. Відкрити у майбутньому кафедру української історії у Львівському університеті зі співробітниками з Українського дослідного інституту у Варшаві, підконтрольного польському уряду.

8. Створити дві–три українські профшколи нижчого рівня після узгодження з Міністерством віросповідань і громадської освіти Польщі.

9. Заснувати український середній господарсько-технічний навчальний заклад і розглянути питання про можливе переведення Української господарської академії з чеського міста Подєбради до Польщі.

10. Прийняти певну кількість кваліфікованих українських чиновників на роботу до органів державної адміністрації першого і другого ступенів.²⁹⁶

Постулати пам'ятної записки лягли в основу програми покращення стосунків з галицькими українцями, прийнятої Радою міністрів Польщі наприкінці літа 1931 р. Згідно рішення уряду передбачалося:

1) надати галицьким українцям можливість обирати своїх представників до органів місцевого самоврядування в рамках реформи державного управління;

2) поновити діяльність закритих у 1930 р. українських гімназій у Тернополі, Рогатині і Дрогобичі з можливістю їхнього перетворення на середні технічні школи в рамках освітньої реформи на території усєї Польщі, яка передбачала посилення технічної освіти та скорочення кількості загальноосвітніх гімназій;

3) надати державну фінансову допомогу українським кооперативам, які займаються збутом продовольчих товарів, і трактувати їх нарівні з аналогічними польськими організаціями;

²⁹⁶ AAN. MSZ. Sygn. 2255. K. 52–64. Відділ національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі. Меморіал про державну політику у малопольських воеводствах, підготовлений для міністра внутрішніх справ Польщі. Березень. 1931 р.

4) легалізувати українське молодіжне спортивно-гімнастичне товариство «Великий луг» в обмін на його згоду підкоритися контролю польської армії.

Як перший крок виконання програми в урядовому документі вказувалося на звільнення від ув'язнення українських парламентарів, яке вже відбулося.²⁹⁷

Попри популістську риторику і заклики звернутися до «українських мас» через голови антипольськи налаштованих українських політиків, урядова програма була адресована в першу чергу українській світській політичній, економічній і культурній еліті, котру автори програми на словах воліли оминати. Якщо не враховувати взаємодію з греко-католицькою церквою, у центральній адміністрації Польщі на початок 1930-х років не було інших реальних інструментів внутрішнього впливу на українське суспільство. Співробітництво уряду Польщі з греко-католицькою церквою сприяло підтриманню державного контролю над українським селом і збереженню противаги радикальним націоналістам за допомогою засудження церквою насильницьких форм боротьби. Але його було недосить для успіху державної асиміляції переважної більшості галицьких українців.

Традиціоналістська більшість українського селянства, яка становила понад 90% галицького українського суспільства, проживала в економічно відсталому краї, у котрому не було достатньої адміністративної інфраструктури та комунікацій. Селяни були малоприсадибним матеріалом не тільки для державного управління польською владою, але і для ідеологів українського руху. Українські політичні партії і бізнес-кола були єдиними групами в українському світському суспільстві Галичини, хто думав і діяв у тому самому ключі, що і польська адміністрація, і з ким вона могла вести конструктивний діалог.

Про актуальність сформованого у 1931 р. урядового курсу щодо української галицької спільноти аж до 1934 р. свідчать програмні заяви у польському сеймі та сенаті міністра внутрішніх справ Б. Перацького, а після його смерті — Ма-

²⁹⁷ AAN. MSZ. Sygn. 2255. K. 204–207. Програма з покращення стосунків з галицькими українцями, прийнята на засіданні уряду Польщі наприкінці літа 1931 р.

р'яна Зиндрам-Косцялковського. Зокрема, під час дискусії в бюджетній комісії сейму 16 січня і сеймової дискусії 8 лютого 1932 р. про бюджет Міністерства внутрішніх справ Б. Перацький виділив наступні основні риси української політики польської держави у Східній Галичині, що втілювали, за словами міністра, прагнення уряду до «спокою і плідної роботи» у регіоні:

- рівність прав і обов'язків усіх громадян незалежно від національності та відсутність переваг, зумовлених національністю;
- лояльність державі як головний критерій ставлення держави до конкретного громадянина і національної меншини;
- вимога від кожної національної меншини повної та щирої лояльності до держави;
- впевненість у тому, що «розум та правильне усвідомлення реалій візьмуть гору над нерозважливими діями українців»;
- відсутність перепон для розвитку польського та українського кооперативного руху;
- допомога українському кооперативному руху за умови, що кооперативи будуть дотримуватися умов співпраці приватного бізнесу з державою;²⁹⁸
- ставлення держави до українських культурних організацій на тих самих принципах, що і до українського бізнесу;
- свобода віросповідання;
- толерантне ставлення до діяльності української культурно-просвітньої організації «Просвіта» і підтримка утраквістської системи навчання у галицьких школах;²⁹⁹
- сприяння розвитку професійної освіти, зокрема частково за рахунок класичних гімназій;

²⁹⁸ На думку міністра, аби отримати від держави фінансову допомогу і податкові пільги, українські сільгосптовариства і кооперативи мусили визнати контроль держави над використанням державної допомоги і співпрацювати з державною адміністрацією, а також переглянути своє ставлення до держави.

²⁹⁹ Поєднання викладання польською та українською мовами, котре, за словами міністра, дозволило б українським дітям «отримати освіту народною мовою».

– підтримка прагнення української молоді до занять спортом і легалізація українських спортивних організацій при одночасній протидії будь-яким спробам використати українські спортивні організації у політичних цілях;

– розроблення проекту територіального виборчого самоврядування в межах повітів та гмін, яке перебувало б під громадським контролем;

– неможливість укладання урядом «домовленості з окремими громадянами або групами громадян»;

– невтручання держави у питання визначення назв національностей і надання права вирішувати його самим народам;

– небажання штучно протидіяти почуттю національної єдності національних меншин;

– однакова турбота держави як про галицьких поляків, так і про українців;

– протидія використанню громадських організацій польськими та українськими «войовничими націоналістичними» політиками і партіями;

– протидія будь-яким спробам розігрування у політиці міжнаціональних конфліктів і боротьба з українськими і польськими політичними силами, які роблять ставку на міжнаціональну боротьбу;

– нейтралізація іноземного впливу на українське питання у Польщі.³⁰⁰

14 лютого 1935 р. на засіданні сенату М. Зиндрам-Косцялковський, як свого часу Б. Перацький, знову говорив про «щирі лояльність» як умову толерантного ставлення держави до українського руху і суспільства, а також про прагнення уряду вести діалог безпосередньо з українським народом і українськими політичними, суспільними і господарськими діячами, які тверезо оцінюють дійсність.³⁰¹ Новим моментом у промові М. Зиндрам-Косцялковського порівняно з урядовою позицією у 1932 р. була публічно висловлена зацікав-

³⁰⁰ Sprawy narodowościowe. 1932. № 1. S. 59–62; 1934. № 2–3. S. 146–148.

³⁰¹ За зізнанням І. Кедріна-Рудницького, новий лідер УНДО В. Мудрий, який прийшов на вимогу польської сторони після Д. Левицького, відмовився від вимог негайного надання національної автономії (Кедрин Іван. Життя, ... С. 256–257).

леність у діалозі саме з українськими політиками. Виступ М. Зиндрам-Косцялковського відбив вимушену необхідність правлячого режиму у 1935 р. шукати підтримку якомога більшої кількості політичних сил Польщі в умовах розколу польського суспільства на прибічників і противників режиму санації, що різко посилювався.

Це дійсно був корінний злам у польсько-українських стосунках, оскільки у першій половині 1930-х рр., попри помітне зростання інтересу Варшави до галицьких українців, державна адміністрація Польщі не бачила для себе особливої політичної користі у налагодженні великомасштабної співпраці з українськими галицькими націоналістами. Підтримка правлячого режиму галицькими українцями на той момент не дала б уряду додаткових політичних дивідендів для протидії польській опозиції. Навпаки, вона могла б підставити його під удар опозиційних польських ультранаціоналістичних ендеків. Окрім того, відкритий польсько-український союз у Східній Галичині значно ускладнив би польсько-українські відносини через виправдані побоювання радянської сторони щодо антирадянської спрямованості українського руху в Польщі. Урядові заходи в українському галицькому питанні були покликані тільки пом'якшити ситуацію, забезпечити для українського суспільства базові умови позитивного розвитку в межах польської держави і не допустити надмірної ескалації польсько-українського протистояння. Більше реальних шансів на успіх на початку 1930-х рр. мало негласне налагодження співпраці на антирадянській платформі між українськими легальними воєнізованими організаціями і польською армією.

§ 2. Польсько-українське військове співробітництво у Східній Галичині на антирадянській основі у 1930-ті рр.

Вже в кінці 1929 — на початку 1930 р. спостерігачі з близького до II відділу польського генштабу журналу «Національні питання» зафіксували різке зростання антирадянських настроїв в усьому українському галицькому суспільстві у зв'яз-

ку з політичним судовим процесом Спілки визволення України в УРСР.³⁰² Швидко розпочала падати популярність КПЗУ і прорадянського Сільробу, що виявилось у поразці останнього на виборах до сейму 1930 р.³⁰³ Прибічники прорадянської орієнтації переглядали свої переконання не тільки під впливом подій на Радянській Україні, але і через психологічний і силовий тиск радикальних українських кіл. Голова Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка³⁰⁴ Кирило Студинський³⁰⁵ після відмови підписати протест проти антиукраїнського терору в СРСР зазнав приниження честі.³⁰⁶ 3 лютого 1930 р. на XIX загальному з'їзді Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) гостра критика пролунала на адресу керівника РСУК Івана Павликовського і всього керівництва українських кооперативів³⁰⁷ за лист подяки українським радянським кооперативам за гостинний прийом, наданий делегації представників українських кооперативів з Галичини, в УРСР.³⁰⁸

Остаточний перехід на антирадянські позиції легальної політичної і економічної еліти українського руху Галичини відбився у резолюції Центрального комітету провідної української партії у Галичині УНДО від 8 березня 1930 р., у котрій окрім висловлення співчуття українському селянству в УРСР зазначалося, що «...Москва розпочала новий грізний наступ на саму основу існування українського народу».³⁰⁹ Народний з'їзд УНДО 25—26 березня 1932 р. закликав «усе українське суспільство і особливо усі партійні органи, а та-

³⁰² Sprawy narodowościowe. 1930. № 1. S. 60.

³⁰³ Sprawy narodowościowe. 1930. № 2. S. 234.

³⁰⁴ Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові для галицьких українців виконувало роль Національної академії наук.

³⁰⁵ К. Студинський мав добрі зв'язки з керівництвом Радянської України і отримував фінансову підтримку як академік АН УРСР.

³⁰⁶ Sprawy narodowościowe. 1930. № 1. S. 60.

³⁰⁷ Варто відзначити, що до керівництва українських кооперативів входили і багато учасників війн за незалежність 1918—1920 рр. та осіб, які зберегли контакти з УВО-ОУН. Зокрема, керівником Центросоюзу був близький до Андрія Мельника колишній український офіцер і член УВО Юліан Шепарович.

³⁰⁸ Ibid. S. 64—65.

³⁰⁹ Ibid. S. 61—62.

кож усю українську національну пресу до безкомпромісної боротьби з комунізмом в усіх його явних чи замаскованих (філорадянських) проявах».³¹⁰ Подібну позицію зайняли також усі інші українські легальні партії, включно із соціалістичні: Українська соціал-радикальна партія та Українська соціал-демократична партія.

Зростання ворожості до Радянського Союзу в Східній Галичині закономірно призвело до спроб частини керівництва легального крила українського руху заключити союз з польською державою для спільної антирадянської боротьби. При обговоренні бюджету в польському сеймі у листопаді 1933 р. керівник УНДП і голова Українського парламентського представництва Дмитро Левицький у зв'язку з укладанням польсько-радянського пакту про ненапад застеріг польський бік від союзу з СРСР. «Ми переконані, — сказав Д. Левицький, — що цей пакт в перспективі принесе лише шкоду польській державі, оскільки будь-який союз Польщі з Москвою завжди закінчувався для Польщі трагедією».³¹¹ А виступаючи у сеймі у лютому 1935 р., він від імені українських парламентарів і УНДП відкрито закликав польську сторону надати національну автономію українцям у Польщі як базу для звільнення Радянської України від більшовиків.³¹²

Антирадянські настрої справили істотний вплив на зміну ставлення УНДП і близьких до нього політичних сил до польської армії, котра стала розглядати вже не лише як армію ворожої держави, яка розгромила західноукраїнську державність, але і як захисника галицьких українців перед обличчям радянської загрози. Нове ставлення до польської армії поміркованого крила українського руху в подальшому неодноразово оприлюднювалося секретарем українського парламентського представництва у сеймі член УНДО Володимиром Целевичем під час голосування за державний бюджет 1936 — 1937 рр. У 1936 р. В. Целевич оголосив про рішен-

³¹⁰ Sprawy narodowościowe. 1932. № 2 — 3. S. 229 — 238.

³¹¹ Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 103 posiedzenie z dnia 3 listopada 1933 r. Łam. 93 — 94.

³¹² Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 128 posiedzenie z dnia 5 lutego 1935 r. Łam 29 — 32.

ня своєї фракції голосувати за бюджет військового міністерства, оскільки, за його словами, перед українцями і поляками стояла спільна загроза з боку Комінтерна, для боротьби з якою необхідна «сильна, численна і добре технічно забезпечена армія».³¹³ Стабільність позитивного ставлення до польської армії у керівництва УНДП підтверджується подіями у польському сеймі у лютому 1938 р., коли українське парламентське представництво у сеймі, що складалося з членів УНДП, утрималося від голосування за бюджет на 1938 — 1939 рр.,³¹⁴ але водночас, апелюючи до радянської загрози, беззастережно підтримало бюджет Міністерства оборони і Міністерства закордонних справ.³¹⁵

Зростання антирадянських настроїв галицьких українців не залишилося непоміченим у центральній адміністрації Польщі, котра вже на початку 1931 р. прийняла рішення використати його для прискорення державної асиміляції галицьких українців і укріплення обороноздатності Польщі за допомогою ряду поступок у національному питанні.³¹⁶ Водночас, не бажаючи псувати відносини з Радянським Союзом, польська влада прагнула уникати афішування антирадянського компонента в польсько-українському зближенні і не оприлюднювати публічні заклики галицьких українців до польсько-українського союзу проти СРСР. Доволі характерно, що у листопаді 1933 р. маршал сейму перервав виступ Д. Левицького у сеймі, коли керівник УНДП розповідав про антиукраїнські репресії, колективізацію і голод в УРСР, і заявив про неприпустимість втручання у внутрішні справи Радянського Союзу.³¹⁷ Як видно з виступу Д. Левицького, польська влада заборонила громадські заходи під час оголошеного греко-католицькою церквою жалобного дня

³¹³ Sprawy narodowościowe. 1936. Nr. 1 — 2. S. 68.

³¹⁴ Українські депутати були не згодні голосувати за бюджети Міністерства сільського господарства, юстиції і Міністерства віросповідань та громадської освіти. Водночас голосувати за, проти або утриматися можна було тільки за весь бюджет.

³¹⁵ Sprawy narodowościowe. 1938. Nr. 1 — 2. S. 99 — 101.

³¹⁶ Програма з покращення стосунків з галицькими українцями...; Кедрин І. Життя, події, люди... С. 216 — 217.

у пам'ять жертв на Радянській Україні і проводила масові арешти українців, попереджаючи можливі масштабні акції протесту проти радянської політики і репресій. Адвокатам члена ОУН Миколи Лемика, який вбив у Львові радянського дипломатичного працівника О. Майлова на знак протесту проти радянської політики в УРСР, не було дозволено використовувати на судових засіданнях дані про ситуацію на Радянській Україні³¹⁸. Цензура вилучала статті про ситуацію в УРСР з української галицької преси.³¹⁹

Обґрунтованість побоювань польської сторони, яка не бажала псувати стосунки з СРСР через українське питання, підтверджується реакцією радянської преси, яка восени 1935 р. гостро розкритикувала парламентські вибори у Польщі і новий політичний устрій польської держави. На думку аналітика польського посольства у Москві, це було викликано особливо сильним невдоволенням радянських політичних лідерів польсько-українським передвиборчим компромісом у Східній Галичині 1935 р.,³²⁰ котрий формально не зачіпав радянської теми. Наприклад, про оперативність реакції ЦК КП(б)У на події у Польщі свідчить березневий номер його офіційного органу журналу «Більшовик України» за 1935 р., в якому детально розглядався обмін промовами у польському сеймі між керівником УНДО Д. Левицьким і прем'єр-міністром Польщі Мар'яном Зиндрам-Косцялковським у лютому 1935 р. Д. Левицький тоді запропонував уряду широкомасштабний польсько-український союз, скерований проти СРСР.³²¹ У

³¹⁷ Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 103 posiedzenie z dnia 3 listopada 1933 r. S. 93 – 94.

³¹⁸ На судових засіданнях були присутні радянські представники, і згадка у промовах адвокатів антиукраїнських репресій, примусової колективізації і масового голоду в УРСР неминуче викликала б дипломатичний скандал.

³¹⁹ Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 103 posiedzenie z dnia 3 listopada 1933 r. Łam. 93 – 94.

³²⁰ РГВА. Ф 308. Оп. 19. Д. 57. Л. 303. Посольство Польської Республіки у Москві. Аналітичний звіт «Преса СРСР про вибори у Польщі» для посла Польщі у Москві і начальника відділу преси у МЗС Польщі. 15 вересня 1935 р.

³²¹ Гірний П. Антирадянські плани української націоналістичної контрреволюції на Західній Україні // Більшовик України. № 3. Березень 1935 р. С. 28 – 33.

відповідь офіційний орган ЦК КП(б)У закликав комуністів Західної України до «більшої активності» у боротьбі за відділення Західної України від Польщі.³²²

У результаті, через зовнішньополітичний фактор і прискіпливу увагу СРСР до української політики Варшави, найбільш послідовно ідея антирадянської польсько-української співпраці у Східній Галичині у 1930-х рр. могла бути реалізована лише Міністерством оборони Польщі. Польські військові у 1932 р., використовуючи допомогу українських еміграційних кіл з Придніпровської України і досвід проведення політики «прометеїзму», домоглися підкорення собі наймасовішої легальної української молодіжної воєнізованої організації у Східній Галичині «Великий луг». «Великий луг», що діяв на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств, займався фізичним вихованням української молоді, пропагандою спорту та національною культурно-просвітницькою діяльністю.

Керівництво «Великого луку» продовжувало традицію українських спортивних січових організацій, які існували у Галичині перед Першою світовою війною, і підготували кадри для добровольчого військового формування Українських січових стрільців (УСС), що воювало у складі австрійської армії, та Української галицької армії у 1918 – 1920 рр.³²³ За особистим зізнанням керівника «Луку», колишнього командира артилерійської бригади УСС полковника армії УНР Романа Дашкевича у листі до станіславського греко-като-

³²² Гірний П. Антирадянські плани української... С. 33 – 35.

³²³ Про організаційний характер «Великого луку» у 1920-ті рр. свідчить співробітництво з ним багатьох радикальних молодих українців. Зокрема серед них був майбутній лідер екстремістського крила ОУН Степан Бандера. Правда, варто враховувати, що за спогадами свого товариша 1920 – 1930-х рр. Григора Мельника у середині 1920-х рр. під час навчання у державній Стрийській гімназії С. Бандера був прибічником легальної Української соціал-радикальної партії, котра була дуже популярною у його рідному селі Угринові Старому. До українського підпілля С. Бандера приєднався у 1928 р., коли опинився у середовищі українського радикального студентства у Львові після вступу до Львівського політехнічного інституту (Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль. 2008. С. 10, 119).

лицького єпископа Г. Хомишина у 1937 р., «Великий луг» у 1930-ті рр. намагався підготувати кадри «майбутньої української армії, котра б з хрестом і тризубом пішла на війну з більшовиками». Р. Дашкевич відверто визнавав, що метою «Лугу» було, аби у «неспокійні часи, коли народи озброюються, український народ мав би хоча б щось, аби кинути на чашу терезів у справі української незалежної держави у майбутній світовій війні».³²⁴

У 1932 р., за негласної підтримки УНДО і греко-католицької церкви, керівництво «Великого лугу» погодилося підпорядкуватися Головному управлінню з фізичного виховання і військової підготовки (Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego (PUWF i PW – ГУФВ и ВП)), підконтрольного Міністерству оборони Польщі. Головною ціллю ГУФВ і ВП, як і радянського Осоавіахіма, було «підвищення середнього рівня здоров'я, знань та психо-фізичного стану широких мас населення, необхідних для цілей оборонноспроможності держави». В рамках ГУФВ і ВП молодь займалася туризмом, бігом, кидками, стрибками, повзанням по-пластунськи, скелелазінням, бігом на лижах, їздою на велосипеді і верхи, плаванням, марш-кидками, життям у польових умовах, оволодівала прийомами рукопашного бою тощо.³²⁵

Через небажання підставити себе під вогонь критики радикальних націоналістів українські націонал-демократи і греко-католицька церква не афішували своєї позиції щодо підпорядкування «Великого лугу» польській армії півтора роки, з травня 1931 р. по січень 1933 р. Міра побоювань УНДО бути обвинуваченим у пособництві польській владі добре по-

³²⁴ ЦДАЛ. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 379. Арк. 61–62. Лист керівника військово-спортивного товариства «Великий луг» Романа Дашкевича і секретаря товариства Юрія Мамчака станіславському греко-католицькому єпископу Г. Хомишину з роз'ясненням задач і принципів діяльності «Великого луга» від 22 березня 1937 р.

³²⁵ САВ. Zespół PUWF i PW. Sygn. I.300.69.56. Міністерство оборони Польщі. Головне управління з фізичного виховання і військової підготовки. «Задачі окружних відділень ГУФВ та ВП на 1939–1940 рр.» Варшава. 1939 р.

мітна у зверненні Центрального комітету від 4 січня 1933 р., у якому керівництво УНДО заявило, що воно вважає помилкою керівництва «Великого лугу» рішення підпорядкуватися польській владі і докладатиме всі зусилля, аби звільнити «Великий луг» з-під його впливу. Але водночас лідери УНДО вказали на необхідність фізичного виховання української молоді і відзначили, що у створеній керівництвом «Лугу» ситуації, зважаючи на його важливість для українського руху, не можна одразу відмовитися від співпраці з польською владою і цим знищити цю організацію.³²⁶

Позитивна реакція греко-католицької церкви і керівництва УНДО на співпрацю «Великого лугу» та ГУФВ і ВП припинила викликати будь-які сумніви після того, як митрополит А. Шептицький і голова УНДО Д. Левицький під час святкування 1900-річчя Воскресіння Ісуса Христа 25 квітня 1933 р. разом привітали 50 000 луговиків, які зібралися на площі св. Юра.³²⁷ Особливе ставлення греко-католицької церкви до «Великого лугу» також виявилось у тому факті, що львівський єпископ-суфраган Іван Бучко, принаймні з 1934 р., особисто служив урочисті польові обідні для луговиків.³²⁸

Про прихильне ставлення керівництва греко-католицької церкви також свідчить позитивна оцінка факту підпорядкування «Великого лугу» редактором підконтрольної митрополиту А. Шептицькому газети «Мета» Володимиром Кузьмовичем на прес-конференції у січні 1933 р. Більше того, В. Кузьмович зізнався, що у другій половині 1931 р. — на початку 1932 р. він як представник греко-католицької церкви особисто брав участь у переговорах з польською стороною про поновлення діяльності української скаутської організації «Пласт», схожих на переговори про «Великий луг». Однак щодо «Пласта» запропоновані польським боком умови були значно гіршими, ніж у випадку з «Лугом», і домовленість не була укладена.³²⁹ Від українських скаутів вимагали повного

³²⁶ Sprawy narodowościowe. 1933. № 1. S. 73–74.

³²⁷ Кедрин І. Життя, ... С. 150.

³²⁸ Biuletyn polsko-ukraiński. № 42 (77). 1934.

³²⁹ САВ. I.371.10/A Teczka 17. К. 3–8. Міністерство оборони Польщі (?). Аналітичний звіт про історію співробітництва ГУФВ і ВП та «Великого лугу».

безумовного підкорення керівництву польських харцерів, обов'язкової участі у святкуванні польських національних свят тощо, тоді як «Великий Луг» залишився автономною організацією.

Можливо, різниця у вимогах польської сторони була викликана різним характером і складом «Великого Луга» та «Пласту». Співробітництво з «Великим Лугом» було більш цікавим через більшу відкритість організації і участь у ній представників практично всіх майнових і соціальних прошарків українського галицького суспільства. «Пласт» порівняно з «Великим лугом» був значно закритішою та елітарнішою спільнотою, у якій культивувалися ідеї українського націоналізму. Через вищі фінансові витрати на форму, літні табори тощо членами «Пласта» могли бути лише діти забезпечених батьків,³³⁰ котрі згодом поповнили лави українського радикального студентства. Саме товариські зв'язки з часів участі у «Пласті» у 1920-ті рр. значною мірою визначили керівний склад Української повстанської армії (УПА) і бандерівського крила Організації українських націоналістів (ОУН(б)) у 1940-ті рр.³³¹

Керівництво «Великого Лугу» не мало сумнівів щодо доброзичливої позиції УНДО і уніатської церкви. 20 березня

³³⁰ У 1927 р. з 4083 членів «Пласта» у Східній Галичині лише 26% були селянами, 0,6% молодими робітниками і ремісниками, а решту (близько 73%) у переважній більшості складали гімназисти, студенти і незначною мірою міщани (Савчук Б. Український пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ. 1996. С. 109–110). Про відносно високу забезпеченість галицьких родин, які відсилали своїх дітей до гімназії, де вони вступали до «Пласта», свідчить той факт, що за спогадами Д. Куп'яка річне утримання гімназиста з села у місті обходилося його родині не менше, ніж еквівалент вартості двох корів (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993). Враховуючи масове малоземелля українського селянства і той факт, що у середньому селянському господарстві у Галичині було не більше ніж одна–дві корови і один–два коні, гімназична освіта для переважної більшості галицьких дітей була недоступною. Навчання дітей у гімназії могли дозволити собі священники, представники інтелігенції, ділових кіл, особи, що перебували на державній службі, і нечисленні заможні селяни і ремісники, чий прибуток значно перевищував середній прибуток мешканця села.

³³¹ Детальні дані про це див. у книзі Б. Савчука Український пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ. 1996.

1934 р. II крайовий з'їзд «Великого Лугу» висловив вдячність підконтрольним УНДО та греко-католицькій церкві українським газетам «Діло», «Свобода», «Нова зоря», «Мета», «Правда», «Хліборобський шлях» і «Неділя», які підтримали його під час гострої критики українськими радикальними колами за підпорядкування ГУФВ та ВП у 1933 р.³³²

Успіху співпраці «Великого Лугу» і ГУФВ та ВП значною мірою сприяла також обережна тактика польських військових, котрі поряд із використанням інструментів адміністративного тиску³³³ намагалися залучити до переговорів представників петлюрівської еміграції у Варшаві. Окрім цього, львівське відділення ГУФВ та ВП з розумінням поставилося до затягування керівництвом «Великого Лугу» реальних кроків у співпраці з польськими військовими. Від моменту початку переговорів з польською стороною про підпорядкування ГУФВ та ВП у травні 1931 р. і до листопада 1932 р. керівник «Лугу» Роман Дашкевич і його соратники намагалися спілкуватися тільки з цивільною владою, попри неодноразові спроби встановити стосунки, здійснені керівником окружної організації ГУФВ та ВП у Львові майором Волянським. На думку польських спостерігачів, керівники «Лугу» побоювалися різкої реакції українського суспільства, і пішли на контакт з польськими військовими тільки після отримання гарантій безперешкодного існування організації і затвердження у вересні 1932 р. її статуту.³³⁴

³³² Sprawy narodowościowe. 1934. Nr. 2–3. S. 254.

³³³ «Великий Луг», як і багато інших українських молодіжних і освітніх організацій, був закритий під час кампанії «пацифікації» у 1930 р. і умовою поновлення його діяльності державна адміністрація поставила співпрацю з ГУФВ та ВП. На переговорах, які розпочалися у травні 1931 р., керівництво «Великого Лугу» було поставлено перед вибором – підпорядкуватися контролю ГУФВ та ВП або як добровільне пожежне товариство підпорядкуватися центральному керівництву пожежної охорони Польщі ім. Св. Флоріана. В останньому випадку «Луг» не зміг би проводити організовану спортивну і виховну діяльність серед української молоді. – САУ. І.371.10/А. Тeczka 17. К. 3–8. Міністерство оборони Польщі (?). Аналітичний звіт про історію співробітництва ГУФВ і ВП та «Великого Лугу».

³³⁴ САУ. І.371.10/А. Тeczka 17. К. 3–8. Міністерство оборони Польщі (?). Аналітичний звіт про історію співробітництва ГУФВ і ВП та «Великого Лугу».

Перше спільне засідання керівництва «Лугу» і представника ГУФВ та ВП відбулося 13 листопада 1932 р. На думку майора Волянського, який брав участь у засіданні, керівництво «Великого лугу» на той момент ще не до кінця розуміло, як виглядатиме співпраця з польською армією. Тому воно не погодилося на його пропозицію, підтриману колишнім полковником армії УНР О. Кузьминським, організувати у Львові при окружному управлінні ГУФВ та ВП курси для лугових інструкторів. Причиною відмови була названа «непідготовленість ситуації» і можливість дискредитації цим курсом «Великого лугу» в українському суспільстві. Як відзначав польський укладач звіту про засідання, «...така позиція Лугу є тим більш зрозумілою, якщо врахувати, що український націоналізм навіть угодовських груп цілком сепаратистський з точки зору ізоляції українського суспільства у Польщі, а будь-який крок у напрямку добровільної співпраці з польськими представниками, а тим більше з армією, до цього моменту був цілковито виключеним».³³⁵ Реальне практичне співробітництво «Великого лугу» з ГУФВ та ВП розпочалося у грудні 1932 р., коли ГУФВ та ВП і «Луг» організували курси для лугових керівників з фізичного виховання і спортивних ігор, керівником яких став поручик польської армії Шопинський.³³⁶

Підконтрольність лугових організацій Державному управлінню з фізичного виховання і військової підготовки була закріплена у новому статуті «Великого лугу», затвердженому у 1932 р. щодо території Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств. Згідно статуту, ГУФВ та ВП отримали доволі широкі повноваження контролю над «Великим лугом» у сфері фізичного виховання і спорту.³³⁷ Цивільна адміністрація Польщі на місцях також намагалася справити вплив на формування керівного складу організації. У 1933 р., наприклад, Р. Дашкевич виконав вимогу повітового старости у Бобрці вилучити зі складу засновників товариства «Луг» у гміні Подгородишка двох осіб, відомих своєю «скандальною

поведінкою».³³⁸ Водночас польський бік не виступав проти українського націоналістичного характеру організації. За словами керівника «Лугу» Д. Дашкевича на прес-конференції у січні 1933 р., «до цього моменту ніхто у «Лузі» не чув команди «*baszność*» (тобто команд польською мовою — К. Ф.), а українські рушники і тризуб як висіли, так і висять, і ніхто навіть не чув про те, аби їх зняти».³³⁹

Польська сторона добре розуміла справжні цілі і завдання «Великого лугу» і намагався шляхом налагодження з ним співробітництва скерувати організаційну активність української молоді Галичини перш за все на союз з Польщею проти СРСР. Участь у процесі перемовин «Великого лугу» та ГУФВ і ВП еміграційного центру Української Народної Республіки у Варшаві виразно засвідчує зближення керівництва «Великого лугу» з польськими і українськими колами, які прагнули польсько-українського союзу в рамках концепції «прометеїзму». На першому спільному засіданні ГУФВ і ВП та «Великого лугу» у Львові 13 листопада 1932 р. як делегат українського петлюрівського центру у Варшаві³⁴⁰ брав участь колишній полковник УНР О. Кузьминський.³⁴¹ Керівник «Великого лугу», колишній полковник армії УНР Р. Дашкевич мав вагому підтримку президента УНР в еміграції Дмитра Левицького,³⁴² котрий був одним з найактивніших учасників «прометеїстського» руху. А організаційний відділ штабу армії УНР в еміграції, що співробітничав з «Великим лугом», вважав галицьку молодіжну організацію одним з го-

³³⁸ Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). Ф. 7. Оп. 4. Спр. 265. Арк. 316–317. Ситуаційний звіт львівської повітової команди поліції про діяльність українських спортивних організацій, зокрема і «Великого лугу».

³³⁹ САУ. І.371.10/А Teczka 17. К. 3–8. Міністерство оборони Польщі (?). Аналітичний звіт про історію співробітництва ГУФВ і ВП та «Великого лугу».

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ У 1921 р. О. Кузьминський у чині підполковника української армії очолював II відділ армії УНР — Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР в таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). Київ, 1997. С. 86–87; Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. Київ, 1998. С. 222.

³⁴² Кедрин І. Життя... С. 216–217.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Ibid.

ловних резервів для швидкого створення у майбутньому української національної армії в умовах усе більшого старіння українських військових емігрантів у Польщі.³⁴³

Концепції «прометеїзму» також, безумовно, вплинули на характер зондажу для з'ясування думки націоналістичного підпілля, здійсненого командуючим VI військовою округою Польщі, ветераном польсько-української війни 1918–1919 рр. генералом Міхалом Токажевським Карашевичем під час візиту до нього галицького українського журналіста І. Кедрина. У ході бесіди, котра відбулася під час польсько-українських переговорів про долю «Великого лугу», генерал говорив про можливість створення українського легіону у польській армії.³⁴⁴ Для польської сторони не було таємницею, що І. Кедрин, близький до керівництва провідної української галицької легальної політичної сили УНДО, був також наближеним до УНР-івських кіл і здійснював зв'язок між українськими галицькими націонал-демократами і лідером ОУН Є. Коновальцем. Зокрема, І. Кедрин брав участь як гість у I конгресі українських націоналістів у Відні у 1929 р., на якому була заснована ОУН.³⁴⁵

Про невідповідність розмови М. Токажевського Карашевича з І. Кедриним свідчить також та обставина, що приблизно у той самий час генерал розмірковував про можливість пропаганди польсько-українського союзу за допомогою греко-католицької церкви. Зокрема, у розмові з митрополитом А. Шептицьким командуючий округом говорив про ймовірність участі польських військових частин в урочистому освяченні води у Львові на Йорданські свята, як це відбувалося у часи Австро-Угорщини. На думку генерала, під час цієї урочистої події слід було б виконувати польський і український національний гімни.³⁴⁶ Нове бачення польським боком можливості союзу з галицькими українцями проти СРСР, безперечно, також позначилося на рішенні надати державні пенсії

інвалідам українських армій³⁴⁷, які брали участь у бойових діях, зокрема, проти Польщі, і на той момент проживали у Східній Малопольщі.³⁴⁸

Нове бачення польською стороною військового потенціалу української Галичини і прагнення примирення заради спільних інтересів також простежується у позиції цивільної адміністрації і військового командування під час поховання начальника штабу Української галицької армії генерала-четаря Мирона Тарнавського у червні 1938 р. Були дозволені широкомасштабні траурні заходи і процесія через увесь Львів. Крім того Комітету з організації поховання на чолі з майбутнім лідером ОУН А. Мельником було навіть запропоновано, аби поховання супроводжувала польська військова почесна варта, а для урочистого перевезення було надано гармату та артилерійський лафет.³⁴⁹

Також вельми показовий випадок стався у тому ж 1938 р. на стадіоні у Перемишлі, що належав польській армії. Під час футбольного матчу у першості прем'єр-ліги Польщі за участю

³⁴⁷ Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 67 posiedzenie z dnia 12 marca 1932 г. Ł. 41.

³⁴⁸ Пенсії виплачувалися Міністерством соціального забезпечення у Варшаві через свої воєводські і повітові підрозділи. Як видно з заяв українських ветеранів про отримання державних грошових виплат, для їх отримання вони увійшли до Союзу військових інвалідів Польщі і діяли через його організації на рівні повітів (Повітова організація Союзу військових ветеранів Польщі у Рудках Львівського воєводства. Заява українських військових інвалідів Дмитра Мисковича та Степана Горностая до Відділу соцзабезпечення Львівського воєводського управління з проханням про нову виплату їм грошової допомоги від 23.11.1937 і 21.3.1938). Цілком очевидно, що масові виплати не були б можливими без толерантного ставлення і сприяння державних органів соцзабезпечення і керівництва Союзу військових інвалідів. Зокрема, згадані вище дві заяви були написані не самими українськими ветеранами, а від їхнього імені секретарем повітового Союзу ветеранів. Як видно з позначок і печаток на заявах, вони були задоволені.

³⁴⁹ Організатори поховання і Молода громада відмовилася від цього, оскільки не хотіли, аби українського генерала везли на польській гарматі, і співробітники «Фами» зробили власний імпровізований військовий катафалк (Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 56).

³⁴³ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена... С. 47.

³⁴⁴ Кедрин І. Життя... С. 216–217, 338–339.

³⁴⁵ Кедрин І. Життя... С. 300–301.

³⁴⁶ Кедрин І. Життя... С. 338–339.

української команди Сян³⁵⁰ українці вшанували хвилиною мовчання лідера ОУН полковника Євгена Коновальця, вбитого у Роттердамі. Разом з українцями підвелися і інші вболівальники, включно з поляками і армійськими офіцерами, котрі «думали, що помер хтось з дирекції Сяну». Прикметно, що хвилина мовчання не призвела до репресій проти її організаторів³⁵¹ чи

³⁵⁰ Найважливіші українські футбольні клуби Східної Малопольщі входили до Польського футбольного союзу, і матчі українських клубів у Галичині з іншими командами Польщі були постійним явищем. У деяких випадках за польські національні клуби виступали і українські гравці. Для розуміння психології українських футбольних вболівальників у міжвоєнній Галичині доволі цікаву інформацію дають спогади про свою юність футбольного вболівальника у 1930-ті рр. члена ОУН Миколи Дейчаківського. М. Дейчаківський вболівав за українські команди «Україна», «Сян» і «Пролом», але водночас був і вболівальником польської команди «Погонь» із загальнодержавної ліги. Також є показовим, що галиційській українець називає своїми головними футбольними «героями» саме польських гравців – воротаря Альбанського і нападника Матіаса з «Погоні». Основним джерелом інформації для М. Дейчаківського про спортивні події були місцеві польські газети «Спортивні відомості» зі Станіславова та «Спортивна телеграма» зі Львова, що виходили польською мовою. Національний патріотизм у М. Дейчаківського і його молодих товаришів виявлявся в першу чергу у тому, що «найбільшим задоволенням і досягненням були миті, коли українські команди були спроможні «надавати» польським клубам і особливо клубам, пов'язаним з польською парамілітарною організацією «Стрілець». Варто додати, що оточення М. Дейчаківського негативно ставилося до українських спортсменів, які виступали за польські клуби (Дейчаківський Микола. На визвольних стежках Європи. Спогади зв'язкового ОУН. Футбольні спогади Мука. Київ. 1997).

³⁵¹ Панахиди за вбитим Є. Коновальцем пройшли у багатьох греко-католицьких храмах Галичини і, як правило, це не викликало репресій з боку влади. Проте можна вказати на випадок у селі Богданівка Тернопільського воєводства у 1938 р., коли поліція по закінченню богослужіння затримала молодих людей у жалобному вбранні і тримала їх під арештом два – три тижні. Також доволі цікаво, що місцевий греко-католицький священник виступив проти панахиди за Є. Коновальцем, але був змушений провести її під тиском (Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто. 1961).

якихось інших наслідків, оскільки зі справи вирішили не робити розголос самі польські офіцери.³⁵²

Окрім вирішення задач з організації єдиного антирадянського фронту, співробітництво польської армії та ГУФВ і ВП з «Великим лугом» давало змогу польській армії успішно здійснювати підготовку українських допризовників, котрі через польсько-український антагонізм у Галичині відмовлялися вступати до підконтрольних ГУФВ та ВП польських спортивних організацій. Через підпорядкування «лугів» ГУФВ та ВП центральна адміністрація Польщі також робила конкретний крок у бік державної асиміляції галицьких українців. Українська молодь ставала лояльнішою до Польщі, якщо могла легально реалізувати свої інтереси і отримати допомогу від польської держави у вигляді адміністративної

³⁵² Хоча В. Гоцький у своїх спогадах зазначає, що польські офіцери робили це, аби не зазнати кари від свого начальства (В. Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів. 2004. С. 295), навряд чи це стало головним фактором, котрий дозволив уникнути скандалу. Представники вищого армійського начальства у Перемишлі могли особисто бути присутніми на матчі. Панахиди і хвилини мовчання за вбитим Є. Коновальцем пройшли по всій Східній Галичині і не викликали жодної серйозної реакції польської влади, хоча вона мала повну інформацію про ці заходи. Інцидент, що стався на очах усього польського Перемишля, не міг не закінчитися скандалом без загальної зміни ставлення до галицьких українців як потенційних союзників у боротьбі з СРСР. Керівник терористичної антипольської ОУН окрім іншого був одним з провідних командирів армії УНР, яка згодом стала союзником Польщі, і одним з героїв боротьби за українську незалежність на Наддніпрянській Україні. Польська влада і спецслужби добре орієнтувалися у розкладі сил всередині ОУН-УВО і відмінностях між старшим поколінням-ветеранів боротьби за незалежність і молодими радикалами, котрі в принципі теж вважали можливою спільну боротьбу з Польщею проти Москви. Недвозначно про це свідчить вже згадане ставлення до колишнього крайового коменданта УВО, соратника, друга і родича Є. Коновальця і майбутнього лідера ОУН А. Мельника львівського міського старости, котрий добре знав хто такий А. Мельник, але бачив у ньому людину свого кола і гідного партнера для домовленостей. Відсутність репресій у відповідь на хвилину мовчання у Перемишлі – явище того ж порядку, що і прагнення нав'язати стосунки з українцями командувача львівського військового округу, контакти між Міністерством оборони і «Лугом», ставлення до ветеранів української армії і позиція польської армії під час поховання М. Тарнавського.

підтримки, сприяння в організації спортивних заходів, курсів для інструкторів тощо.

За даними польської сторони, українська молодь-члени «Лугу» схвально ставилася до розширення його можливостей як легальної спортивної організації.³⁵³ Зокрема, молодим українцям, які вступали до «Великого лугу», особливо подобалося носити лугову форму і вони сподівалися, що їм скоро дозволять навчальну стрільбу.³⁵⁴

Про позитивне ставлення значної частини галицької української молоді до співпраці «Великого лугу» з польською армією заради можливості нормального розвитку свідчить також швидке зростання лугової організації. У березні 1934 р. «Великий луг» нараховував 219 регіональних організацій³⁵⁵, а на 1937 р. його мережа з 758 осередків³⁵⁶ вкрила вже усю Східну Малопольщу і його членами було кілька десятків тисяч членів.

³⁵³ Доволі показово, що у спогадах жителів сіл Наконечного Першого і Другого на Перемишльщині, понад сотні жителів якого у 1940-х рр. воювали в УПА, місцеве відділення Лугу в 1930-ті рр. оцінювалося лише позитивно і вступ до нього був природною подією для підлітків по досягненню відповідного віку. У «Великому лузі» місцева молодь займалася спортивними іграми і навчалася марширувати. У одному з сіл керівником місцевого відділу був тамтешній вчитель, який мав звання сержанта запасу польської армії (Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 198, 206, 408).

³⁵⁴ Згідно утвердженню польською владою у вересні 1932 р. статутом організації чоловіча форма луговиків складалася із зеленого кашкета англійського типу, зеленого френча, чорного шкіряного пояса, сорочки з національною вишивкою і чорних штанів. Жінки як форму мали носити національний одяг.³⁵⁴ Наскільки поважно виглядали колони луговиків у повному обмундируванні, свідчать фотокартки, на яких вони нагадують колони воєнізованих прибічників комуністів у Німеччині кінця 1920-х рр. (SAW. I.371.10/A Teczka 17. K. 3–8. Міністерство оборони Польщі (?). Аналітичний звіт про історію співробітництва ГУФВ та ВП і «Великого лугу.») Про шокуюче враження, яке справляли на польську поліцію і польське суспільство Галичини збори чи тренування вбрані у форму луговиків у 1937–1939 рр., під час зростання напруги перед Другою світовою війною, свідчать численні політичні рапорти, в яких луговиків прямо називали українськими воєнізованими формуваннями, що готуються до збройного виступу.

³⁵⁵ Sprawy narodowościowe. 1934. Nr. 2–3. S. 254.

³⁵⁶ Лист керівника військово-спортивного товариства «Великий луг» Романа Дашкевича і секретаря товариства Юрія Мамчака до станіславського греко-католицького єпископа Г. Хомишина...

Про незвично велику за галицькими мірками масовість «Великого лугу» свідчить організоване луговиками разом з львівською митрополією греко-католицької церкви урочисте святкування 1900-річчя Воскресіння Ісуса Христа 25 квітня 1933 р., у якому взяли участь 100 000 осіб, причому урочиста процесія луговиків нараховувала близько 50 000 учасників.³⁵⁷

На відміну від радикальних українських молодіжних кіл, які належали до ОУН, молодь що вступала до «Лугу», в цілому більш стримано і виважено ставилася до польської держави, прагнула зберегти набуту можливість діяти у легальних умовах. Глибоке розходження між луговиками і радикальним прооунівським студентством, серед котрого дуже впливовими були ідеї ОУН, провокували навіть силові сутички між ними. Широко відомим стало масове зіткнення луговиків і українських радикальних студентів, яке переросло у бійку, на відкритті пам'ятника на могилі Івана Франка 28 травня 1933 р.³⁵⁸

Як незгоду переважної більшості галицької молоді з позицією ОУН можна розглядати і вже згадану участь 50 000 луговиків у святкуванні 1900-річчя Воскресіння Ісуса Христа 25 квітня 1933 р. Крайова організація ОУН вимагала тоді від керівництва греко-католицької церкви відмовити полякам в участі у святі. Після того, як церква не послухалася цієї вимоги, організація категорично заборонила своїм членам і прибічникам брати участь в урочистих заходах. Участь у святі 100 000 осіб³⁵⁹ і зокрема 50 000 луговиків з усіх районів Східної Галичини яскраво засвідчує, що ОУН не мала значного впливу на переважну більшість української галицької молоді у першій половині 1930-х рр.³⁶⁰ Це

³⁵⁷ Кедрин І. Життя, ... С. 150.

³⁵⁸ Радикальні студенти намагалися не допустити колону луговиків до могили І. Франка. (Sprawy narodowościowe. 1933. № 2–3. S. 221).

³⁵⁹ Для регіону із загальним населенням у кілька мільйонів осіб це було надзвичайно багато.

³⁶⁰ Для довідки можна навести максимальну кількість членів українського «Пласта», через котрий пройшла переважна більшість молодих членів ОУН початку 1930-х рр., зафіксовану на момент закриття у 1930 р. Усього в організації тоді налічувалося близько 6000 зареєстрованих членів і до близько 1000–2000 кандидатів (Савчук Б. Українській пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ. 1996. С. 110–111). Слід також враховувати, що далеко не усі члени «Пласта» приєдналися до ОУН.

також свідчить про те, що в ОУН не було реальних можливостей масово поширювати свої ідеї і вплив серед сільської, міщанської і значної частини учнівської і студентської молоді³⁶¹. В результаті поруч із А. Шептицьким і лідером УНДО Д. Левицьким на урочистій трибуні учасників святкової маніфестації вітали також польські католицькі єпископи і представники польської адміністрації.³⁶²

Розходження у поглядах між українською молоддю, що входила до «Великого лугу», і молодіжним крилом не пройшло поза увагою співробітників МВС Польщі і польських військових. У 1934 р. у редакційній статті жовтневого номера журналу «Польсько-український бюлетень», що видавався під патронажем МВС, «Луги» як експеримент польської конструктивної політики у Червоній Русі» була дана дуже позитивна оцінка співробітництва «Великого лугу» з ГУФВ та ВП. На думку автора статті, «...«Луги» стали зосередженням усіх молодих українських патріотичних елементів, котрі відвертаються від ОУН. У «Лугах» зібрався дійсно конструктивний елемент, котрий надзвичайно позитивно впливає на моральний і фізичний рівень українських сіл та передмість. Енергія керівників цієї організації і здоровий інстинкт українських мас узяти гору над демагогічними нападами, привернули до себе нерішучих і змусили навіть своїх затятих противників вважати себе («Великий луг» — К. Ф.) дуже корисним для української справи».³⁶³

³⁶¹ Варто відзначити, що відсутність впливу радикальної ОУН на більшу частину української галицької молоді у 1930-ті рр. тривала і у 1940-ті рр. Попри протидію і заборону з боку ОУН(б) (після розколу у 1940 р., ОУН розділилася на дві організації, ОУН(б) на чолі зі Степаном Бандерою, у котрій концентрувалися найрадикальніші кола підпілля, та ОУН(м) на чолі з Андрієм Мельником, де гору взяли ветерани українських війн за незалежність 1918–1920-х рр., близькі до поміркованого крила українського руху), молоді галицькі українці, підтримувані більшістю українського поміркованого табору, у 1943 р. масово вступили до лав 14-ї гренадерської дивізії СС — «Галичина». Офіційно відома кількість добровольців становила понад 70 000 осіб, що істотно перевищувало всі українські партизанські формування на той час.

³⁶² Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007. С. 253–254.

³⁶³ Biuletyn polsko-ukraiński. 1934. № 42 (77).

Відданість луговиків легальним методам роботи виявилася навіть у березні 1939 р., коли галицькі українці під час короткого існування українського державного об'єднання у Закарпатській Україні були впевнені, що скоро здобудуть державну незалежність. За даними слідчого відділу державної поліції у Тернополі, серед членів «Великого лугу» і підконтрольної УСРП молодіжної організації «Каменярі» навіть під час крайнього загострення подій у Закарпатській Україні були поширені думки про необхідність у майбутньому співробітничати з поляками.³⁶⁴ За інформацією того ж слідчого відділу, інструктор «Великого лугу» у Тернополі Осип Гарбович у розмові з членами організації 3 березня 1939 р. підтвердив слова свого колеги, що «...Луг ідентичний з ОУН, але кращий тим, що може діяти відкрито під прикриттям товариства». За словами О. Гарбовича, «Луг» ще мусив показати, що йому вдалося зробити, а поки «...члени товариства повинні удавати лояльних і спокійних, аби приспати пильність поляків».³⁶⁵ Кілька днів потому той самий О. Гарбович протестував проти підпільної антидержавної діяльності у тернопільському «Лузі», оскільки це могло поставити під удар усю організацію.³⁶⁶

Взаємодія «Великого лугу» і Міністерства військових справ Польщі відбувалася за активної участі української військової еміграції з Придніпровської України і була конкретним кроком з реалізації ідеї польсько-українського військового союзу проти СРСР в рамках політики «прометеїзму». Надавши українській молоді у Галичині можливість легально задовольняти свої потреби у спортивному дозвіллі і належати до національної воєнізованої організації, польські військові змогли відвернути значну частину молодих галичан від націоналістичного підпілля і зробити їх більш лояльними до польської держави. До того ж, співпрацюючи з «Великим

³⁶⁴ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 451. Л. 16. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 17. 13 березня 1939 р.

³⁶⁵ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 450. Л. 8. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 17. 13 березня 1939 р.

³⁶⁶ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 451. Л. 16. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 17. 13 березня 1939 р.

лугом», польські військові змогли організувати допризовну підготовку української молоді і цим самим підвищити боєздатність польської армії.³⁶⁷

Про особливе ставлення польської армії до військової антирадянської співпраці з галицькими українцями непрямо свідчить і та обставина, що, попри свою співпрацю з німцями, Павло Шандрук, останній командир 14-ї гренадерської дивізії СС – «Галичина», переіменованої у березні 1945 р. у 1-шу дивізію Української національної армії (УНА) генерал-хорунжий Генштаба армії Української Народної Республіки, випускник Академії Генштаба Польщі, контрактний офіцер польської армії 1920 – 1930-х рр. в рамках акції «прометеїзму» із залучення колишніх українських військових у 1947 р. як польський офіцер був нагороджений урядом Польщі в еміграції орденом «Virtuti Militari» за участь у військовій кампанії вересня 1939 р. Також доволі показовим є факт, що після закінчення Другої світової війни у 1945 р. командування 2-го корпусу Польської армії на Заході прийняло на службу 178 колишніх українських військових з німецької армії,³⁶⁸ що навряд чи було б можливим без успішного досвіду польсько-українського військового співробітництва у Східній Галичині у 1930-ті рр.

У свою чергу, зближення з правлячим режимом Польщі на антирадянській платформі дало змогу воєнізованій організації українського національного руху Галичини налагодити легальну військову підготовку молоді, зробити конкретний крок у напрямку військової польсько-української співпраці

³⁶⁷ Взаємодія польської армії і українського суспільства у справі військової підготовки української молоді могла відбуватися не лише через «Луг», але і через систему гімназичної освіти. Так, наприклад, у Перемишлі у 1930-ті рр. у місцевій українській гімназії був створений осередок Польського червоного хреста з курсом підготовки санітарів, в якому брали участь 46 українських гімназистів. Також за допомогою повітового відділення Ліги протиповітряної оборони держави при перемишльському старостві був створений український гурток моделювання літаків, у якому викладали польські офіцери (Макар В. Споми́ни та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 290).

³⁶⁸ Гриневи́ч В., Гриневи́ч Л., Ко́лісни́к Р., Ма́лецьки́й М., Росо́ха С., Ша́нкови́й Л., Яки́мови́ч Б. Історія українського війська. С. 747.

на антирадянській основі та перейти до легального заснування своїх територіальних структур у цілій Східній Галичині. Окрім цього, співпраця польської армії і «Великого луга» ясно показала реальність повномасштабного польсько-українського політичного компромісу у Східній Галичині і готовність поміркованого крила українського руху в особі УНДО і греко-католицької церкви до політичного союзу з правлячим режимом.

§ 3. Польсько-український політичний діалог у Східній Галичині в 1930–1935 рр.

На початку 1930-х рр. у Східній Галичині остаточно визрів конфлікт інтересів невеличкої групи непримиренних радикальних націоналістів з переважною більшістю галицьких українців, які не бажали дестабілізації ситуації у Галичині й намагалися використати всі наявні у Польщі можливості для нормального життя і роботи. Непримиренне крило українського руху в Галичині було представлено головним чином ОУН, до котрого належала частина української студентської і гімназичної молоді.³⁶⁹ Членів ОУН серед селянської молоді

³⁶⁹ Позичії ОУН не були домінуючими навіть у Академічному будинку – гуртожитку українських студентів у Львові, відомому як штаб-квартира українських радикальних націоналістів. Соратник Степана Бандери у студентські роки Григор Мельник пригадував, що в будинку один з його знайомих у присутності Степана Бандери, одного з лідерів екстремістського крила ОУН, заявив, що він просто український студент і у жодну політику не втручається. І інші студенти сприймали це без помітного засудження, якщо не враховувати, що С. Бандера перестав подавати цьому колезі руку, хоча інші прибічники ОУН продовжували це робити, а Г. Мельник навіть зробив С. Бандері зауваження (Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль. 2008. С. 118). Під час активізації ОУН у першій половині 1930-х рр. серед української студентської молоді було багато прибічників поміркованої Української національно-демократичного об'єднання і Українського католицького союзу, котрі вступали в активні, жваві дискусії з оунівцями. За даними польської поліції, у пом'якшенні протиріч, що виникали, особливу роль відігравав Роман Шухевич, один з лідерів радикалів в ОУН і майбутній командувач Української повстанської армії (Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль. 2008. С. 249).

не могло бути дуже багато, а кількість українських студентів і гімназистів східногалицького походження у міжвоєнній Польщі не перевищувала кількох тисяч осіб, що складало мізерні частини відсотка східногалицького українського суспільства.

Доволі показовим є офіційний категоричний протест керівництва українських національних демократів і соціалістів проти дій частини української радикальної молоді, котра 30 травня 1932 р. у містечку Сокалі влаштувала погром у повітовому союзі українських кооперативів у відповідь на їхню участь в організованому польським урядом Східному ярмарку.³⁷⁰ А у 1933–1934 рр. спалахнула гостра полеміка між УНДО та ОУН, яка перейшла у відверті погрози з боку ОУН на адресу керівництва національних демократів. Зокрема, лідер УНДО Д. Левицький гостро критикував ОУН за акти терору, марну витрату молодих життів, зрив позитивної роботи, провокації і політику за принципом «чим гірше, тим краще». У відповідь ОУН цілковито відкинула обвинувачення у провокаційній діяльності і, в свою чергу, звинуватила депутатів польського сейму від УНДО та редакторів «Діла», «Свободи» та «Нової зорі» в інформуванні польської поліції про діяльність ОУН.³⁷¹ Розходження інтересів невеликої групи непримиренних і абсолютної більшості українського суспільства зачепило і українську молодь, причому її більшість знову залишилася за прибічниками легальної конструктивної діяльності.³⁷²

Символічною подією, яка охарактеризувала розкол між українським терористичним підпіллям і легальним крилом українського руху, стало організоване ОУН у 1934 р. вбивство директора української гімназії у Львові Івана Бабія за звинуваченням у даванні свідчень на судовому процесі М. Лемика, вбивці співробітника радянського дипломатичного консульства у Львові О. Майлова. І. Бабій, у минулому офіцер Ук-

раїнської галицької армії, не лише керував українською гімназією, але був також і директором архідіацезіального інституту очолюваної митрополитом А. Шептицьким Української католицької акції.³⁷³ Тим самим українське радикальне підпілля Галичини протипоставило себе не лише українським легальним партіям, але і греко-католицькій церкві.

Глибоке обурення практично усіх українських партій, включно із профашистським ФНС, українськими соціалістами і УНДП, а також керівництвом греко-католицької церкви, лідери котрої митрополит А. Шептицький і львівський єпископ-суфраган І. Бучко виступили зі зверненнями і проповідями, що засуджували вбивство,³⁷⁴ дало привід спостерігачам з «Польско-українського бюлетеня» зробити висновок, що легальний український рух вперше висловив дійсно масовий протест проти дій ОУН і беззастережно та відкрито протиставив себе українським радикальним екстремістам.³⁷⁵

Саме про таке бачення реакції українського суспільства на вбивство І. Бабія у правлячому таборі Польщі свідчить також опублікована у друкованому органі міністерства оборони Польщі «Озброєна Польща» стаття «Найвищий момент». У «Озброєній Польщі», як і у підконтрольному МВС Польщі «Польсько-українському бюлетені», було зазначено, що українські протести після вбивства І. Бабія були першим випадком, коли українські легальні політичні організації відкрито і

³⁷³ Biuletyn polsko-ukraiński. 1934. № 32 (66).

³⁷⁴ Серйозне обурення українського суспільства не могло не вплинути і на членів ОУН. Могла змінитися навіть позиція бойовика і керівника підрозділу бойової розвідки ОУН Романа Мигалья. На очній ставці зі Степаном Бандерою у варшавській в'язниці під час слідства про вбивство прем'єр-міністра Польщі Б. Перацького, 16 січня 1935 р. Р. Мигаль висловився наступним чином: «Після вбивства Бабія усе українське суспільство відвернулося від ОУН. Тому і вам, друже Бандера, час змінити свої переконання і визнати, що ми діяли хибно і аби українська молодь не йшла нашим шляхом: війну ми програли» (Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль. 2008. С. 245–246). Щоправда, слід враховувати, що Р. Мигаль міг так висловитися, аби пом'якшити свій вирок — за співучасть у вбивстві Б. Перацького йому загрожувала смертна кара, однак це висловлювання є радше політичною оцінкою, ніж каяттям.

³⁷⁵ Biuletyn polsko-ukraiński. 1934. № 31–32.

³⁷⁰ Sprawy narodowościowe. 1932. № 4–5. S. 466–467.

³⁷¹ Sprawy narodowościowe. 1934. № 1. S. 58–61; Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 124 posiedzenie z dnia 6 listopada 1934 r. Ł. 67–69.

³⁷² Див. попередній розділ.

беззастережно негативно поставилися до диверсійного акту ОУН. Окрім цього, автор статті у «Озброєній Польщі» зауважував, що терор ОУН посилювався, коли українські легальні організації заявляли про свою лояльність польській державі.³⁷⁶ Розмежування більшості українського галицького суспільства і ОУН та усвідомлення цього факту польською владою безумовно дозволило українській галицькій громаді уникнути масових репресій з боку держави після вбивства членом ОУН прем'єр-міністра Польщі Б. Перацького у 1934 р. і полегшило подальше зближення помірної крила українського галицького руху з правлячим табором Польщі.

Розгортання антирадянських настроїв в українському галицькому суспільстві сприяло посиленню природних процесів інтеграції галицьких українців до польської держави, що розпочалися у 1920-ті рр. Окрім цього, український політичний істеблішмент відчував сильний тиск з боку греко-католицької церкви і українського кооперативного руху, які на початку 1930-х рр. вже значною мірою завершили процес державної інтеграції до Польщі і були зацікавлені у подальшому пом'якшенні польсько-українських протиріч. Керівництво найвпливовішої української партії у Галичині УНДО значною мірою складалося з представників української бізнес-еліти,³⁷⁷ і тому інтереси української економіки у повному сенсі слова були його особистими інтересами. В свою чергу, інтереси греко-католицької церкви також збігалися з інтересами УНДО та української економіки, оскільки греко-католицький єпископат і клір були співвласниками більшості найважливіших українських підприємств.

У 1930 р. львівський греко-католицький митрополит А. Шептицький намагався виступити посередником під час пацифікації Східної Галичини польською армією і поліцією та особисто провести переговори з Ю. Пілсудським. У подальшому, в 1931–1933 рр., представники церкви разом з УНДО надали негласну підтримку «Великому луку», котрий

³⁷⁶ *Biuletyn polsko-ukraiński*. 1934. № 37 (72).

³⁷⁷ Більш детально про це див. у розділі про основні українські політичні сили Східної Галичини у 1920–1930-ті рр.

підпорядкував себе військовому міністерству Польщі, і прагнули добитися легалізації української патріотичної спортивної організації «Пласт», закритої польською владою під час «пацифікації» у 1930 р. за її діяльність з виховання української молоді у національному дусі.

Найактуальнішими проблемами «Ревізійного союзу українських кооперативів» наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. стали неможливість отримати достатньо кредитів у приватному банківському секторі Польщі через світову фінансову кризу і необхідність у зв'язку з цим добитися фінансової підтримки з боку державних банків. Цього не можна було зробити без конструктивних стосунків українського руху з державною адміністрацією. Оунівська акція підпалів і «пацифікація», проведена у відповідь польською владою у 1930 р. істотно ускладнили реалізацію цих планів керівництва «Ревізійного союзу». Такі можливості керівництво союзу розглядало у січні – лютому 1930 р., тобто незадовго до нового загострення польсько-українських стосунків.³⁷⁸

У наступні роки, коли світова фінансова криза дедалі глибшала, зацікавленість українського бізнесу у державній підтримці зростає ще більше. Окрім того, варто враховувати, що без відома і згоди польської влади не міг обійтися експорт українськими кооперативами галицької сільгосппродукції до Західної Європи, оскільки саме державна адміністрація контролювала квоти на експорт і надавала митні пільги. Про важливість фінансових питань для українських політиків свідчить наявність вже на перших серйозних польсько-українських переговорах у лютому 1931 р. вимог української сторони надати державну допомогу українським кооперативам.³⁷⁹

Про те, з якого «низького старту» розпочався процес польсько-українського конструктивного діалогу на початку 1930-х рр., свідчить скандальна історія, пов'язана з піарівським використанням української фракції заступником керівника проурядового Безпартійного блоку в парламенті Тадеушем Голувко. У грудні 1930 р. Т. Голувко пообіцяв ук-

³⁷⁸ *Sprawy narodowościowe*. 1930. № 1. S. 63–65.

³⁷⁹ Зайцев О. Ю. *Парламентська...* С. 133–135.

раїнським депутатам швидше звільнення лідера УНДО Д. Левицького та інших українських депутатів, заарештованих у ході акції правлячого режиму з послаблення опозиції, в обмін на виключення їх імен зі списку депутатів, котрих вимагали звільнити у своєму парламентському запиті депутати від опозиційної Польської соціалістичної партії (ППС). Українські депутати, що залишилися на волі, прийняли умови представників Безпартійного блоку. Однак під час дебатів щодо пропозиції ППС Т. Голувко неочікувано для українських депутатів обвинуватив польську опозицію у тому, що вона захищала лише «своїх» і не включила до свого списку українських депутатів.³⁸⁰

Свідоме ошуканство української фракції сейму Т. Голувком і міжнародний скандал, викликаний акцією «пацифікації» в Галичині у 1930 р., не сприяли нормальному проведенню переговорів представників керівництва проурядового Безпартійного блоку у сеймі Я. Єнджеєвича і Т. Голувко з українськими депутатами сейму М. Галуцинським, О. Луцьким та В. Загайкевичем, які діяли за домовленістю з ЦК УНДО, у лютому 1931 р. Українська сторона вимагала звільнення з ув'язнення українських депутатів, відновлення діяльності закритих під час «пацифікації» українських гімназій і надання державної допомоги українським кооперативам. Після виконання цих вимог подальші переговори мали відбуватися у рамках погоджувальної комісії, до котрої окрім членів проурядового Безпартійного блоку і української фракції сейму увійшли б представники уряду Польщі. В свою чергу, Т. Голувко та Я. Єнджеєвич вимагали від Українського парламентського представництва оголошення декларації про згоду співпрацювати з польською стороною у справі «величі та сили польської держави», а також «гідного співіснування обох національностей у Східній Малопольщі».

Окрім цього, українські політики мусили відкликати свою скаргу до Ліги Націй на репресії польської влади, після чого Безпартійний блок у сеймі публічно б оголосив, що «увесь табір маршала Пілсудського бере на себе зобов'язання впли-

вати на те, аби польське населення у Східній Галичині також принципово змінило б своє ставлення до українського народу». Українські депутати не прийняли запропоновані Т. Голувком і Я. Єнджеєвичем умови,³⁸¹ оскільки у них не було передбачено жодних реальних позитивних заходів для поліпшення становища українців та їхнє виконання знімало б усяку провину з польської влади за репресії проти українського населення.

Провал спроб переговорів між українськими депутатами і проурядовим Безпартійним блоком на початку 1931 р. спричинив нову хвилю взаємних польсько-українських нападів у парламенті. Учасник переговорів з польського боку Т. Голувко у своїх публікаціях у пресі звинуватив у неуспішності перемовин українських політиків і повторив тезу з описаного вище секретного плану МВС Польщі, за котрим польсько-українська домовленість мусила відбутися шляхом безпосереднього контакту влади з українськими народними масами через голови лідерів українських політичних партій.³⁸² В свою чергу, українські депутати піддали гострій критиці проекти законодавства про приватну освіту, самоуправління і військових колоністів у Східній Галичині. Українські партії організували активну кампанію протесту, а стосовно законопроекту про військових колоністів навіть була подана скарга до Ліги Націй.³⁸³

Однак, попри поразку першої спроби досягти домовленості, українські помірковані політики продовжували серйозно розглядати можливість встановлення конструктивних відносин з державною адміністрацією. У серпні 1931 р. Рада старійшин української політики, до якої входили українські депутати австрійського і галицького парламентів до 1918 р., звернулася з відкритим листом до визначного польського публіциста графа Станіслава Лося, котрий був прибічником певних поступок українцям. У своєму посланні українські політики закликали розпочати підготовку польсько-

³⁸¹ Там же. С. 133–135.

³⁸² Ibid. С. 133–135.

³⁸³ Sprawy narodowościowe. 1932. № 1. S. 63–64.

³⁸⁰ Ibid.

української угоди про співпрацю і розв'язати польсько-українські протиріччя «еволюційним» шляхом замість «революційного».³⁸⁴ Восени 1933 р. через С. Лося, котрий у 1932 – 1934 рр. став одним з головних посередників між поміркованими українськими політиками та урядом Польщі,³⁸⁵ Осип Назарук³⁸⁶ передав прем'єр-міністру Польщі перелік вимог поміркованого крила українського галицького руху. Також за посередництва С. Лося наприкінці 1933 р. у Варшаві відбулася зустріч представників УНДО і українських бізнес-структур з прем'єр-міністром Польщі Янушом Єнджеєвичем, котра, однак, не мала виників у вигляді гучних заяв ані з українського, ані з польського боку.³⁸⁷

Поза сумнівом, польсько-українські зустрічі у 1932 – 1933 рр. і підтримка поміркованими українськими політиками співробітництва «Великого луку» з польською армією вплинули на надання державними банками позик українським кредитним організаціям, які наприкінці 1935 р. сягнули півтора мільйона злотих.³⁸⁸ Як жест доброї волі державної адмініст-

³⁸⁴ Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 1997. S. 446.

³⁸⁵ Позицію С. Лося в українському питанні допомагають зрозуміти написані ним «Нотатки з питання трактування української проблеми у Польщі, особливо на території Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств у найближчі роки». С. Лось пропонував уряду скористатися змінами у суспільних настроях галицьких українців і узяти ініціативу до своїх рук. Для цього слід було сприяти розвитку українського національного руху під контролем уряду Польщі на українських землях на схід від Бугу та Сяну, тобто у Тернопільському, Станіславському і Львівському воєводствах. У цьому регіоні була б реалізована концепція паралельного політичного, культурного, економічного і соціального розвитку поляків та українців без надання останнім національної автономії (Зашкільняк Л. Генеза... С. 448 – 449). Загалом, пропозиція С. Лося перегукується з проектами вирішення українського питання у Східній Малопольщі, підготовленими у МВС Польщі у 1930 – 1931 рр., про які вже йшлося вище.

³⁸⁶ О. Назарук був редактором газети «Нова зоря», підконтрольної станіславському греко-католицькому єпископу Г. Хомишину, відомому своїм прагненням польсько-українського компромісу.

³⁸⁷ Зашкільняк Л. Генеза... С. 448 – 449.

³⁸⁸ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn 4984. K. 16. Міністерство фінансів Польщі. Аналітична записка про українські бізнесструктури, їхні запити про на-

рації щодо українського руху в Галичині можна розглядати рішення керівництва львівського шкільного округу від 12 лютого 1932 р. дозволити товариству «Рідна школа» у Львові використовувати у своїх школах назви «український» та «українська національність» замість термінів «руський» та «русинський».³⁸⁹ Позитивно українське суспільство також зреагувало на вже згадуване вище рішення про виплати пенсій інвалідам польсько-української війни 1918 – 1919 рр., які служили в Українській галицькій армії, прийняте Міністерством фінансів і Міністерством соціальної допомоги Польщі у 1934 р.³⁹⁰

Зміцненню зв'язків між державною адміністрацією та польською і українською політичною і культурною елітами сприяло розпорядження Міністерства віросповідань і громадської освіти Польщі про відкриття на початку 1934 р. у Варшавському університеті кафедри української філології та кафедри української історії.³⁹¹ За спогадами І. Кедрина-Рудницького, у 1935 р. саме через Романа Смаль-Стоцького, який очолив кафедру української філології, УНДО передало уряду Польщі свою пропозицію про політичну співпрацю.³⁹²

Покращена атмосфера у стосунках між урядом і поміркованим крилом українського руху також вплинула на виступ у польському сеймі 18 січня 1934 р. прем'єр-міністра і одночасно міністра просвіти Я. Єнджеєвича, котрий перерахував польські і українські помилки у польсько-українських відносинах і проголосив, що уряд незабаром перегляне увесь комплекс польсько-українських проблем.³⁹³

Про зміну настроїв у цей час у більшості української інтелігенції на користь конструктивного діалогу з польською стороною виразно свідчать зустрічі і з'ясування позицій «за

дання кредитів державних банків і передбачені міністерством заходи у цьому напрямку. 1936 (?); AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn 4984. K. 43. Міністерство фінансів Польщі. Аналітична записка про українські кредити. 1936 р.

³⁸⁹ Baran S. Słowa ruski – rusiński na tle ustawodawstwa polskiego // *Biuletyn polsko-ukraiński*. 1937. № 21(212).

³⁹⁰ *Biuletyn polsko-ukraiński*. 1934. № 9 (44).

³⁹¹ *Biuletyn polsko-ukraiński*. 1934. № 2 (37).

³⁹² Кедрин І. Життя... С. 253 – 255.

³⁹³ Зашкільняк Л. Генеза... С. 449.

філіжанкою чорної кави»³⁹⁴ представників УНДО, керівництва українських кооперативів і преси із зацікавленими особами з традиціоналістських прошарків польської земельної аристократії Галичини і деякими парламентарями від польського демократичного табору.³⁹⁵ Ці зустрічі носили радше інформативний характер і у кращому випадку могли слугувати лише для обговорення питань покращення польсько-українських відносин, оскільки їхні учасники з польського боку не належали до правлячого табору Польщі і не мали реального впливу на політику влади.

Набагато більше значення мали зустрічі між першими особами державної адміністрації Львівського воєводства і українською політичною, культурною та бізнеселітою, які розпочалися у грудні 1931 – лютому 1932 р. у Львові з ініціативи львівського воєводи Юзефа Рожнецького. На першій зустрічі 30 грудня 1931 р. львівський воєвода заявив, що у своїй діяльності він прагне спертися на усе суспільство і наголосив, що розглядає українців як одного з господарів на підвідомчій йому території.³⁹⁶ Заява воєводи відповідала новій урядовій лінії на державну асиміляцію галицьких українців і визнання їхніх національних прав в обмін на повну лояльність польській державі.³⁹⁷

³⁹⁴ У мемуарах і літературі з проблеми українською і польською мовами ці зустрічі мають назву «чорні кави».

³⁹⁵ Кедрин І. Життя... С. 158 – 160.

³⁹⁶ На першій зустрічі 30 грудня 1930 р. із 27 представниками українських громадських організацій обговорювалися проблеми фізичного виховання молоді, благодійності, релігії тощо. На зустрічі 22 лютого 1932 р. Ю. Рожнецький спілкувався з 12 представниками ключових організацій українського бізнесу, а саме «Маслосоюзу», «Народної торгівлі», «Центросоюзу», «Центробанку» та «Ревізійного союзу українських кооперативів». – *Sprawy narodowościowe*. 1932. № 1. S. 64 – 65.

³⁹⁷ Зокрема, на засіданні польського сейму 16 січня 1932 р. міністр внутрішніх справ Польщі Броніслав Перацький проголосив, що уряд Польщі і його міністерство у своїх діях виходило з положення про рівність прав і обов'язків усіх громадян незалежно від їхньої національності. Б. Перацький також заявив, що «лояльна національна меншість завжди може розраховувати на повне піклування і допомогу держави». – *Sprawy narodowościowe*. 1932. № 1. S. 59 – 62.

Однак українська політична еліта на той момент не була готова відкрито зізнатися у бажанні налагодити нормальні відносини з польською владою через острах зазнати критики з боку українських радикальних націоналістів. Про це свідчить заява ЦК УНДО, в якій стверджувалося, що у зустрічах з воєводою члени УНДО взяли участь лише як представники своїх господарчих і громадських організацій, а не як делеговані від партії.³⁹⁸ Небажання керівництва УНДО відкрито заявити про свою зацікавленість у встановленні контактів з польською адміністрацією було підкріплено гострою реакцією на зустрічі з Ю. Рожнецьким групи членів УНДО на чолі з Д. Палієвим, які значною мірою були прибічниками УВО, що відмовилися від нелегальної діяльності і вступили до УНДО у 1920-ті рр.

Прагнення не вступати у конфронтацію з польською владою у першій половині 1930-х рр. широко розповсюдилося і серед українських селян, на котрих традиційно більший вплив справляли греко-католицькі священники. Можна припустити, що без греко-католицьких священників не могли бути б укладені численні польсько-українські компроміси під час виборів до місцевого самоврядування у Тернопільському, Львівському і Станіславському воєводствах восени 1934 р. Домовленості на місцях були обережно підтримані і українськими національними демократами, хоча спочатку всі українські партії виступали проти них. Зокрема, депутат сейму від УНДО Стефан Баран писав у офіційному органі УНДО газети «Свобода», що «справедливі (польсько-українські – Ф.К.) угоди можна укладати».³⁹⁹

Зрештою, за зізнанням «Свободи» від 11 листопада 1934 р., в абсолютній більшості виборчих округів були здійснені спроби укласти передвиборчі компроміси,⁴⁰⁰ і у багатьох випадках результати були позитивними для українців. Як приклад можна навести вибори у Малехівській гміні Львівського

³⁹⁸ Ці громадські та економічні організації перебували під контролем УНДО. Керівники УНДО входили до складу правління цих організацій.

³⁹⁹ *Sprawy narodowościowe*. 1934. № 5 – 6. S. 596.

⁴⁰⁰ *Ibid.*

повіту, в результаті яких було обрано 9 радників-українців і 11 поляків. Головою управи став поляк, але один з польських радників спеціально віддав свій голос за українця, в результаті чого заступником війта став українець.⁴⁰¹

Водночас результати виборів до місцевого самоврядування ще раз виразно показали неможливість для прибічників українського руху домогтися значущої участі у місцевому самоврядуванні і контролю над ним без співпраці з державною адміністрацією, і тим більше перебуваючи в опозиції до правлячого режиму. У разі потреби місцева державна адміністрація без проблем викреслювала з виборчих списків небажаних для себе кандидатів,⁴⁰² відмовлялася приймати протести про порушення виборчого законодавства, влаштовувала принизливі іспити на знання польської мови із задалегідь визначеним негативним результатом і відкрито диктувала результати виборів.⁴⁰³

У результаті цих дій польського боку українське представництво у гмінному самоврядуванні могло значно скоротитися навіть порівняно з кінцем 1920-х рр., коли українські партії лише розпочали активну участь у політичному житті Польщі. Так, якщо у 1927 р. у Тернопільському воєводстві українці отримали 15 670 місць у гмінному самоврядуванні, то у 1934 р. — лише 9279. У той самий час кількість місць у самоврядуванні у представників польської громади зросла із 8766 до 10 201, тобто з 35,87% до 52,3%. Також зменшилася кількість ук-

⁴⁰¹ ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 35. З матеріалів газети «Діло» за 1935 р. «Вибори волосної управи у Малехівській волості Львівського повіту».

⁴⁰² Доволі показово, що це могло стосуватися і кандидатів поляків. Наприклад, у повіті Турки Стрілецького округу українці вирішили голосувати за кандидата у війти ветерана польських легіонів Станіслава Сікору, оскільки розуміли, що не зможуть добитися обрання українця. С. Сікора вже зарекомендував себе «чесною людиною» під час роботи громадським секретарем у одному з сіл. Цей намір українців не сподобався еліті місцевої польської та єврейської громад, у результаті чого С. Сікора не здобув посади, якої прагнув, хоча за нього проголосувала більшість виборців (ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 22. З матеріалів газети «Діло» за 1935 р. «Вибори до волосної управи у Стрілках або 2 + 1 = 11»).

⁴⁰³ ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 22, 31, 32. 51. З матеріалів газети «Діло» за 1935 р.

раїнців у місцевому самоврядуванні у Станіславському воєводстві з 86 до 79,5%, але тут на відміну від Тернопільщини більшість, як і раніше, залишалася за українцями.⁴⁰⁴

Символічною подією, яка ще раз засвідчила для українських політиків неможливість налагоджувати конструктивні стосунки з державною адміністрацією і водночас активно вимагати від польського боку національної автономії українських земель у Польщі, став обмін різкими промовами у сеймі та сенаті між лідером УНДО Д. Левицьким і міністром внутрішніх справ Польщі М. Зиндрам-Косцялковським 6—14 лютого 1935 р. Пропозиція і форма виступу Д. Левицького цілковито суперечили намірам центральної польської адміністрації щодо галицьких українців та її уявленням про конструктивні стосунки з українською політичною та економічною елітою.⁴⁰⁵ Риторика Д. Левицького також суперечила стилю спілкування і переговорів українських політиків і господарників з представниками режиму у 1932—1935 рр., оскільки виходила далеко за межі політико-економічного торгу.⁴⁰⁶

У відповідь на програмовий виступ Д. Левицького, який вимагав надання українцям у Польщі національної автономії як основи польсько-українського союзу, М. Зиндрам-Косцялковський повторив тезу про рішучі наміри уряду вести діалог з українським народом, а не з українськими політика-

⁴⁰⁴ Sprawy narodowościowe. 1934. Nr. 5—6. S. 596.

⁴⁰⁵ Навряд чи можна цілковито погодитися з думкою парламентського кореспондента члена ЦК УНДО І. Кедрин-Рудницького, котрий написав у своїх мемуарах, що різка відповідь міністра була викликана лише тим, що польське керівництво 1) «перебувало у розпалі внутрішньої боротьби, постійної боротьби між сеймом і Бельведером і у лабіринті інтриг, а також проєктів і спроб пошуку шляхів стабілізації режиму, 2) ніколи не ставилося до української проблеми як до політичної проблеми, пов'язаної з існуванням українського народу в СРСР, 3) не хотіло розглядати українську національну меншість у Польщі як єдине ціле і 4) не хотіло конфліктувати з Радянським Союзом, оскільки Д. Левицький пропонував польсько-український союз, спрямований проти СРСР (Кедрин І. Життя... С. 251—252).

⁴⁰⁶ За зізнанням І. Кедрин-Рудницького, новий лідер В. Мудрий відмовився від вимог негайного надання національної автономії. — Кедрин І. Життя... С. 256—257.

ми, які роблять гучні антипольські публічні заяви і одночасно проводять конфіденційні переговори з польською владою. М. Зиндрам-Косцялковський також заявив про лояльність до держави як обов'язкову умову нормальних польсько-українських відносин і про бажання уряду вести діалог з більш відповідальними українськими політиками.⁴⁰⁷

На середину 1930-х рр. український національний рух у Східній Галичині і державна адміністрація Польщі накопичили чималий досвід взаємовідносин і зробили перші реальні кроки для налагодження конструктивної співпраці. Більшість галицького суспільства не схвалювала загострення стосунків з польською державою і прагнула використати всі наявні у Польщі можливості для нормального існування і розвитку. Ці настрої створили основу для спроб української поміркованої політичної еліти, українського бізнесу і керівництва греко-католицької церкви налагодити конструктивні відносини з представниками державної адміністрації.

Однак польсько-українські переговори у цей час стикалися з великими труднощами з обох боків. Українські політики офіційно продовжували залишатися на позиції українського національного самовизначення, тоді як правляча еліта Польщі ще не була готова до укладання офіційних взаємовигідних домовленостей з галицькими українцями. Водночас контакти, що розпочалися, дозволили обом сторонам визначитися з колом учасників переговорів, з'ясувати позиції один

⁴⁰⁷ Дослівно М. Зиндрам-Косцялковський сказав наступне: «Ви, панове, вимагаєте від нас, представників польської держави, декларацій і обіцянок, а самі досі ніколи не визнавали, що ви лояльні і вірні громадяни польської держави... Прийдуть інші, молодші, котрим вдасться знайти з нами спільну мову і реальну програму дій для щастя свого суспільства (українського — К. Ф.) і для величі Польської Республіки, громадянами котрої вони є. Більше таких як ви не буде, не буде тому, що українське суспільство вже не схоче їх обирати. За моїм переконанням, ваша діяльність шкідлива не лише для польської держави, але перш за все для української громади у цій державі. Ця громада від вас відсторонюється і відвертається. Ви втрачаєте ґрунт під ногами і тому робите ваші видатні «заяви», останні ваші «заяви», аби — коли підете зі свого місця — залишити після себе переконання, що у польській державі значно гірше, ніж це було для вас у Австрії і вже більше нічого доброго від польської держави не чекаєте». — *Sprawy narodowościowe*. 1935. № 1 — 2. S. 53 — 57.

одного і окреслити сфери можливої співпраці. В результаті цього на 1935 р. український поміркований політичний табір і правлячий табір Польщі виявилися готовими до укладання польсько-української передвиборчої угоди і політичного союзу.

§ 4. Приєднання більшості українського національного руху Галичини до правлячого табору Польщі. 1935–1938 рр.

Реальний інтерес центральної державної адміністрації Польщі до відкритого союзу з поміркованими галицькими політиками виник у 1934–1935 рр. у зв'язку з планами переходу влади від режиму, заснованого на особистій владі Ю. Пілсудського, до його політичних спадкоємців. Смертельна хвороба Ю. Пілсудського стала серйозною загрозою для усього правлячого табору санації, і аби залишитися при владі, оточення маршала мусило внести зміни до конституції країни, збільшити повноваження президента та послабити вплив парламенту. Політична еліта національних меншин Польщі, що представляла інтереси близько третини усього населення країни, могла надати істотну підтримку уряду в умовах неминучого загострення конфлікту «санаційного» режиму з польськими опозиційними партіями і значною частиною польського суспільства.

Перша спроба заручитися підтримкою галицьких українців була здійснена вже у 1934 р., коли Безпартійний блок співпраці з урядом у сеймі запропонував українським депутатам зі Східної Галичини взяти участь у розробленні нової конституції⁴⁰⁸. Попри відмову української сторони піти назустріч побажанням уряду в 1934 р., накопичений значний політичний багаж польсько-українських переговорів, взаємна зацікавленість у співпраці у сфері економіки і вдалиий

⁴⁰⁸ Інформація про це з'явилася у 1935 р. у підконтрольній станіславському єпископу Г. Хомишину газеті «Нова зоря». — *Sprawy narodowościowe*. 1935. № 3 — 4. S. 277 — 278.

досвід партнерства української молодіжної воєнізованої організації «Великий луг» з польською армією робили альянс помірного крила українського політичного табору Галичини з урядом Польщі цілком реальним. Українські партії стояли осторонь політичного конфлікту, який розколов польське суспільство після 1926 р., а покращення становища галицьких українців значно більшою мірою залежало від правлячого режиму, ніж від польської політичної опозиції, яка не мала жодної реальної влади.

24 березня 1935 р. депутати сейму від українських партій УНДО і УСРП оголосили, що вони утримуються при голосуванні за запропонований урядом проект нової конституції, який надавав великі права президенту та уряду Польської Республіки. Оратори від українських партій, які виступили у дебатах, дистанціювали себе від польської політичної опозиції режиму пілсудчиків і заявили, що ані стара конституція, за збереження якої виступала опозиція, ані нова, за яку виступав правлячий режим, не забезпечувала прав українського народу в Польщі і тому українські партії не хочуть виступати за жодну з них...⁴⁰⁹ Тим самим українські депутати не підтримали опонентів правлячого режиму, які виступали проти проекту нової конституції...

Якщо цілковито довіряти тексту мемуарів члена ЦК УНДО і парламентського кореспондента І. Кедрина, керівництво УНДО у 1934 – 1935 рр. колиалося у виборі між підтримкою правлячого табору Польщі і приєднанням до польської політичної опозиції. Керівник УНДО Д. Левицький більше схилився до зближення з польською демократичною опозицією, що в перспективі сприяло б створенню єдиного українського національного фронту у складі УНДО, УСРП та УСДП.⁴¹⁰ Наявні у нашому розпорядженні факти ставлять під сумнів відомості І. Кедрина, що керівництво УНДО наважалося на зближення з правлячим режимом Польщі лише після отримання негативних результатів зондажу в таборі

⁴⁰⁹ Sejm R. P. Sprawozdanie stenograficzne. 142 posiedzenie z dnia 23/24 marca 1935 r. Ł. 84 – 85, 111.

⁴¹⁰ Кедрин І. Життя... С. 253 – 255.

польської демократичної опозиції. Численні контакти українських політиків і бізнес-кіл з польськими чиновниками у 1931 – 1934 рр. та їхні перші позитивні наслідки не залишають сумнівів у тому, що такий зондаж українська сторона вела одразу в двох напрямках, і кінцевий вибір залежав від конкретної отриманої користі.

У кожному разі, після того, як лідер демократичної опозиції у сеймі Станіслав Тугутт у розмові з І. Кедриним⁴¹¹ відверто радив йти на компроміс з правлячим табором, оскільки «демократична опозиція безсила і у неї немає жодних шансів провести щось через сейм і уряд», «демонстративна солідарність польської демократичної опозиції з українцями не посилить, а послабить її, оскільки додасть аргументів ура-патріотичній польській пресі і всім ура-патріотичним польським організаціям», керівництво УНДО остаточно визначилося зі своїм вибором. Член керівництва УНДО Остап Луцький за посередництва свого родича професора Варшавського університету Романа Смоль-Стоцького зробив запит прем'єр-міністру Польщі М. Зиндрам-Косцялковському про готовність уряду піти на «нормалізацію» стосунків з українською меншістю. Після отримання позитивної відповіді 29 травня 1935 р. відбулися прямі переговори між прем'єр-міністром і заступником керівника УНДО В. Мудрим, а також О. Луцьким та В. Целевичем.⁴¹²

Подальші переговори і формальне укладання передвиборчої угоди правлячого режиму та помірного крила українського галицького руху відбулися під час відвідування Східної Малопольщі М. Зиндрам-Косцялковським 4 – 9 липня 1935 р.⁴¹³ Про укладання в цей час попередніх домовленостей між міністром та керівництвом УНДО свідчить рішення Народного комітету УНДО від 6 липня 1935 р. про участь у

⁴¹¹ І. Кедрин вів переговори за порученням Д. Левицького.

⁴¹² Кедрин І. Життя... С. 253 – 255.

⁴¹³ У поїзді по Східній Малопольщі прем'єр-міністра супроводжували відповідальні за українську політику директор політичного департаменту і керівник відділу національностей МВД Польщі, у відомствах яких з початку 1930-х рр. розроблялися плани нормалізації польсько-українських відносин (Sprawy narodowościowe. 1935. № 3 – 4. S. 282 – 283).

парламентських виборах на підставі нового виборчого закону та нової конституції⁴¹⁴ саме напередодні приїзду М. Зиндрама-Косцялковського до Львова 8 липня.⁴¹⁵ На прийомі у львівському воєводиному управлінні, який відбувся 8 липня, прем'єр-міністр офіційно запропонував новому лідеру УНДО В. Мудрому передвиборчий компроміс з польським урядом, в результаті якого у кожному з п'ятнадцяти виборчих округів Східної Галичини до польського сейму проходило б гарантовано по одному українському і одному польському кандидату.

Передвиборча угода не поширювалася на Волинь і українські етнічні землі Краківського воєводства, що цілком узгоджувалося з наміром польської сторони стримати український галицький рух у кордонах Східної Малопольщі. Окрім того, державна адміністрація залишила за собою право утверджувати кандидатури українців у депутати сейму і сенату. ЦК УНДО погодився з цими умовами. Слідом за цим на вимогу польської сторони з виборчого процесу були виключені керівник УНДО Д. Левицький і лідер українського жіночого руху Мілена Рудницька, відома своїми активними діями на міжнародній арені під час розгляду Лігою Націй українських скарг на «пацифікацію» польською владою галицьких українців у 1930 р.⁴¹⁶ Окрім того, передвиборчий компроміс також коштував Д. Левицькому керівного поста у партії, яка пішла на вибори з новим партійним лідером Василем Мудрим.

Вирішальну роль у зламі політичної кар'єри Д. Левицького міг зіграти різкий обмін думками з М. Зиндрама-Косцялковським у сеймі в лютому 1935 р., коли лідер УНДО вимагав надання національної автономії українським землям у Польщі. До того ж саме керівник УНДО був ініціатором зондажу в польській демократичній опозиції з метою створення єдиного польсько-українського фронту, скерованого проти правлячого режиму, про що безумовно було відомо міністру внутрішніх справ. У результаті цього він не міг влаштувати

⁴¹⁴ *Sprawy narodowościowe*. 1935. № 3–4. S. 271.

⁴¹⁵ У своїх мемуарах І. Кедрин прямо стверджує, що керівництво УНДО спеціально віднесло засідання Народного комітету до приїзду М. Зиндрама-Косцялковського до Львова. — Кедрин І. Життя... С. 253–255.

⁴¹⁶ Кедрин Іван. Життя... С. 253–255.

польську сторону як керівник союзної партії, і ЦК УНДО фактично усунуло його від влади. Під час польсько-українських переговорів у першій половині 1935 р. Д. Левицький офіційно пішов у відпустку і втратив важелі впливу на розвиток подій. Формально він залишив посаду керівника УНДО лише після проведення парламентських і сенатських виборів 1935 р. До цього моменту В. Мудрий керував партією, перебуваючи на посаді заступника голови партії.

Ще однією негласною умовою, без прийняття котрої галицькими українцями державна адміністрація не пішла б з ними на передвиборчий компроміс, була відмова УНДО і близьких до нього політичних сил від вимоги національної автономії для українських земель у складі Польщі принаймні у найближчій і середньостроковій перспективі. Скоріш за все, саме жорстка позиція Д. Левицького у питанні про автономію була головною причиною його відсторонення від політичного життя. Державна адміністрація була зацікавлена в УНДО як в одній з політичних сил Польщі, що не претендували на зміну *status quo* у розподілі політичних сил у країні. До того ж, союз з українським рухом, який би офіційно вимагав національної автономії, підставив би правлячий режим під вогонь саме тієї критики з боку польських націонал-патріотичних кіл всередині і поза правлячим табором, побоювання з приводу яких висловив лідер демократичної опозиції у сеймі С. Тугутт у розмові з І. Кедриним.⁴¹⁷ При прийнятті цієї умови керівництвом УНДО свідчить офіційна заява 6 грудня 1935 р. нового лідера організації В. Мудрого під час першої бюджетної сесії обраного за новим виборчим законом сейму про рішення УНДО, принаймні тимчасово, утриматися від боротьби за українську національну автономію і зосередитися на більш реальних політичних та економічних цілях.⁴¹⁸

Через відсутність письмового варіанта польсько-української передвиборчої угоди 1935 р., протоколів польсько-українських переговорів і брак свідчень безпосередніх учас-

⁴¹⁷ *Ibid.*

⁴¹⁸ *Ibid.* С. 256–257.

ників подій⁴¹⁹ у нас немає можливості точно описати хід польсько-українських переговорів 1935 р. Ми можемо лише проаналізувати характер стосунків, що склалися між УНДО, українськими діловими колами, греко-католицькою церквою та УНО, з одного боку, і державною адміністрацією Польщі — з іншого.

Вочевидь польсько-українська передвиборча угода 1935 р. включала лише згоду УНДО та УНО брати участь у парламентських виборах і взаємодіяти під час виборів з правлячим табором. Угода не містила конкретних зобов'язань після виборів. Точне визначення розміру поступок і «вдячності» уряду українському союзнику мусило відбутися лише після підтвердження міцності взаємного союзу. Фактично польсько-український передвиборчий компроміс був нічим іншим, як приєднанням українського поміркованого політичного табору до режиму «санації» у ролі молодшого партнера, котрий за свою підтримку мав право очікувати від уряду гарантованого представництва у парламенті, державних субсидій і преференцій для українського бізнесу та української політичної і культурної еліти Східної Галичини.

Успішному завершенню польсько-українських переговорів про передвиборчий компроміс і виконанню українськими політиками своїх обов'язків перед урядом сприяла істотна підтримка з боку греко-католицької церкви, яка для впливу на українських виборців використовувала свою пресу і підконтрольні політичні та громадські організації. Орган близького до митрополита А. Шептицького Українського католицького союзу газета «Мета» агітувала за участь у виборах і критикувала українські організації, які виступали проти цього.⁴²⁰ Свя-

⁴¹⁹ Відомі лише використані у цьому дослідженні мемуари І. Кедрини. Інші учасники подій як з польського, так і з українського боку своїх мемуарів не залишили. За моїми даними, зараз у Львові готують до друку щоденникові записи О. Назарука, редактора підконтрольної станіславському греко-католицькому єпископу Г. Хомишину газети «Нова зоря», який помер у 1941 р. О. Назарук неодноразово брав участь у польсько-українських переговорах, а організована його патроном партія УНО разом з УНДО була учасником передвиборчого компромісу 1935 р.

⁴²⁰ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3 — 4. S. 277.

щеники львівської єпархії закликали до участі у виборах під час проповідей⁴²¹ і брали участь в організованих УНДО передвиборчих зборах.⁴²² Активну участь греко-католицького духовенства відзначив навіть вороже налаштований до польсько-українського політичного союзу спостерігач з польської контррозвідки у Тернополі, котрий загалом негативно оцінював діяльність УНДО під час виборчої кампанії. За його словами, греко-католицькі священники були єдиними, хто з українського боку вів активну передвиборчу агітацію на Тернопільщині.⁴²³

Про особливу роль греко-католицької церкви і львівського греко-католицького митрополита в укладанні й реалізації передвиборчої угоди також свідчить офіційний обмін візитами між А. Шептицьким і прем'єр-міністром М. Зиндрам-Косцялковським під час офіційного укладання польсько-українського політичного союзу у Львові 8—9 липня 1935 р.⁴²⁴

Станіславський греко-католицький єпископ Григорій Хомишин через свою партію Українське національне оновлення практично особисто брав участь в укладанні польсько-українського передвиборчого компромісу. За домовленістю між УНО, УНДО та державною адміністрацією у станіславському виборчому окрузі від УНО був висунутий кандидатом у депутати сейму Іван Волянський,⁴²⁵ а кандидатом у сенатори —

⁴²¹ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 30—32. Львівське воєводське управління. Виборчий відділ. Звіт «Передвиборча ситуація і настрої» для політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 22 серпня 1935 р.

⁴²² ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 44—45. Львівське воєводське управління. Звіт № 3 «Виборча ситуація» для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі від 4 вересня 1935 р.

⁴²³ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливо-інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. — початок 1936 р. (?)

⁴²⁴ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3—4. S. 282—283.

⁴²⁵ І. Волянський був одним з керівників УНДО, але у виборах мав брати участь як представник УНО.

Іван Лободич. Єпископ Г. Хомишин розіслав духовенству своєї єпархії спеціальне звернення, в якому наголосив на негативних наслідках бойкоту парламенських виборів 1922 р. і заборонив священникам закликати парафіян бойкотувати вибори. Навпаки, духовенство станіславської єпархії мусило «просвіщати народ, аби він узяв участь у виборах, оскільки це необхідно для користі української нації».⁴²⁶

У підготовленій до парламентських виборів програмовій декларації УНО зазначалося, що лояльна щодо Польщі, УНО легальними засобами добивається формування з українських земель Польщі автономної державно-правової одиниці, яка матиме свої законодавчі, адміністративні, судові, освітні, господарчі і військові органи влади.⁴²⁷ Водночас слід визнати, що дії станіславського єпископа під час виборчої кампанії зосереджувалися головним чином на пропаганді передвиборчої угоди через духовенство, а не через світські структури. За оцінками польських спостерігачів, як самостійна політична одиниця підконтрольне Г. Хомишину УНО особливої передвиборчої активності не виявило.⁴²⁸

Успіху польсько-української передвиборчої угоди 1935 р. сприяла і позиція інших українських політичних партій, які зайняли нейтральну позицію або не чинили сильної протидії виборчій кампанії. За спостереженням співробітників львівського воєводського управління, рішення українських соціалістичних партій УСРП та УСДП бойкотувати вибори було значною мірою зумовлено їхньою співпрацею з Польською соціалістичною партією (ППС), яка була однією з ключових опозиційних сил правлячому режиму Польщі.⁴²⁹ Окрім цього, УСРП та УСДП були членами II Інтернаціоналу, який боровся з фашистськими режимами, до котрих зараховувався і режим Ю. Пілсудського. Водночас на членів УСРП та

⁴²⁶ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3–4. S. 277–278.

⁴²⁷ Sprawy narodowościowe. 1935. № 5. S. 449–450.

⁴²⁸ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1368. Арк. 153. Донесення Станіславського воєводського управління «Настрої у суспільстві щодо виборів, що наближаються» до політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 23 серпня 1935 р.

⁴²⁹ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3–4. S. 275, 279.

УСДП справили вплив ті самі фактори, що свідчили на користь конструктивних відносин з державною адміністрацією, що і на поміркованих українських політиків.

Попри рішення керівництва УСРП бойкотувати парламентські вибори, у місцевих відділеннях партії налічувалася істотна кількість прибічників польсько-українського передвиборчого компромісу і участі у виборчій кампанії. Членами УСРП у селах було багато українських кооператорів, які потребували нормальних відносин з державною адміністрацією і державної фінансової підтримки. В результаті, на засіданні керівництва УСРП за участю делегатів низових партійних організацій 18 серпня 1935 р., на котрому приймалося рішення про бойкот парламенських виборів, пролунало багато голосів проти.⁴³⁰ На знак протесту проти рішення ЦК УСРП бойкотувати вибори з партії демонстративно вийшов один з її найстаріших і найвпливовіших членів Кирило Трилевський, уславлений організацією перших українських спортивно-воєнізованих організацій напередодні Першої світової війни.⁴³¹ К. Трилевський солідаризувався з позицією УНДО і вважав, що бойкот виборів суперечить інтересам українського народу.⁴³²

Усвідомлення політичної доцільності компромісу і загроза внутрішньопартійного розколу через питання про участь у парламенських виборах спричинило відверте небажання керівництва УСРП активно виступати проти союзу УНДО з правлячим режимом і пропагувати бойкот виборів. Це виразно виявилось у двоїстості рішення керівництва УСРП: утриматися від участі у виборах, але водночас не організувати

⁴³⁰ Наприклад, проти бойкоту виборів виступили делегати від партійних організацій Станіслава і Делятина. — ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1368. Арк. 107. Донесення виборчого відділу Львівського воєводського управління про настрої виборців до виборчого відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 23 серпня 1935 р.

⁴³¹ Організовані К. Трилевським «січі» стали базою для створення українських військових формувань у складі австро-угорської армії під назвою «Українські січові стрільці» (УСС). В свою чергу, на основі УСС у 1918 р. була сформована армія ЗУНР.

⁴³² Sprawy narodowościowe. 1935. № 3–4. S. 275.

мітингів на підтримку бойкоту. Акція УСРП проти участі у виборах мусила обмежитися лише конфіденційним інструктажем членів місцевих організацій УСРП і поширенням листівок із закликами до бойкоту.⁴³³

Фактично, керівництво УСРП самоусунулося від контролю за позицією членів партії щодо польсько-українського компромісу, і рішення про участь або неучасть у виборах значною мірою залежало від ініціативи низових організацій. Наприклад, члени УСРП у Станіславському повіті взяли участь у виборах і разом з місцевою організацією УНДО увійшли до передвиборчого комітету.⁴³⁴ За даними Львівського воєводського управління члени самбірського комітету УСРП у серпні 1935 р. також були готові взяти участь у виборах і навіть отримали конфіденційну інструкцію не проводити антивиборчої агітації.⁴³⁵ Водночас активна антивиборча агітація з боку місцевого комітету УСРП була відзначена, наприклад, у Яворівському повіті того ж таки Львівського воєводства.⁴³⁶

Про повну незацікавленість в участі у парламентських виборах та в їхніх результатах офіційно заявив очолюваний Д. Палієвим Фронт національної єдності. На думку керівництва ФНЄ, вибори не мали жодного значення для українського народу, оскільки вони були лише черговим етапом боротьби між правлячим табором Польщі і польською опозицією.⁴³⁷ Активну позицію проти участі у виборах і польсько-українсь-

⁴³³ Донесення виборчого відділу Львівського воєводського управління про настрої виборців до виборчого відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 23 серпня 1935 р.

⁴³⁴ Однією зі спільних дій членів УСРП та УНДО у повіті була протидія обранню до сейму кандидата від підконтрольного єпископу Г. Хомишину УНО. — ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1368. Арк. 153. Донесення Станіславського воєводського управління «Настрої у суспільстві щодо виборів, що наближаються» до політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 23 серпня 1935 р.

⁴³⁵ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 30—32. Львівське воєводське управління. Виборчий відділ. Звіт «Передвиборча ситуація і настрої» для політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 22 серпня 1935 р.

⁴³⁶ Там само. Арк. 30—32; Львівське воєводське управління. Звіт № 3 «Виборча ситуація» для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі від 4 вересня 1935 р.

⁴³⁷ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3—4. S. 275.

кого компромісу на прийнятих УНДО умовах зайняла підпільна Організація українських націоналістів. Члени ОУН, як і деякі регіональні комітети УСРП, поширювали антивиборчі листівки і агітували проти участі у виборах. Однак ОУН не могла справити серйозного впливу на хід подій через свою нечисленність, послаблення в результаті масових арештів і потяг переважної більшості української політичної еліти у Галичині до угоди з польською владою.

Якщо оцінювати ставлення до польсько-українського передвиборчого компромісу українського галицького суспільства загалом, то можна обгрунтовано стверджувати про відсутність у переважної більшості галицьких українців негативної реакції. Політична активність сільського населення, незалежно від його національної приналежності, національної самосвідомості і політичного світогляду, значною мірою залежала перш за все від позиції місцевого греко-католицького чи католицького духовенства, а також інтелігенції, котрі здебільшого взяли активну участь у виборчій кампанії.⁴³⁸ Більшість представників селянської громади апатично ставилася до повсякденної політичної боротьби і займалася переважно своїм особистим господарством.

⁴³⁸ Аналізуючи настрої у галицькому селянському суспільстві, слід враховувати наявність великої групи освіченого селянства, яке активно цікавилася політикою і було втягнене до українського культурного і економічного життя. За своєю соціальною структурою український галицький рух був близьким до литовського, латвійського та естонського національних рухів, які майже не мали традиційної еліти і зросли значною мірою завдяки культурній і національній просвіті частини традиційного селянського суспільства. Подібний «просвічений» прошарок у традиційному селянському суспільстві Галичини, розмір якого коливався від майже цілковитої відсутності у деяких регіонах до значного відсотка населення на околицях великих міських центрів чи у місцевостях з доброю транспортною мережею (через постійний прикордонний характер Східної Галичини впродовж останніх 200—250 років комунікації тут завжди мали прикордонний характер і спеціально не розвивалися) у політичному плані можна відносити радше до нижчих прошарків інтелігенції, аніж до традиційного селянського суспільства. До того ж, через нестачу робочих місць для української інтелігенції у 1920—1930-ті рр., багато вихідців з селянських родин у Галичині, які отримали добру освіту, мусили займатися сільським господарством. У другій половині 1930-х рр. УНДО спеціально включало до складу своєї парламентської фракції принаймні кількох представників освіченого селянства.

Немає також особливих сумнівів у тому, що більшість співробітників кооперативів та інших структур українського бізнесу були зацікавлені у сприятливому впливі польсько-української політичної співпраці на нормальну роботу своїх організацій і отриманні від держави додаткових фінансових ресурсів та преференцій, необхідних для нормального розвитку і зростання української економіки. Представники української інтелігенції могли також сподіватися на надання українцям після успішного проведення виборів додаткових робочих місць у системі освіти, державних структурах і органах місцевого самоврядування.

У результаті цього участь УНДО та греко-католицької церкви у виборчій кампанії істотно сприяла тому, що парламентські вибори 1935 р. у Станіславському, Львівському і Тернопільському воєводствах були визнані такими, що відбулися. Політичний відділ Львівського воєводського управління позитивно оцінив співпрацю з УНДО, котре, на думку співробітників відділу, виконало умови угоди, проводило активну агітацію за участь у виборах,⁴³⁹ довело свою лояльність і на прохання влади завжди протидіяло зусиллям українських політиків, які мали на меті бойкот виборів. Так, львівська воєводська влада вимагала втручання керівництва УНДО після того, як отримала відомості про неприйнятні для польського боку висловлювання українських кандидатів у депутати Романа Перфецького і Володимира Целевича. Р. Перфецький і В. Целевич під час зустрічей у Жолкевському повіті на початку вересня 1935 р. говорили, що угода УНДО з польським урядом діє лише під час виборів і не обов'язково після. Вони також нібито закликали голосувати винятково за українських депутатів і не виконувати умови передвиборчого блоку, згідно з яким прибічники УНДО були повинні голосувати за одного польського і одного українського кандидата.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Зокрема, у Львівському виборчому окрузі активно діяв новий лідер В. Мудрий.

⁴⁴⁰ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1380. Арк. 54–55. Звіт громадсько-політичного відділу Львівського воєводського управління «Політичний аналіз виборів до сейму» для політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 27 вересня 1935 р.

Спостерігачі зі Станіславського воєводського управління ще наприкінці липня 1935 р., задовго до виборів, відзначали, що більшість членів і прибічників УНДО на Станіславщині вважали необхідним нормалізувати польсько-українські відносини і схвально сприйняли укладання передвиборчої польсько-української угоди.⁴⁴¹ Певним чином дисонує порівняно з донесеннями і звітами з Львівського і Станіславського воєводств звіт про передвиборчу ситуацію політичного відділу Тернопільського воєводського управління, в якому зазначалося, що тернопільське керівництво УНДО, місцева українська інтелігенція і греко-католицьке духовенство без особливого ентузіазму поставилися до передвиборчого компромісу і пов'язали свою позицію з отриманням конкретних результатів від польсько-українських переговорів.⁴⁴²

Найвирогідніше, на стримане ставлення українців Тернопільщини до союзу УНДО з центральною державною адміністрацією потужний вплив справили польсько-українські протиріччя, викликані земельним голодом у цьому східногалицькому регіоні. На території Тернопільського воєводства було особливо багато польських військових поселенців, які отримали від польської держави землю, на яку розраховували місцеві українські малоземельні селяни. Суперечки через землю не додавали бажання місцевим членам і прибічникам УНДО брати участь у виборах і голосувати за об'єднані польсько-українські списки. На думку представника польських спецслужб у Тернополі, який негативно ставився до польсько-української угоди, домовленість не вплинула на рівень участі українців у виборах на Тернопільщині, УНДО не проводила тут передвиборчої агітації, не організовувала мітингів і зборів, представники УНДО займалися лише пере-

⁴⁴¹ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1368. Арк. 38. Донесення Станіславського воєводського управління «Настрої у суспільстві щодо виборів, що наближаються» до політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 27 липня 1935 р.

⁴⁴² ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 15, 17. Донесення Тернопільського воєводського управління «Звіт про передвиборчу ситуацію № 2 до 10 серпня 1935 р.» до політичного відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 17 серпня 1935 р.

говорами з місцевою державною адміністрацією, а передвиборчу агітацію вели лише греко-католицькі священники.⁴⁴³

Досить складно точно визначити, якою мірою успішне проведення парламентських виборів у Східній Малопольщі було результатом реальної участі місцевого населення у виборах, а якою — фальсифікацією їхніх результатів, які отримали у міжвоєнній Польщі, за аналогією з перемогою під Варшавою у 1920 р., іронічну назву «диво у виборчій урні».⁴⁴⁴ Польські спостерігачі зазначали, що населення Східної Малопольщі незалежно від національності не виявило великого інтересу до парламентських виборів⁴⁴⁵ і на нього слабо діяли пропагандистські зусилля як прибічників виборів, так і їхніх противників.⁴⁴⁶ Проте, варто звернути увагу на те, що українське населення виявилось більш сприйнятливим до ідей польсько-українського компромісу, аніж галицькі поляки. За зізнанням польських спостерігачів, з боку українців були лише поодинокі випадки закликів голосувати виключно за українських кандидатів. Водночас представники державної адміністрації зіткнулися з серйозними труднощами, коли намагалися переконати польських виборців Східної Малопольщі виконувати умови польсько-української угоди і голосувати за українських кандидатів, внесених до проурядових списків. Патріотично

⁴⁴³ Відділення контррозвідки особливого інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Донесення «Враження від угоди і дій українців у світлі даних, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. — початок 1936 р. (?)

⁴⁴⁴ На думку співробітника польської контррозвідки у Тернополі, польсько-українська «угода» 1935 р. була лише прикриттям для державної адміністрації для підгасування результатів виборів і створення «див виборчої кампанії». — РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливого інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. — початок 1936 р. (?)

⁴⁴⁵ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 30–32. Донесення виборчого відділу Львівського воєводського управління про настрої виборців до виборчого відділу Міністерства внутрішніх справ Польщі від 23 серпня 1935 р.

⁴⁴⁶ Там само. Арк. 108.

налаштовані поляки однозначно оцінювали дії уряду в українському питанні як крок на шляху до створення української національної автономії⁴⁴⁷ і відмовлялися підтримувати польсько-українську передвиборчу угоду.

Труднощі, що виникли, не завадили учасникам передвиборчої угоди виконати більшу частину своїх зобов'язань. Загалом 19 представників УНДО та УНО увійшли до парламенту і сенату Польщі: 13 членів УНДО і один представник УНО стали депутатами сейму, а до сенату увійшло 4 члена УНДО та один УНО. Новий лідер УНДО В. Мудрий був обраний віце-маршалом сейму, а А. Горбачевський — віце-маршалом сенату. Українські депутати були обрані у 14 з 15 східногалицьких виборчих округів⁴⁴⁸ і фактично державна адміністрація відмовилася виконувати свої зобов'язання лише на Лемківщині, стосовно якої уряд Польщі мав далекосяжні плани з колонізації лемків.

Обрання до сейму українського кандидата від санокського виборчого округу, який знаходився на Лемківщині, закріпило б політичний і національний вплив на лемків українського руху. Окрім того, це означало б офіційне визнання польською державою приналежності лемків до української нації. Через це польська сторона «провалила» кандидатуру Володимира Соловія, хоча, за спогадами І. Кедрина, він був «найпоміркованішим і найбільш схильним до згоди і співпраці з поляками» українським кандидатом. Варто також враховувати, що, можливо, польський уряд спеціально не допустив обрання до сейму 15 українських депутатів з Галичини, аби українська парламентська фракція з Галичини не могла самостійно висувати законопроекти, для чого, згідно з регламентом, необхідно було мати 15 депутатських мандатів.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1377. Арк. 44–45. Львівське воєводське управління. Звіт № 3 «Виборча ситуація» для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі від 4 вересня 1935 р.

⁴⁴⁸ Кедрин І. Життя... С. 253–255.

⁴⁴⁹ Наприкінці 1938 р. українське парламентське представництво у складі 14 осіб внесло до сейму законопроект про українську національну автономію у Польщі за сприяння представника Волинського українського об'єднання, котрий поставив необхідний п'ятнадцятий підпис.

Державна адміністрація Польщі пішла назустріч побажанням українського боку лише після здобуття від УНДО і греко-католицької церкви допомоги у проведенні виборів у Східній Галичині і офіційних заяв українського парламентського представництва про приєднання до урядового табору. 29 жовтня 1935 р. українські депутати офіційно заявили про рішення голосувати за розширення повноважень президента Польщі.⁴⁵⁰ А 5 грудня 1935 р. керівник фракції галицьких українців у сеймі В. Мудрий оголосив про намір УНДО займатися вирішенням конкретних задач з покращення становища українців у Польщі і добиватися української автономії у Польщі у віддаленому майбутньому, що передбачало відмову від активної боротьби за автономію у близькій і середньостроковій перспективі.⁴⁵¹

Приналежність поміркованого крила українського галицького руху до урядового політичного табору була також підтверджена голосуванням українського парламентського представництва за державний бюджет⁴⁵² і входження українських галицьких депутатів до територіальної групи депутатів і сенаторів від Тернопільського, Львівського і Станіславського воєводств. При цьому В. Мудрий був обраний заступником голови групи, а ціллю групи було проголошено спільне обговорення питань, пов'язаних з південно-східними воєводствами Польщі, перед їхньою постановкою на засіданнях сейму і сенату.⁴⁵³

З боку уряду новий характер польсько-українських відносин був закріплений у виступі у сеймі голови Ради міністрів Польщі М. Зиндрам-Косцялковського 17 лютого 1936 р. За його словами, уряд «прихильно» оцінив зміни у настроях східногалицького українського суспільства і пообіцяв виявити «добру волю» з метою задоволення «нагальних потреб» українців.⁴⁵⁴ 12 березня 1936 р. тему польсько-українського

⁴⁵⁰ Sprawy narodowościowe. 1935. № 5. S. 456.

⁴⁵¹ Sprawy narodowościowe. 1935. № 6. S. 620 – 622.

⁴⁵² Sprawy narodowościowe. 1936. № 1 – 2. S. 68.

⁴⁵³ Необхідно зазначити, що ця депутатська група офіційно не мала політичного характеру і не накладала на своїх членів жодних зобов'язань. – Sprawy narodowościowe. 1935. № 6. S. 620 – 622.

⁴⁵⁴ Sprawy narodowościowe. 1936. № 1 – 2. S. 61, 69.

політичного союзу на засіданні сенату заторкнув і новий міністр внутрішніх справ Польщі Владислав Рачкевич, котрий високо оцінив рішення українських галицьких депутатів у сеймі і сенаті голосувати за державний бюджет, включно з бюджетом міністерства оборони. В. Рачкевич зазначив, що уряд Польщі зобов'язався підтримувати процес нормалізації польсько-українських відносин «шляхом особливої уваги до економічних потреб українського народу і поваги до його мовних і культурних потреб».⁴⁵⁵

Вимоги української сторони до уряду Польщі у рамках політичного союзу були підготовлені у липні 1935 р. і передані польській стороні новим лідером В. Мудрим. За спогадами члена ЦК УНДО І. Кедрина, українські національні демократи торкнули наступні найважливіші для галицьких українців проблеми: припинення польської колонізації українських земель; вільний прийом української молоді до вищих навчальних закладів; відкриття українського університету; використання терміна «український» замість «руський» і «русинський»; відкриття закритих українських державних гімназій; викладання в українських школах українською мовою у повному обсязі, повернення українцям «Народного дому» і «Ставропігійського інституту» у Львові, які перебували під контролем москвофілів; надання українській молоді можливості працевлаштування в органах державної адміністрації і місцевого самоврядування; амністії політичних в'язнів; регулювання гірських річок і боротьба з голодом у Карпатах; дозвіл на відновлення діяльності молодіжної спортивної організації «Пласт»; розширення українських прав у міському і повітовому самоврядуванні.⁴⁵⁶

Українські вимоги у сфері економіки готувало керівництво найпотужніших українських економічних структур. Про процес їхнього формування дають уявлення матеріали засідання правління підконтрольного митрополиту А. Шептицькому «Іпотечного банку» у Львові 6 листопада 1935 р. Керівництво банку не влаштував наявний рівень кредитування

⁴⁵⁵ Sprawy narodowościowe. 1936. № 1 – 2. S. 58, 70 – 72.

⁴⁵⁶ Кедрин І. Життя... С. 253 – 255.

українського бізнесу державними банками у розмірі 1 600 000 злотих⁴⁵⁷, і воно сподівалося максимально використати польсько-український союз для збільшення державної кредитної лінії за пільговими ставками.⁴⁵⁸

Українські вимоги в рамках польсько-українського політичного союзу були значною мірою повторені під час програмового виступу в польському сеймі керівника УНДО В. Мудрого 5 грудня 1935 р., котрий особливо підкреслив необхідність захисту прав української економіки.⁴⁵⁹ Ключове обговорення вимог УНДО відбулося під час зустрічі українських парламентарів з прем'єр-міністром Польщі М. Зиндрам-Косцялковським 19 грудня 1935 р. та 21 січня 1936 р., а також з міністром юстиції 18 грудня 1935 р.⁴⁶⁰ У результаті цього конкретний розмір «вдячності» уряду українському союзнику був визначений на шостому засіданні комітету у справах національностей при уряді Польської Республіки 22 лютого 1936 р.⁴⁶¹

Кроки уряду Польщі назустріч українським вимогам були саме винагородою українській стороні за надану підтримку і не передбачали трактування УНДО та греко-католицької церкви як рівноправних партнерів. Про це непрямом свідчить ігнорування урядом ініціативи українського парламентського представництва створити координаційний центр української політики при президіумі Ради міністрів, до котрого увійшли б представники українського руху і спеціалісти з українського питання.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Зазначалося, що польські бізнес-структури у Східній Галичині отримували значно більше державних кредитів.

⁴⁵⁸ Зокрема, доповідач відзначив, що польські кооперативи у Галичині потребували від держави кредитів у розмірі 70 мільйонів злотих. Під час засідання було вирішено, що у державної адміністрації не можна просити кошти лише на придбання українськими селянами землі у великих польських землевласників, оскільки це викликало б збурення «польської громадської думки». – ЦДАІАЛ. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 376. Арк. 16 – 17. Журнал засідань Спостережної ради Іпотечного банку у Львові 6 листопада 1935 р.

⁴⁵⁹ Sprawy narodowościowe. 1935. № 6. S. 620 – 622.

⁴⁶⁰ Sprawy narodowościowe. 1936. № 1 – 2. S. 64.

⁴⁶¹ AAN. PRM. Sygn. 148-1. S. 1 – 2. «Записка з приводу питання програми комітету у справах національностей і відділу національної політики» для голови Ради міністрів Польщі. 1936 р.».

⁴⁶² Зайцев О. Ю. Парламентська... С. 173.

Для галицьких українців вступ українських поміркованих політиків до урядового табору Польщі дало найбільшу користь в сфері державної підтримки української економіки, наданої головним чином у вигляді значного збільшення державного кредитування. Ще під час відвідин Львова прем'єр-міністром Польщі М. Зиндрам-Косцялковським, у ході яких була формально укладена польсько-українська передвиборча угода, прем'єр-міністр окрім політиків з УНДО зустрічався переважно саме з представниками українського бізнесу. М. Зиндрам-Косцялковський особисто відвідав декілька українських комерційних організацій, у тому числі центральний офіс «Маслосоюзу». А у день укладання угоди 8 липня 1935 р. прийняв делегацію керівників провідних українських господарських організацій «Сільського господаря», «Ревізійного союзу українських кооперативів», «Центробанку», «Центросоюзу», «Маслосоюзу», «Народної торгівлі», «Дністра», «Карпатії» та «Земського іпотечного банку». Під час зустрічі прем'єр-міністр пояснив основні особливості позиції уряду щодо прохань українців у економічній сфері і заявив, що деякі з піднятих українською стороною питань вже вирішені.⁴⁶³ Ця ремарка прем'єр-міністра вочевидь передбачала наявність державних кредитних ліній українському бізнесу у розмірі 1 600 000 злотих та сприяння експорту за кордон української сільгосппродукції.

У результаті 6 травня 1936 р. представники українського бізнесу та УНДО на зустрічі з міністром фінансів Польщі Єугеніушем Квятковським запросили для української економіки державних кредитів на 26 мільйонів злотих. З усієї суми 10 мільйонів злотих готівкою під низький відсоток просили у формі державної субсидії з погашенням впродовж десяти років після спливання десятирічного терміну. Ці гроші передбачалося направити до «Земського іпотечного банку» у Львові з подальшим використанням для розвитку українського села, створення нових робочих місць у сільській місцевості, фінансування експорту сільськогосподарської про-

⁴⁶³ Sprawy narodowościowe. 1935. № 3 – 4. S. 282 – 283.

дукції тощо⁴⁶⁴ Українська сторона також вимагала передачі частини бізнесу державних страхових компаній українським страховим товариствам і включення українських компаній до системи державних сольової, тютюнової та інших монополій. Окрім цього, українські представники вимагали надання особливого фінансового статусу «Українській ощадкасі» у Перемишлі і вільного прийому українських спеціалістів на роботу до державних комерційних організацій, компаній та банків.⁴⁶⁵

Чиновники Міністерства фінансів Польщі обґрунтовано визнали суму в 26 000 000 злотих завищеною,⁴⁶⁶ оскільки весь офіційний обіг⁴⁶⁷ українського «організованого» бізнесу на той момент не надто перевищував цю суму, і погодилися виділити лише близько 1,5 мільйона злотих.⁴⁶⁸ У межах додаткового кредитування українцям Державний сільськогосподарський банк виділив по 100 тисяч злотих кооперативу «Народна торгівля», «Маслосоюзу», «Центральному союзу українських кооперативів» та «Земському іпотечному банку»,⁴⁶⁹ а також невеликі кредити для дрібніших українських комерційних організацій. «Державний ощадний банк» і «Банк національного господарства» мали надати «Земському іпотечному банку» у Львові кредитну лінію у 500 тисяч злотих для забезпечення векселів його клієнтів. Міністерство фінансів Польщі також вирішило виділити 300 тисяч злотих для

⁴⁶⁴ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 1–2. Журнал переговорів міністра фінансів Польщі Є. Квятковського і представників українських ділових кіл 6 травня 1936 р.

⁴⁶⁵ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 2–3. Журнал переговорів міністра фінансів Польщі Є. Квятковського і представників українських ділових кіл 6 травня 1936 р.

⁴⁶⁶ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 1–3. Журнал переговорів міністра фінансів Польщі Є. Квятковського і представників українських ділових кіл 6 травня 1936 р.

⁴⁶⁷ У той час безумовно існував ще «сірий» та «чорний» обіг, але ми не маємо точних відомостей про нього.

⁴⁶⁸ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 40–42. Міністерство фінансів Польщі. Записка про українські кредити (перелік виділених державними банками коштів). 1936 р.

⁴⁶⁹ Ці 100 тисяч злотих для «Іпотечного банку» передбачалося використати для кредитування бізнес-структур, пов'язаних із сільським господарством.

кредитування розвитку українського сільського господарства.⁴⁷⁰ Кінцевий термін кредитних ліній українському бізнесу не був визначений, і вони не були закриті принаймні ще у 1938 р.⁴⁷¹

Додаткове державне кредитування українського бізнесу справило дуже сприятливий вплив на розвиток української економіки і всього українського суспільства Східної Галичини у другій половині 1930-х рр. Довгострокові кредити державних банків у розмірі 1–2 млн злотих під низький відсоток завдяки дії банківського мультиплікатора і обіговості грошових коштів сприяли збільшенню обігу українських комерційних структур мінімум на 10–15 мільйонів злотих. Як конкретний позитивний приклад можна вказати збільшення державним «Польським банком» та «Селянським банком» майже втричі розміру довгострокового кредитування головної фінансової структури українських кооперативів «Центробанку» з 324 957 злотих у 1935 р. до 905 624 злотих у 1936 р. Це допомогло «Центробанку» істотно збільшити обсяг кредитування українських кредитних, торговельних, молочних та виробничих кооперативів. Значною мірою завдяки державним кредитам у 1936 р. відбулося різке збільшення товарообігу «Центрального союзу українських кооперативів», котрий зріс на 90%, сягнувши 19 мільйонів злотих.⁴⁷²

Водночас українцям не були надані очікувані ними концесії на участь у державній монопольній торгівлі деякими товарами⁴⁷³ і системі страхування через небажання відповідних державних відомств змінювати устійнену структуру і перерозподіляти прибуток.⁴⁷⁴ Згідно з доповідними записками

⁴⁷⁰ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 40–43. Міністерство фінансів Польщі. Записка про українські кредити (перелік коштів, які виділялися державними банками). 1936 р.

⁴⁷¹ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 47. Міністерство фінансів Польщі. Перелік кредитів, які надавалися державними банками «Земському іпотечному банку», «Кураєвому кредитному союзу» та банку «Дністер» у Львові. Варшава. 17.XI.1937.

⁴⁷² Sprawy narodowościowe. 1937. № 1–2. S. 99.

⁴⁷³ Наприклад, сіллю, сірниками, тютюновими виробами і керосином.

⁴⁷⁴ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 2–3. Журнал переговорів міністра фінансів Польщі Є. Квятковського і представників українських ділових кіл 6 травня 1936 р.

чиновників 2-го департаменту Міністерства фінансів у міністерства були проблеми і з виділенням коштів під кредитування українців. Керівництво державного «Сільськогосподарського банку» протидіяло видачі кредитів українцям і не виділяло всіх потрібних коштів у визначеному урядом розмірі. Чинила перепони і Сільськогосподарська палата у Львові, котра не поспішала затверджувати проекти розвитку українського сільського господарства, під котрі уряд Польщі виділив 300 тисяч злотих.⁴⁷⁵

Цілком ймовірно, що ці проблеми були зумовлені не лише антиукраїнськими настроями польських чиновників, але і неповороткістю бюрократичного апарату, який був поставлений перед необхідністю працювати з новим партнером. Проблеми з проведенням нової економічної політики щодо українців могли виникнути у державній адміністрації і з вини української сторони. Зокрема, попри підтримку державних фінансових органів, в українського бізнесу виникли труднощі із пошуком поручителів для «Української ощадної каси» у Перемишлі, необхідних для збереження фінансового статусу цієї організації як ощадного банку.⁴⁷⁶

Завдяки польсько-українській угоді 1935 р. держава стала надавати фінансову допомогу також не пов'язаним безпосередньо з бізнесом українським культурним, громадським, благодійним і медичним інститутам. Державну підтримку у розмірі 10 тисяч злотих на рік почала отримувати лікарня українського товариства «Народна лікарня» у Львові, а утримуваний українцями поліклініці для матері і дитини у Львові була надана державна субсидія у розмірі 100 злотих на місяць.⁴⁷⁷ Невеликі одноразові грошові субсидії від воєводських управлінь стали отримувати також деякі українські культурно-просвітні і релігійні організації у сільській місцевості і невеликих містах.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ AAN. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984. K. 44. Міністерство фінансів Польщі. Записка про українські кредити (перелік коштів, які виділялися державними банками).

⁴⁷⁶ Ibid.

⁴⁷⁷ AAN. PRM. Sygn. 148–264. K. 73. Міністерство громадського піклування Польщі. Записка про медичні заклади у південно-східних воєводствах Польщі. 1939 р.

ликих містах.⁴⁷⁸ Водночас не можна розглядати виключно як наслідок польсько-української угоди 1935 р. надання державної субсидії у розмірі 3000 злотих на рік українським громадським організаціям, які опікувалися українськими емігрантами, оскільки, за зізнанням укладача огляду діяльності Міністерства соціального захисту щодо галицьких українців у 1939 р. для президіуму Ради міністрів Польщі, це було результатом прагнення Міністерства підтримати еміграцію перш за все українців.⁴⁷⁹

Із непов'язаних з економікою важливих наслідків польсько-українського політичного союзу 1935 р. варто відзначити розпорядження міністра внутрішніх справ Польщі від 27 лютого 1936 р., котре урівнювало використання у державних установах і офіційних документах термінів «руський» та «український», оскільки вони, на думку міністра, використовувалися для позначення того ж самого народу.⁴⁸⁰ У результаті

⁴⁷⁸ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливого інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. – початок 1936 р. (?)

⁴⁷⁹ Це був один з тих нечисленних випадків, коли українські організації отримали більше державних дотацій, ніж польські. Аналогічні польські організації у Східній Малопольщі отримали лише 1800 злотих. – AAN. PRM. Sygn. 148–264. K. 86. Міністерство громадського захисту Польщі. Аналітична записка «Цілі відділу працевлаштування і міграції Міністерства громадського захисту на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств» 1939 р.

⁴⁸⁰ Слід зазначити, що українська преса висловила невдоволення збереженням використання терміна «руський». – Sprawy narodowościowe. 1936. № 1–2. S. 76–77. Тут ми стикаємося з цікавою особливістю націоналістичних настроїв у національних рухах, які протидіють один одному і водночас представляють народи, близькі за мовою і культурою. Фактично, галицькі українці намагалися вплинути на термінологію польської мови і наполягали на припиненні використання термінів «руський» або «руські», котрі століттями використовувалися поляками для позначення східнослов'янського населення Галичини. Подібне явище могло виникнути лише завдяки широкому використанню галицькими українцями польської мови. Сучасний аналог цього явища боротьби за термінологію у мові сусіднього народу виразно просте-

союзу з поміркованими галицькими політиками державна адміністрація також відмовилася від тісної співпраці з галицькими москвофілами і припинила розглядати їх як серйозного політичного партнера. На парламентських виборах 1935 р. жоден з москвофілів не був обраний до парламенту, а також було усунуто москвофільське керівництво «Народного дому» у Львові, однієї з головних твердинь москвофільського руху.⁴⁸¹ Окрім цього, в рамках офіційної кампанії з нормалізації польсько-українських відносин деякі українські вчителі були повернені з центральних районів Польщі на територію Східної Малопольщі, декількох українців прийняли на роботу до державних установ і компаній, два галицьких українця навіть отримали посади у польському МЗС.⁴⁸²

Польсько-українська «угода» 1935 р. також справила позитивний вплив на стосунки державної адміністрації та галицьких українців безпосередньо на місцях. Місцеві воєводи і підконтрольні їм адміністративні органи дійсно робили зусилля з покращення атмосфери у польсько-українських відносинах. За спогадами І. Кедрина, після угоди воєводи і старости почали швидше і доброзичливіше приймати українських відвідувачів і вислуховувати їхні прохання.⁴⁸³ Львівський воєвода Владислав Белліна-Пражмовський був безпосереднім учасником польсько-українських переговорів і укладання польсько-української передвиборної угоди у

жується у прагненні сучасних українців домогтися використання у російській мові зворотів «в Україне» та «в Украину» замість «на Україне» та «на Украину». Іншим цікавим прикладом є заміна у російській мові термінів «Белоруссия», «белорус», «белорусский» тощо на «Беларусь», «беларус» і «беларусский», яку успішно проводять на вимогу сучасних білорусів. Якби білоруси головним чином говорили білоруською, а не російською мовою, їх би аж ніяк не обходило як їх називають у Росії, на «о» чи «а».

⁴⁸¹ Формально «Народний дім» очолив представник польських банків, котрим «Народний дім» був винен чималі суми. При представникові банків почала діяти рада, сформована з прибічників УНДО, і, за словами І. Кедрина, одного з «поміркованих старорусинів».

⁴⁸² Одна вакансія була надана у польському консульстві у Харбіні і одна у Нью-Йорку.

⁴⁸³ Кедрин І. Життя... С. 272.

Львові у 1935 р. Тернопільський воєвода під час поїздки своєю територією у листопаді 1935 р. особисто пропагував початок нової ери у польсько-українських стосунках і підкріплював свої слова демонстративним розподілом коштів серед українських культурних і релігійних організацій з воєводського фонду.⁴⁸⁴ Завдяки пом'якшенню поліцейського та адміністративного контролю галицькі українці отримали можливість практично без обмежень організувати різноманітні з'їзди, національні урочистості, святкування, збори і розважальні заходи.⁴⁸⁵ Наприклад, за спостереженнями офіцера польської контррозвідки, у результаті угоди тернопільське староство розпочало практично без обмежень видавати дозволи на проведення подібних заходів, і лише у листопаді 1935 р. їхня кількість склала близько 500.⁴⁸⁶

Новий статус стосунків між УНДП і державною адміністрацією Польщі також сприяв більш успішним діям українських депутатів у польському сеймі. У результаті переговорів українського парламентського представництва з прем'єр-міністром Польщі і міністром сільського господарства у лютому 1937 р. з сейму був відізваний початковий законопроект про обмеження обігу сільгоспугідь, а у новому проекті були враховані деякі українські поправки. Зокрема, під дію закону не підпадали землі, придбані до моменту підписання закону,⁴⁸⁷ і таким чином українці змогли зберегти за собою землі, придбані у польських колоністів.

Про ступінь покращення стосунків між галицькими українцями і центральною державною адміністрацією у резуль-

⁴⁸⁴ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливого інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. — початок 1936 р. (?)

⁴⁸⁵ Звісно, йдеться про ініціативи легальних організацій.

⁴⁸⁶ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливого інформаційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей...

⁴⁸⁷ Sprawy narodowościowe. 1937. № 1–2. S. 89–90.

таті польсько-української політичної угоди побічно свідчить зростання занепокоєності політично активної частини польського населення Східної Галичини, яка побоювалася посилення українського руху. За спостереженнями І. Кедрина, спрямована проти польсько-української угоди активна антиукраїнська пропагандистська діяльність польських націоналістичних організацій у Галичині здобула підтримку принаймні деяких місцевих органів влади, які переважно склалися з місцевих польських уродженців. Ця пропаганда не зустріла значного опору з боку уряду Польщі, який не бажав загострювати стосунки з польськими націонал-шовіністами.⁴⁸⁸ Слід зауважити, що саме місцеві органи державної влади і поліція успішно протидіяли використанню українськими громадами здобутого внаслідок польсько-українського союзу 1935 р. права писати вивіски українською мовою.⁴⁸⁹

Посиленню антиукраїнського психозу польських націоналістичних організацій Східної Малопольщі сприяв також брак інформації про конкретні умови польсько-української угоди, що сприяло поширенню чуток про рішення уряду надати українцям широку автономію і ще більші права. Як свідчив офіцер польської контррозвідки у Тернополі наприкінці 1935 р., посиленню побоювань польського населення чималою мірою сприяли широкі публічні жести воєводського керівництва, яке активно рекламувало свої кроки назустріч українському рухові. Зокрема, місцеве польське населення доволі болісно зреагувало на реалізоване рішення тернопільського воєводи про надання українським культурним і просвітницьким організаціям субсидії у 15 тисяч злотих, хоча у цей самий час аналогічні польські організації негласно тишком отримали близько 105 тисяч злотих.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Кедрин І. Життя... С. 272.

⁴⁸⁹ Там самр.

⁴⁹⁰ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466. Л. 13. Відділення контррозвідки особливо інформційного відділу при штабі піхотної дивізії у м. Тернополі. Аналітична записка «Враження від угоди і дій українців у світлі відомостей, отриманих на території Тернопільського воєводства» керівнику інформаційного відділу 6-го військового округу у Львові і керівнику розвідки Корпусу охорони кордону у Варшаві. Кінець 1935 р. — початок 1936 р. (?)

Стурбованість польського суспільства Галичини через урядові поступки українцям також відзначав Петро Дунін-Борковський, який деякий час у 1920-ті рр. обіймав посаду львівського воєводи. У надрукованій у травні 1937 р. у «Польсько-українському бюлетені» статті «Проблиски і тіні нормалізації» П. Дунін-Борковський назвав причиною зростання побоювань польського боку не лише брак інформації, але і особливості державного устрою Польщі. За його зауваженням, більша інтенсивність контактів українських політиків з державною адміністрацією, яка викликала побоювання галицьких поляків, була зумовлена тією обставиною, що польська державна адміністрація за визначенням захищала інтереси польського населення, а галицьким українцям для вирішення своїх проблем було необхідно постійно вести переговори з польськими чиновниками. На думку П. Дуніна-Борковського, склалася ситуація, коли через те, що «...з польського боку немає аналогу українським політичним контактам з державною адміністрацією (польський депутат з конкретного округу лише у виключних випадках приходиться до старости з питанням, яке стосується його округу), у польському суспільстві зростають побоювання, що державна адміністрація за спиною польського суспільства надає українцям величезні поступки коштом поляків. Складається парадоксальна ситуація, коли навіть під час відкритої боротьби всіх без винятку українських організацій проти польської держави і уряду не було таких панічних антиукраїнських настроїв, як після того, як українці продемонстрували бажання співробітничати і довели це, проголосувавши за державний бюджет і декларативно підтримавши посилення польської армії».⁴⁹¹

Необхідно відзначити, що приналежність УНДО до проурядового політичного табору Польщі не перешкождала партії виступати проти планів уряду, спрямованих на зміцнення польських національних позицій на українських етнічних землях. У рамках акції протесту у відповідь на висловлювання деяких польських політиків на підтримку колонізації

⁴⁹¹ Dunin-Borkowski P. Blaski i cienie normalizacji // Biuletyn polsko-ukraiński. 1937. № 5 (196).

польськими поселенцями українських етнічних земель, УНДО організувало 73 мітинги з 15 жовтня до 1 грудня 1936 р. Згідно «Інструкції усім повітовим народним комітетам, партійним довіреним особам, депутатам сейму і сенаторам щодо аграрної акції», яка потрапила до рук Відділу національностей МВС Польщі, керівництво УНДО заклиало продемонструвати державній адміністрації «організовану волю українського народу в аграрному питанні», провести масові мітинги протесту і надіслати прийняті на них резолюції до воєводських управлінь і президіуму Ради міністрів Польщі.

Інші українські партії проявили свою цілковиту солідарність з діями УНДО.⁴⁹² У рамках акції протесту українське парламентське представництво у лютому 1937 р. прийняло рішення демонстративно проголосувати проти бюджету Міністерства сільського господарства і аграрної реформи, яке пропонувало законопроект, що обмежував обіг землі, отриманої в ході парцеляції.⁴⁹³ Водночас українські депутати, як і в попередні роки, проголосували за державний бюджет у цілому,⁴⁹⁴ що легко було розцінити як голосування і за бюджет сільського господарства.⁴⁹⁵

Однак вже у лютому 1938 р. українське парламентське представництво утрималося від голосування за прийняття державного бюджету, оскільки за регламентом треба було підтримувати весь бюджет у цілому, а українські депутати не були згодні з бюджетами міністерств сільського господарства, юстиції і громадської освіти.⁴⁹⁶ Водночас українські де-

⁴⁹² AAN. MSZ. Sygn. 2266. K. 44 – 55. Донесення відділу національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі «Українська антиколонізаційна акція» до Міністерства закордонних справ Польщі (?) від 17 грудня 1936 р.

⁴⁹³ Багато військових колоністів і поляків з внутрішніх районів Польщі, які отримали на пільгових умовах ділянки землі у Східній Малопольщі, не займалися сільським господарством і з часом продавали їх. Цим активно користувалося місцеве автохтонне населення і український бізнес.

⁴⁹⁴ Sprawy narodowościowe. 1937. № 1 – 2. S. 89 – 90.

⁴⁹⁵ За це УНДО зазнало різкої критики з боку підконтрольного єпископу Г. Хомишину УНО, оскільки у бюджеті сільського господарства були виділені кошти для польської колонізації Східної Галичини. – Sprawy narodowościowe. 1937. № 1 – 2. S. 92.

⁴⁹⁶ Sprawy narodowościowe. 1938. № 1 – 2. S. 100 – 101.

путати, як і у попередні роки, заявили про свою підтримку бюджету Міністерства оборони і Міністерства закордонних справ у зв'язку з радянською загрозою. Також українськими депутатами була позитивно оцінена діяльність Міністерства соціального захисту, проте водночас вони вказали на не зовсім справедливий розподіл державних субсидій, державної допомоги українським військовим інвалідам, а також на працевлаштування українців в рамках програми створення робочих місць для безробітних. Через дискримінацію українців при наймі на роботу українське парламентське представництво критикувало також Міністерство транспорту і Міністерство пошт та телеграфів. Міністерству транспорту ставилося за провину і недотримання прав української мови, повільне регулювання гірських річок у Карпатах, незалучення до робіт українського сільського населення тощо.⁴⁹⁷

Поступово, попри очевидну користь від приналежності до урядового табору, серед українців стало проявлятися і посилюватися невдоволення результатами угоди 1935 р. За зауваженням І. Кедрина, на це вплинула і та обставина, що багато прибічників польсько-українського союзу «не хотіли крихт» і з плином часу зрозуміли, що не спромоглися реалізувати головну «ціль ... угоди – українську автономію з усіма вигодами для розвитку українського місцевого самоврядування, української культури та економіки».⁴⁹⁸ За спогадами І. Кедрина, невдоволення результатами польсько-української угоди спричинило появу внутрішньопартійної опозиції в УНДО, котра обвинувачувала партійне керівництво у тому, що воно «розмінювалося на дрібну монету», обстоювала перед польською владою інтереси окремих осіб, а не основні принципи українського руху.

Можна припустити, що подібні настрої були більшою мірою поширені серед представників української інтелігенції, яка не належала до українських бізнес-кіл. Для українських вчителів, публіцистів, співробітників громадських і культурних організацій, працівників місцевого самоврядування,

⁴⁹⁷ Ibid. S. 99.

⁴⁹⁸ Кедрин І. Життя... С. 272.

дрібних чиновників і багатьох менеджерів нижчої ланки українських кооперативів і компаній були особливо важливими саме зовнішні прояви покращення становища українців у Галичині. Велике невдоволення викликала і та обставина, що, попри обіцянку польської сторони, не була поновлена діяльність української державної гімназії у Тернополі і що державна адміністрація так і не погодилася на створення української державної жіночої гімназії. Не був закритий концентраційний табір у Березі Картузькій, продовжувала проводитися політика зі збереження культурних, регіональних етнолінгвістичних відмінностей між волинськими і галицькими українцями, бойками, гуцулами, лемками тощо.

Проте, як це не парадоксально, більшість критиків польсько-українського політичного союзу не заходила так далеко, аби вимагати розриву партнерських стосунків з урядом Польщі. На з'їзді УНДО 4–5 січня 1938 р., на якому відбулося примирення керівництва УНДО і внутрішньопартійної опозиції, попри критику угоди 1935 р., не було прийняте рішення про припинення співпраці з державною адміністрацією. Один з учасників з'їзду, наприклад, заявив, що нормалізація створила сприятливі можливості для боротьби українців у Польщі за свої права. На думку іншого оратора, польсько-українська «нормалізація» вичерпала себе, але покінчити з нею було не в інтересах українського народу, а треба було тільки загострити політичну тактику у польському сеймі. Дехто з доповідачів позитивно оцінював деякі підсумки угоди та звертав увагу на те, що потрібно зважати на перебування українців у кордонах польської держави.

Особливу увагу слід звернути на позицію представників внутрішньопартійної опозиції. О. Онишкевич заявив, що «нормалізація була потрібна як українцям, так і полякам», але поляки не виконали своїх зобов'язань і українській стороні необхідно вимагати того, що їй належить. Лідер внутрішньопартійної опозиції Володимир Кузьмович вважав, що «нормалізація» вже скомпрометувала себе серед галицьких українців і треба використовувати термін «легалізація», тобто легальну боротьбу за права українців. У підсумку позиція внутрішньопартійної опозиції була зведена до прагнення не

допустити розколу партії і замиритися з державною адміністрацією, але лише після нових переговорів і торгу.⁴⁹⁹

Результати січневого з'їзду УНДО 1938 р. ще раз підтвердили визнання в українському галицькому суспільстві позитивного результату польсько-українського політичного союзу 1935 р. Тривалості позитивного сприйняття угоди у державній адміністрації і в українському суспільстві сприяв той факт, що в результаті польсько-українського політичного союзу обидві сторони досягли поставлених цілей. Правлячий режим Польщі зробив ряд кроків назустріч українським вимогам з офіційного визнання українського характеру Східної Галичини, одночасно підкреслюючи польсько-український мультикультурний, мультиетнічний та історичний характер регіону. З іншого боку, українські національні демократи і греко-католицька церква фактично визнали як даність державну інтеграцію галицьких українців у Польщі і спробували використати всі наявні у польській державі легальні можливості для розвитку української самосвідомості і політичної культури у суспільстві, а також української економіки, культури і соціальної сфери.

Поміркована українська політична еліта приєдналася до правлячого табору Польщі й почала отримувати усі похідні з цього статусу преференції. Найбільшу користь від угоди отримав підконтрольний греко-католицькій церкві та УНДО український бізнес, який був одним з головних джерел існування організованих структур українського національного руху в Галичині. Окрім цього, в результаті польсько-українського політичного союзу державна адміністрація стала розглядати галицьких українців як лояльних громадян Польщі, що дозволило принаймні деяким галичанам успішно працювати і робити кар'єру в державних структурах.

За допомогою політичного союзу з поміркованими галицькими політиками, які представляли інтереси більшості галицького українського суспільства, правлячий режим «пілсудчиків» добився посилення свого легітимного статусу,

⁴⁹⁹ Журнал з'їзду УНДО 4–5 січня 1938 р. ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 1–9.

який серйозно постраждав від бойкоту парламентських виборів польськими опозиційними партіями. Голосування галицьких українців за проурядові польсько-українські списки кандидатів під час парламентських виборів 1935 р. і підтримка уряду у сеймі депутатською фракцією УНДО дозволили уряду заявити про свою додаткову підтримку як мінімум кількома мільйонами галицьких виборців. Приєднання галицьких політиків до правлячого табору означало також значний поступ у справі державної асиміляції галицьких українців, створення з українців лояльних громадян Польщі і нормалізації польсько-українських відносин у Східній Галичині.

Завдяки інвестиціям до українських бізнес-структур відбулося прискорення економічного розвитку східногалицького регіону і, відповідно, збільшилася державна податкова база. Велике значення польсько-українська угода також мала для послаблення аргументів критиків політики Польщі щодо національних меншин і для створення додаткових передумов для укладання у разі потреби спрямованого проти Радянського Союзу широкомасштабного польсько-українського політичного союзу.

Втім, висока результативність польсько-українського політичного союзу 1935 р. стала одним з головних джерел нового зростання напрути у польсько-українських відносинах у Галичині. Український національний рух досить швидко засвоїв нові можливості, що виникли в результаті поступок польського боку, і почав піднімати питання про нові кроки у цьому напрямку, тоді як державна адміністрація у 1935–1936 рр. пішла на максимальні для себе поступки і не була готова на щось більше. Окрім цього, природна стабілізація розвитку польсько-українських відносин не могла не викликати неприйняття значної частини галицького українського суспільства, яке розраховувало на подальші поступки з боку держави, що спричинило значне падіння популярності УНДО. Якщо у 1935 р. дії національних демократів під час укладання передвиборчої угоди підтримувало навіть багато українських соціалістів, то у 1936–1937 рр. керівництво УНДО зазнало критики з боку новопосталої внутрішньопартійної опозиції. Ситуація також ус-

кладнювалася новим зростанням міжнаціональної напрути у Центрально-Східній Європі після того, як Німеччина у 1936–1937 рр. знову почала ставити на міжнародній арені питання про права національних меншин.

§ 5. Реакція на державну інтеграцію галицьких українців до Польщі і польсько-український політичний союз 1935 р. у Радянському Союзі

Входження найвпливовішої східногалицької української партії до урядового блоку Польщі не могло не викликати занепокоєння керівництва Української РСР та Радянського Союзу через можливу антирадянську підоснову цієї події. Східна Галичина та Львів поряд з Києвом і Придніпровською Україною історично були основними центрами українського руху, і союз галицьких українців з польською державою неминуче посилював позиції українських націоналістів у потенційному радянсько-українському конфлікті. Стурбованість радянської влади також зростала у зв'язку із ще свіжою на той час пам'яттю про польсько-український військово-політичний союз 1920 р. між Ю. Пілсудським та Симоном Петлюрою. У 1920-ті рр. польський і галицький фактор справили істотний вплив на розвиток політики українізації УРСР,⁵⁰⁰ а польська загроза для Радянського Союзу зберегла свою актуальність і у 1930-ті рр. На думку аналітика польського посольства у Москві, жорстка реакція радянської преси, яка піддала різким нападкам парламентські вибори у вересні 1935 р. і новий конституційний устрій польської держави, була викликана саме сильним невдоволенням радянських політичних лідерів польсько-українським передвиборчим компромісом у Східній Галичині 1935 р.,⁵⁰¹ хоча радянська тема у ньому формально взагалі не зачіпалася.

⁵⁰⁰ Борисёнок Елена. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е гг. Москва. 2006. С. 127–129, 193–202.

⁵⁰¹ РГВА. Ф. 308. Оп. 19. Д. 57. Л. 303. Посольство Польської Республіки у Москві. Аналітичний звіт «Преса СРСР про вибори у Польщі» для посла Польщі у Москві і начальника відділу преси у МЗС Польщі. 15 вересня 1935 р.

Центральна радянська преса, яка детально висвітлювала перебіг парламентських виборів у Польщі 1935 р.,⁵⁰² цілковито проігнорувала польсько-український політичний союз. Найімовірніше за все, це було спричинено небажанням інформувати радянських українців про союз галицьких українців з поляками, що неминуче викликало б у масовій свідомості аналогію з польсько-українським союзом 1920 р. Можна також припустити, що за небажанням офіційно визнавати приховану антирадянську спрямованість польсько-українського передвиборчого компромісу ховалося прагнення не погіршувати польсько-радянські відносини, тим більше, що польська сторона офіційно не давала для цього приводу. Опосередковано негативне ставлення радянської сторони до вересневих виборів у Польщі і польсько-українського передвиборчого компромісу виявилось лише у детальному висвітленні у радянській пресі фальсифікації результатів виборів у Польщі, причому особливу увагу приділяли східним районам Польщі, до яких належала Східна Малопольща.⁵⁰³

Про невідповідність замовчування польсько-українського передвиборчого компромісу свідчить аналіз публікацій у «Известиях» про українську проблему у Польщі за 1935 р. Так, наприклад, у січні 1935 р. була опублікована інформація про конференцію українських партій у Львові наприкінці 1934 р., на якій було прийняте рішення провести у другій половині 1935 р. всеукраїнський конгрес. Наприкінці замітки у «Известиях» недвозначно проголошувалося, що «громадськість СРСР буде з прискіпливою увагою стежити за розвитком цієї чергової антирадянської витівки».⁵⁰⁴ У листопаді 1935 р. у «Известиях» була опублікована інформація про судовий процес над членами ОУН, причетними до вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького,⁵⁰⁵ а у грудні 1935 р. у тій самій газеті цитувалася стаття з «Діла»,

⁵⁰² Известия. 1935.10.9. № 212, 1935.11.9. № 213; Правда 1935.10. 9. № 250, 1935.11.9. № 251.

⁵⁰³ Известия. 1935.11.9. № 212; Правда. 11.9.1935. № 251.

⁵⁰⁴ Антисоветская затея. // Известия. 18.1.1935. № 16.

⁵⁰⁵ Процесс убийц Перацкого. // Известия. 27.11.1935. № 275.

у якій розглядалася проблема підтримки комуністичного руху українцями на Волині та Холмщині.⁵⁰⁶

Цілком ймовірно, що входження УНДО до правлячого табору Польщі влітку – восени 1935 р. стало однією з головних спонукальних причин масових політичних чисток і остаточного знищення в УРСР у 1936 – 1938 рр. західноукраїнських емігрантів та прибічників радянського українського національного руху зразка 1920-х рр. Аналіз публікацій офіційного друкованого органа ЦК КП(б)У журналу «Большевик Украины» за 1935 – 1938 рр. чітко показує різку зміну редакційної політики журналу в серпні – вересні 1935 р., яка цілковито співпала у часі з укладанням польсько-українського союзу на захід від Збруча. У «Большевику Украины» у вересні 1935 – 1938 рр. жодного разу не згадано польсько-український політичний союз і взагалі не друкується інформація про український рух у Західній Україні, хоча аж до серпня 1935 р. у журналі дуже уважно відстежувалася політична ситуація у регіоні і стосунки між українськими галицькими політиками і правлячими колами Польщі.

Більше того, до вересня 1935 р. журнал слугував рупором зовнішньої політики УРСР, яка мала певну самостійність щодо українських етнічних земель поза кордонами УРСР. Зокрема, у відповідь на пропозицію Д. Левицького у польському сеймі широкомасштабного польсько-українського антирадянського союзу в лютому 1935 р. «Большевик Украины» вже у березні 1935 р. оперативно опублікував статтю П. Горного «Антирадянські плани української націоналістичної контрреволюції на Західній Україні».⁵⁰⁷ П. Горний назвав Західну Україну «безпосереднім плацдармом імперіалістичного військового удару на СРСР»,⁵⁰⁸ закликав комуністів Західної України до «більшої активності»⁵⁰⁹ і боротьби за відділення Західної України від Польщі,⁵¹⁰ що негласно передбачало возз'єднання

⁵⁰⁶ «Дило» о настроениях украинских масс в Польше. // Известия. 11.12.1935. № 287.

⁵⁰⁷ Гірний П. Антирадянські плани української націоналістичної контрреволюції на Західній Україні // Большевик Украины. 1935. № 3. С. 28 – 35.

⁵⁰⁸ Там само. С. 28 – 33.

⁵⁰⁹ Там само. С. 33.

⁵¹⁰ Там само. С. 35.

Східної та Західної України і суперечило офіційній позиції центрального радянського керівництва на той момент. Стаття закінчувалася наступним закликком: «На противагу кривавим планам Пілсудського і Гітлера, українських націоналістів, що хочуть віддати увесь трудовий народ у колоніальну неволю, сміливо розгорнути бойову програму боротьби за владу Рад, за право Західної України на самовизначення аж до відокремлення від польської держави».⁵¹¹

До осені 1935 р. журнал міг навіть досить конструктивно полемізувати з «Польсько-українським бюлетенем», що видавався під контролем МВД Польщі та II відділу Генштаба Польщі,⁵¹² надавати детальну достовірну інформацію про УНДО⁵¹³ та ОУН-УВО,⁵¹⁴ дещо заретушовану ідеологічними штампами⁵¹⁵. У статті, присвяченій смерті Юзефа Пілсудського, реалістично розглядалися політичні концепції цього політичного лідера щодо України, Росії, Литви та Білорусії.⁵¹⁶ Перелом інформаційної політики органа ЦК КП(б)У настав саме у вересні – жовтні 1935 р. після укладання польсько-українського політичного союзу, коли журнал не помістив жодної інформації про парламентські вибори у Польщі і взагалі припинив друкувати інформацію про Західну Україну, а колишні автори журналу в 1936 – 1938 рр. зникають з його сторінок і найвірогідніше були репресовані.

⁵¹¹ Там само.

⁵¹² Відгуки закордонної преси на 15 роковини звільнення Києва від польських окупантів // *Більшовик України*. 1935. № 6. С. 75 – 79.

⁵¹³ Консультація. Політичні партії Західної України. УНДО // *Більшовик України*. 1935. № 6. С. 69 – 74.

⁵¹⁴ Консультація. ОУН-УВО // *Більшовик України*. 1935. № 8. С. 78 – 87.

⁵¹⁵ Зокрема, у журналі було детально процитовано і достатньо незаангажовано проаналізовано політичні програми УНДО та ОУН. Більше того, щодо ОУН визнавалося, що вона діє на тому самому політичному полі, що і КПЗУ, і є серйозним суперником у боротьбі за маси (йдеться про найрадикальніше налаштовану частину населення Східної Галичини). Недоглядом КПЗУ називали ту обставину, що це не вона очолила акцію підпалів господарств польських колоністів у 1930 р. і, відповідно дала можливість ОУН очолити цей революційний порив західноукраїнських мас.

⁵¹⁶ Попов М. М. Після смерті Пілсудського // *Більшовик України*. 1935. № 4 – 5. С. 9 – 20.

Статті «Большевика Украины» з вересня 1935 р. присвячені виключно внутрішнім проблемам УРСР і цілковито стоять на службі вакханалії політичних чисток. У єдиній виявленій нами статті Олега Жаймойди «Польський і український фашизм і троцькістсько-зінов'євська банда» у вересневому номері журналу за 1936 р. немає ані слова реальної інформації про польсько-український політичний союз у Східній Галичині. Автор обмежується лише медитативним повторенням терміна «український фашизм», а друкований орган УНДО газета «Діло» згаданий лише для того, аби облаяти його «ундофашистською шльондрою».⁵¹⁷

Польсько-українська передвиборча угода і входження поміркованого крила українського національного руху Східної Галичини до правлячого табору Польщі у 1935 р. безсумнівно додали східногалицьким українським політикам впевненості в умовах зміни національної політики радянської влади в Україні та їхньої ворожої позиції щодо нерадянського українського націоналістичного руху. Водночас польсько-український політичний союз у Галичині не міг не насторожити центральні органи влади СРСР, у котрих ще була свіжа пам'ять про спрямований проти них польсько-український військово-політичний союз 1920 р., що виявилось у вкрай негативному ставленні радянської преси до парламентських виборів у Польщі 1935 р. Безумовно, що внаслідок негативної реакції радянської влади польсько-українська угода у Східній Малопольщі 1935 р. могла стати причиною більш жорсткої радянської національної політики і посилення масових чисток прибічників українського руху в Радянській Україні у 1936 – 1938 рр.

⁵¹⁷ Жаймойда Ол. Польський та український фашизм і троцькістсько-зінов'євська банда // *Більшовик України*. 1936. № 9. С. 81 – 88.

Розділ V.

Державна інтеграція і фактор насильства у польсько-українських стосунках

§ 1. Фактор насильства у повсякденному житті Східної Галичини 1920–1930-х рр.

Опис державної інтеграції галицьких українців у Польщі буде неповним, якщо не приділити увагу широко відомим випадкам насильства у рамках польсько-українських відносин. Якщо проаналізувати кількість загиблих або тих, хто фізично постраждав у результаті дій українського радикального підпілля⁵¹⁸ і польсько-українських конфліктів у 1920–1930-ті рр., то за винятком 1930 р.⁵¹⁹ їхня кількість у середньому обмежувалася кількома загиблими і трохи перевищувала кілька де-

⁵¹⁸ Необхідно зважати, що майже половина, а якщо враховувати випадки побиття з ціллю залякати, помститися, «поставити на місце», «присадити», «продемонструвати громадський осуд» тощо, то можливо більша частина жертв від рук українських підпільників належала до українсько-русинського суспільства.

⁵¹⁹ Окрім кампанії пацифікації українського галицького села у 1930 р., яка була винятковим випадком. Тоді у багатьох селах було побито (покарано різками або шпіцрутенами) від декількох до декількох десятків осіб. Припускають, що через отримані травми пізніше на всю Східну Малопольщу померло до семи осіб, але це вже відбулося після закінчення пацифікації. Після відміни надзвичайного стану в Східній Малопольщі у 1923 р. і аж до вересня 1939 р. таких масових репресій більше не було. Негативні результати пацифікації, яку несхвально сприйняли на міжнародній арені, і той факт, що від пацифікації постраждало переважно українське село, яке не тяжіло до протистояння з польською державою, стало достатньою підставою для Варшави не здійснювати більше подібних заходів. Треба також враховувати той факт, що демонстрація сили і рішучості держави дати відповідь на насильство з боку українського підпілля і просто радикально налаштованих прошарків сільської молоді, котрі влаштували масові підпали польських госпо-

сятків фізично постраждалих на рік.⁵²⁰ У масштабах п'яти з половиною мільйонів жителів Східної Малопольщі це була досить невелика цифра, і вона була істотно нижчою за кількість загиблих і фізично постраждалих від злочинів, не пов'язаних з політичними мотивами за той самий період у межах одного повіту,⁵²¹ не кажучи вже про воєводство.

При цьому необхідно враховувати, що проблеми у міжнаціональних відносинах поруч з конфліктами на релігійному, політичному, культурному, соціальному і гендерному ґрунті присутні практично у кожному мультикультурному суспільстві. Міжвоєнна Польща і Східна Галичина, яка входила до неї, не становить винятку з цього правила. Кількість жертв від рідкісних загострень польсько-українських відносин була мінімальною і не могла зупинити процеси державної інтеграції українців.⁵²² Абсолютна більшість випадків насильства і пов'язаних з ними злочинів у Східній Галичині в 1920–1930-ті рр.

дарств, справили достатній ефект на галицьке село, аби більше таких масових підпалів не відбувалося. В принципі, і Варшава, і легальний український рух, до котрого належала більшість української громади Галичини, розглядали події 1930 р. як такі, що заводили до глухого кута, і не випадково саме пацифікація дала поштовх для розробки концепцій, заснованих на компромісі державної політики щодо українців, а український табір став робити реальні кроки з пошуку взаємопорозуміння з польською владою. Після 1930 р. репресій зазнали перш за все представники українського підпілля.

⁵²⁰ Кількість постраждалих у результаті протистояння польських спецслужб і українського підпілля, а також бійок українських селян з колоністами з польських етнічних земель збільшилася у 1938–1939 рр. у зв'язку зі зростанням напрути напередодні Другої світової війни. Проте знову ж кількісне зростання тих, хто постраждав фізично, і загиблих і приблизно не випереджало кількість загиблих і постраждалих від неполітичного насильства. Зростання кількості вбитих і тих, хто постраждав фізично до 1–2 десятків і кількох сотень осіб на рік відповідно, не могло істотно змінити загальну статистику правопорушень навіть у масштабах одного східногалицького воєводства з трьох.

⁵²¹ Повіт — адміністративна одиниця у міжвоєнній Польщі, за сучасними мірками приблизно відповідає району.

⁵²² Ключовим критерієм, що свідчить про вихід протиріч і конфлікту за межі звичайного рівня повсякденності, варто вважати відмову підгруп середини спільноти від взаємодії одна з одною, наявність значної кількості людських жертв і докладання службами державної безпеки більших зусиль для підтримання порядку в конфліктній зоні, аніж у середньому по країні.

відбувалася в результаті побутових, кримінальних, соціальних і молодіжних, а не міжнаціональних конфліктів.⁵²³

У реальному повсякденному житті населення Східної Малопольщі стикалося головним чином саме з кримінальними злочинами і насильством унаслідок силових зіткнень одного села з іншим, вулиці на вулицю, двора на двір, шкільних класів між собою, одного молодіжного угруповання з іншим, кровної помсти, просто бійок підлітків і дорослих між собою через надлишок енергії, суперництва з найрізноманітніших приводів, ображеного самолюбства, психологічної несумісності, релігійних протиріч тощо.⁵²⁴ Як і нині потяг до насильства у 1920–1930-ті рр. у Східній Галичині був особливо сильним у підлітковому і молодіжному середовищі, але зберігався і серед більш дорослого населення.

Свою агресією багато галицьких селян і міщан щороку завдавали галицькому соціуму значно більшої шкоди, ніж це, наприклад, зробила польська армія і поліція у 1930 р. під час політики паціфікації, визнаної піком польських репресій проти українців у Галичині міжвоєнного періоду.⁵²⁵ За спогадами члена ОУН Володимира Гоцького про своє дитинство під Перемишлем, у 1920-ті рр. тільки у його селі Передільниці в результаті зіткнень українських односельчан між собою⁵²⁶

⁵²³ Зазвичай вони набували національного відтінку тільки тоді, коли у них брали участь представники різних національностей.

⁵²⁴ Данні типи конфлікту наявні практично у кожній країні і суспільстві незалежно від їхньої етнічних, культурних, політичних, економічних, релігійних і соціальних характеристик.

⁵²⁵ У подальшому, в 1940-ті рр. внутрішні конфлікти у галицькому селі стали причиною значної частини жертв серед мирного населення в умовах протистояння українського озброєного підпілля з владою 3-го Рейху та СРСР. Зброя, отримана селом, і службове становище частини галичан як в українському підпіллі, так і у німецькій та радянській адміністраціях і органах безпеки активно використовувалося для усунення своїх особистих «ворогів» з числа сусідів. При цьому часто винищувалися всі «вороги» незалежно від віку, включно з дітьми, аби не вирости месники.

⁵²⁶ Я ще раз хочу наголосити, що непов'язане з державою насильство всередині суспільства притаманне будь-якому суспільству незалежно від його національної приналежності. Не менший розмах внутрішнє насильство мало як у польських селах Галичини, так і в інших сільських регіонах Європи. У містах рівень насильства через більшу концентрацію населення

і з українцями навколишніх сіл⁵²⁷ кожного року кілька десятків людей зазнавали тяжкого побиття,⁵²⁸ а один – два гинули.⁵²⁹ Батькові В. Гоцького, місцевому греко-католицькому священику, не вдалося зацікавити місцеву молодь участю у національному русі, оскільки вона «більше цікавилася бандитизмом і бійками, аніж культурними заходами».⁵³⁰

В іншому випадку, учасник антирадянського збройного підпілля у 1940-х рр. Михайло Кузьминський так описує ситуацію у його рідному селі Наконечному також на Перемишльщині, у 1920–1930-ті рр.: «...дуже сильно билися. З того кінця на той не мав права піти, ані до дівки, ніде. Билися до смерті. Навіть ходили з такими сокирками справжніми, такий наче собі ціпок, а зверху насаджений справжній топірець. З ножа

був за визначенням ще вищим. Цей фактор необхідно завжди потрібно враховувати, коли аналізується насильство перш за все з боку будь-якої держави. Внутрішнє державне насильство ніколи не було скероване на суспільство, в якому немає свого власного внутрішнього насильства. Таких суспільств просто не було.

⁵²⁷ Поляки не брали участі у цих конфліктах, і за зізнанням В. Гоцького неприязнь до поляків у нього з'явилася лише під час навчання в українській гімназії у Перемишлі, де українці і поляки у значних кількостях проживали спільно. Саме у Перемишлі В. Гоцький став свідком випадків польсько-українського силового протистояння і зазнав ідеологічної обробки колег по гімназії, опанованих націоналістичними ідеями. До цього, попри те, що В. Гоцький був свідком польсько-українських бойових дій у 1918 р., його брати воювали у лавах українських армій, а у родини було як мінімум кілька добрих знайомих поляків, таких настроїв у нього не було (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 80–90).

⁵²⁸ Завдані каліцтва могли бути дуже серйозними. В. Гоцький пригадує і про свою участь у багаторазових зіткненнях дітей і підлітків сусідніх сіл, в результаті одного з яких, наприклад, що стався через конфлікт за пляж між підлітками сусідніх українських сіл, принаймні кілька рук було зламано, а одному з учасників вибили око. У бійці використовували підручні засоби у вигляді шрубів і безумовно палиць, старші брати і батьки бігли на допомогу стороні, що зазнала поразки, з ціпами та вилами. Цю зброю вони часто використовували вже у своїх дорослих розборах (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 71–72).

⁵²⁹ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 124.

⁵³⁰ Там само.

ми ходили, з шилами там різними». ⁵³¹ М. Кузьминський пригадає конкретний випадок вбивства у результаті ворожнечі молодіжних угруповань, що конфліктували. ⁵³²

Загалом у наведених прикладах немає нічого незвичайного. Мабуть, кожен із читачів незалежно від країни і місцевості, де він живе, якщо не був учасником чи свідком таких зіткнень, то принаймні чув про них. ⁵³³ Цілком природно, що внутрішні конфлікти і насильство були звичним явищем для авторів мемуарів і творців концепцій польсько-українських відносин як історії конфлікту. Інакше важко пояснити, чому у спогадах галичан про 1920–1930-ті рр. є опис найрізноманітніших конфліктів і насильства, але наголос у емоційній оцінці поставлений на насильство з боку польської держави. При цьому посилання увесь час робляться на період надзвичайного стану до 1923 р., коли польські війська закріплювали

⁵³¹ Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 409.

⁵³² «Був навіть випадок, коли Духничі вбили одного хлопця, називався, здається Лінда, кавалер такий був красивий. Він був з того кінця. Або з весілля йшли, або як там було. Його провели майже до самого будинку. А ті Духничі чатували і напали на нього, там його били і каменем десь йому в голову дали, так що забили його на смерть. Поліція того одного Духничка забрала і його засудили.» (Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців. Записав й упорядкував Євген Луцько. Т. 1. Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. С. 409).

⁵³³ Можна провести пряму аналогію між розповіддю В. Гоцького і моїм власним досвідом, коли під час мого гостювання в одному з українських сіл під Перемишлем у 1991 р. мій двоюрідний брат відмовився супроводжувати мене з батьком до сусіднього села через конфлікт молоді двох сіл (наскільки я зрозумів через дівчат – парубки кожного села ревно оберігали їх один від одного, хоча з іншими селами у них такого не було). Попри те, що ми збиралися на велике свято, він усе одно не пішов туди через острах фізичної розправи. Дорослих односельців цей конфлікт вже здається не обходив. За спогадами мого батька, така сама ситуація у цій місцевості була і у 1940–1950-ті рр., до того ж конфліктували не лише села, але і різні кінці і вулиці одного села. Доволі цікаво, що релігійний розкол на греко-католиків і православних київського патріархату, що відбувся на селі у 1990-ті рр., і конфлікт через парафіяльну церкву також значною мірою відбувся значною мірою по кордонах ворогуючих угруповань, що склалися «історично».

контроль над територією, і на разову акцію пацифікації 1930 р., коли у відповідь на епідемію підпалів польських господарств армія і поліція влаштували масові побиття українських селян. Скоріше за все, на відміну від цих пікових періодів репресивної активності держави незрівнянно більш «результативне» насильство всередині самого суспільства було частиною звичної повсякденності і не розглядалось як щось особливе.

Втім, це не означає, що потрібно перебільшувати розмах будь-якого насильства у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. і особливо внутрішнього. Якщо брати загалом, насильство займало лише найнезначнішу частину галицької повсякденності у 1920–1930-ті рр. Опосередковано це підтверджує невелика кількість поліцейських у Галичині. З розрахунку на тисячу мешканців Східної Малопольщі їх було не більше, ніж у середньому по країні, а у багатьох випадках навіть значно менше. У 1925 р. на одного поліцейського припадало 885 жителів у Львівському воєводстві, 882 – у Тернопільському і 969 – у Станіславському. У середньому в Польщі один поліцейський припадав на 774 людей. За кількістю мешканців на одного поліцейського Східна Галичина не відрізнялася від, наприклад, Лодзинського воєводства, що належало до польських етнічних земель (один поліцейський на 827 мешканців) і не сильно відрізнялася від Келецького (один поліцейський на 953 мешканця). Значно більшою, ніж у Галичині, присутність поліції була у Помор'ї (один поліцейський на 689 мешканців), Віленщині (один поліцейський на 350 мешканців) і у Новогрудському воєводстві (один поліцейський на 437 мешканців). ⁵³⁴

Стимуванню насильства всередині галицького суспільства чималою мірою сприяла повсякденна селянська праця навесні, влітку і восени, яка не залишала багато часу для сторонніх справ і донедавна була тут умовою фізичного існування. Подібні умови були і у галицького міщанства. Більше свободи було у молодих людей, які мали дещо більше часу до повної інтеграції до дорослого життя з її необхідністю дбати про своїх рідних, близьких і родину, та знаходити засоби для

⁵³⁴ Smolak L. Prasa Policji państwowej. 1918–1939. Warszawa. 2006. S. 37.

існування. Особливо яскраво це проявлялося в учнівській молоді, яка зосереджувалася у містах, котра довше зберігала свободу від родинних обов'язків і, найголовніше, на відміну від сільських однолітків мала більше вільного часу. Частина цього часу була присвячена національній боротьбі за українську незалежність і польсько-українському протистоянню на базі сучасного націоналізму.

Окрім цього, на відміну від гімназистів і студентів, селянській і міщанській молоді було значно важче підвести ідеологічну основу під сплески своєї енергії, і тим самим вона значно меншою мірою могла скерувати свою агресію у русло міжнаціональної боротьби. Як зауважив вже згаданий вище В. Гоцький, коли він став гімназистом і приїхав до свого села, його дитяча дружба з сільськими однолітками перервалася. «Не знаходилося тепер спільної мови. Сільські хлопці здебільшу допомагають у господарстві, стали стачечними підпарубочими або злодіями-заводяками... Національно вони мало підготовлені, про УВО нічого не знають, про «Просвіту» не хочуть чути. Вічні нарікання на панів і злодійські пригоди — це й був їх світ».⁵³⁵ Сільські товариші В. Гоцького у своїй ненависті до «панів» лише озвучили вікові сільські стереотипи, а їхня спорадична участь у насильстві мало відрізнялася від внутрішніх конфліктів, що століттями існували на селі.⁵³⁶ Це стосується і тих нечастих випадків, коли ОУН була спроможна залучити до своїх акцій сільську молодь.⁵³⁷ Серед заарештованих за підпільну діяльність, спротив польській владі і приналежність

⁵³⁵ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 95–96.

⁵³⁶ Варто хоча б згадати відомий твір Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», який описує, як у XIX ст. представники двох гуцульських родів у Карпатах час від часу впродовж відносно рідкісних зіткнень через стару ворожнечу били і нищили один одного.

⁵³⁷ У вже згаданому виступі ОУН у Буському 30 жовтня 1938 р. оунівцям вдалося залучити до акції кілька сотень осіб, але зрештою лише кілька десятків з них наважилися на силове зіткнення. Організатори акції намагалися використати для своїх цілей недільне богослужіння у Буському і спровокувати тих, хто зібрався на демонстрацію і сутичку з поліцією. Близько тисячі осіб з навколишніх сіл, які відвідали богослужіння, спочатку дали себе провести до центру міста, але після того, як частина молоді почала співати націоналістичних пісень

до ОУН, за даними історіографа ОУН Петра Мірчука, селян було не більше ніж 10–15% при тому, що ця соціальна група становила понад 90% українського суспільства Галичини.

Фізичне насильство через протистояння державних спецслужб і українського підпілля практично було відсутнім у повсякденному житті переважної більшості галицьких українців і не могло слугувати істотною перепорою для процесів державної інтеграції українського галицького суспільства до Польщі. Головним джерелом інформації про політичне насильство для переважної більшості галичан був не особистий досвід чи досвід близького оточення, а повідомлення преси і різні чутки. Головним чином саме вони, а не особистий досвід, формували у більшості населення Східної Галичини усвідомлення наявності польсько-українського конфлікту і його розвитку.

§ 2. Екстремізм українського радикального підпілля і інтеграція до Польщі членів УВО та ОУН-УВО

Попри нечисленність українського радикального підпілля у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр., аналіз його діяльності

вигукувати антидержавні гасла, ряди процесії почали помітно рідшати. Організатори були зненацька захоплені тим фактом, що зіткнення з поліцією не відбуваються і спеціально повели решту до поліцейської діяльниці, але до неї дійшло вже тільки кілька сотень осіб. Однак і тут поліція, яка не бажала непотрібних жертв, не вийшла назустріч, і учасники демонстрації пішли з міста. Зрештою силове зіткнення між 60 односельцями Д. Куп'яка і членами польської організації «стрілків» відбулося у колонії польських поселенців (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів, 1993). Доволі цікаво, що бійка між ними сталася на тій самій підставі споконвічної ворожнечі між селами і конфлікту через землю — у 1920-ті рр. польські колоністи отримали землю по сусідству коштом місцевого населення. З таким самим успіхом українці, які брали участь у бійці, могли раніше того самого дня атакувати поліцейську дільницю, органи державної адміністрації, польські магазини у Буському тощо, але вони цього не зробили. Ідея виступити проти поляків для організованої на разовій основі сільської молоді знову ж звелася перш за все не до силового виступу проти держави, а до прагнення розбити голови і показати свою силу безпосереднім сусідам-полякам, захожим чужинцям, котрі захопили «їхню» землю. Українські учасники сутички і гадки не мали влаштувати подібне щодо чотирьох родин «своїх» поляків, які жили разом з ними в одному селі.

є необхідним для створення повної картини акультурації галицьких українців у Польщі. Підпільники на рівні організації не визнавали юридичного входження Східної Галичини до складу польської держави,⁵³⁸ діяли нелегально і використовували терор і насильство як один з методів політичної боротьби.⁵³⁹ Оунівці були постійним джерелом інформаційних приводів для засобів масової інформації, котрі створювали враження запеклості польсько-українського протистояння попри успіх процесів державної інтеграції у Галичині. Водночас це не заважало учасникам підпілля самим бути залученими до процесів державної інтеграції і брати у них участь. Серед членів підпілля, що проживали у Польщі у 1920–1930-ті рр., за рідкісними виключеннями не було людей, які перебували б цілком на нелегальному становищі.⁵⁴⁰

Більша частина повсякденного життя членів УВО та ОУН-УВО була такою самою, як і у решти галичан. Підпільники мали офіційні паспорти, де-факто і де-юре були громадянами Польщі, навчалися у державній системі освіти, працювали,⁵⁴¹ сплачували податки, активно брали участь у розвитку українського бізнесу як інтегральної складової приватного сектора польської економіки, будували свої кар'єри, вирішували побутові проблеми, розважалися, шукали своє місце у житті, залицялися до протилежної статі або відповідали на її залицяння, відстоювали свої позиції у соціумі, турбувалися про своїх близьких та рідних тощо.⁵⁴²

⁵³⁸ Втім, від ідеї здобуття національної незалежності не відмовлялася і переважна більшість українського легального руху. У повсякденному житті у сфері відносин з державними інститутами підпільники не відрізнялися від цієї більшості.

⁵³⁹ Українське підпілля організувало кілька гучних політичних замахів, у тому числі спробу вбити президента Польщі у 1921 р. і вдалий замах на прем'єр-міністра країни у 1934 р.

⁵⁴⁰ За винятком нечисленних учасників спроб організувати повстанський партизанський рух на початку 1920-х рр.

⁵⁴¹ У тому числі і на державних посадах.

⁵⁴² Характерним прикладом є біографії одних з найвідоміших лідерів молодого покоління ОУН на межі 1920–1930-х рр. Степана Бандери і Романа Шухевича. Керівні посади у підпіллі і організація терактів, наприклад, не завадили їм успішно пройти повний навчальний курс у Львівському політехнічно-

У сфері політичної активності українські підпільники більш ніж на 95% займалися такою ж діяльністю, що і члени українських легальних партій. Головною відмінністю підпілля від них була незалежність від державного контролю,⁵⁴³ хоча після приходу до влади Юзефа Пілсудського у 1926 р. це вже не було чимось винятковим на загальнопольському рівні. Елементи нелегальної діяльності і боротьби з правлячим режимом були у більшості ворожих політичному режиму Ю. Пілсудського політичних партій Польщі. Особливо це було притаманне польським національним демократам, чії радикальні угруповання були домінуючою силою вуличних політичних заворушень на території усїєї держави.

Для більшості членів УВО та ОУН після 1922–1923 рр. участь у підпіллі обмежувалася читанням і подальшою передачею своїм товаришам нелегальної літератури, участю у сходках і організації національних свят, сплатою членських внесків, пропагандою, спробами вплинути на своє оточення і участю у психологічному цькуванні небажаних конкретній підпільній спільноті осіб. Значно рідше конкретним підпільникам доводилося брати участь у відкритих виступах у вигляді демонстрацій, мітингів і розкидання листівок.

Лише небагато з міжвоєнних підпільників брали участь в актах, котрі за сучасною термінологією можна назвати політичним хуліганством, як то паплюження державних символів Польщі, спроби побиття і образи політичних ворогів і вуличні сутички. Кількість бойовиків, готових взяти безпосередню участь в актах насильства, політичних вбивствах, гро-

му інституті. Політехнічний інститут входив до державної системи освіти, викладання велося виключно польською мовою і його закінчення вимагало постійного відвідування занять і наполегливого навчання. Сучасний варіант навчання, коли можна з'являтися інколи лише на іспитах, купувати оцінки і скачувати усі доповіді і курсові з Інтернету, тоді був неможливим. У середині 1930-х рр. Р. Шухевич, аби прогородувати свою родину, активно займався бізнесом і заснував одну з найдинамічніших за розвитком приватних українських компаній. Про це див. детально далі у тексті.

⁵⁴³ Оскільки ОУН перебувала на нелегальному становищі, польська держава могла контролювати і регулювати її діяльність лише за допомогою поліцейських превентивних заходів, репресій і співпраці з українськими противниками радикального підпілля.

шових експропріаціях, знищенні державного і приватного майна на постійній основі, окрім початку 1920-х і кінця 1930-х рр., ніколи не була більшою за декількох десятків осіб і аж ніяк не перевищувала однієї сотні. Часто-густо конкретний бойовик у період своєї активності брав участь не більше ніж у одному – двох терактах. Для організації рідкісних масових заворушень, бійок та погромів, якщо вдавалося, осередки ОУН могли залучати невелику кількість схильної до насильства місцевої селянської і міщанської молоді.

Ці висновки побічно підтверджує аналіз переліку арештів і судових процесів проти українських націоналістів у «Нарисі історії ОУН» одного з перших історіографів ОУН та УПА Петра Мірчука. За його даними, на межі 1920 – 1930-х рр. за звинуваченням у тероризмі державна поліція Польщі затримала не більше ніж 1% українських активістів, більше заарештованих було за звинуваченням у саботажі – до 5–8%.⁵⁴⁴ Серед найпоширеніших причин арештів найчастіше фігурували приналежність до ОУН, антидержавні заклики, участь у недозволених маніфестаціях, неповага до державних символів, наявність забороненої підпільної літератури і поширення листівок. Понад половина заарештованих зазнавала лише адміністративного арешту і їх відпускалась без судового переслідування і вироку. Такими, яких потрібно стратити за вчинені злочини згідно законодавству польська влада визнавала лише одиничних оунівців. Саме тому як на символ спротиву польській державі агітація ОУН могла вказати лише на кількох членів організації, страчених за рішенням суду Польщі після 1923 р.

Кількість вироків стосовно оунівців у масштабах усієї Галичини навряд чи перевищували кількість вироків за непов'язані з політикою злочини в межах одного чи двох повітів за той самий період часу. Згідно з даними П. Мірчука за 1929 – 1934 рр. за політичними мотивами у Польщі було засуджено 1024 українця на загальний термін 2 020,5 років в'язниці, а також бу-

⁵⁴⁴ З матеріалів книги не завжди зрозуміло, коли згадувані саботажі здійснювалися під впливом ОУН і чи не було серед них звичайного криміналу і не обтяженого міжнаціональною ненавистю простого зведення рахунків на селі.

ло винесено 4 смертних і 16 пожиттєвих вироків.⁵⁴⁵ Оскільки на думку П. Мірчука лише близько 50% з них були пов'язані з діяльністю УВО та ОУН-УВО, виявляється, що за 6 років різні терміни ув'язнення отримали близько 500 підпільників у Галичині і на Волині⁵⁴⁶. Разом на два регіони в середньому припадало 70 – 100 осіб на рік. Якщо розглядати вироків, винесених членам ОУН тільки у Східній Малопольщі, то на рік тут отримали різні терміни ув'язнення 50 – 80 осіб.

З цих 50 – 80 засуджених підпільників переважна більшість згідно з польським законодавством не вчинила серйозних злочинів і отримала незначні терміни до двох років.⁵⁴⁷ З цієї статистики видно, що у 1929 – 1934 рр. один смертний вирок щодо членів ОУН виносився в середньому раз за півтора роки, а пожиттєві вироків – 2 – 3 рази на рік.⁵⁴⁸ Зважаючи на те, що українське населення Східної Галичини становило 3,5 мільйона осіб, ці цифри навряд чи можна назвати дуже значними.

Цілком очевидно, що теракти і протиправні дії членів ОУН дійсно не створювали для державної адміністрації настільки поважних проблем, аби вимагати наявності у Східній Малопольщі додаткових поліцейських сил. За рівнем злочинності, у тому числі і з політичних мотивів, Східна Галичина не виділялася у гірший бік порівняно з іншими регіонами Польщі. Тому можна обґрунтовано припустити, що діяльність ОУН хоча і вносила напругу у польсько-українські відносини, але

⁵⁴⁵ Такі лічби можна знайти якщо скласти всі випадки арештів і судів, у книзі історика ОУН П. Мірчука (Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007).

⁵⁴⁶ Статистика політичних арештів у Східній Галичині у 1920 – 1930-ті рр. потребує окремого дослідження, оскільки деякі найактивніші підпільники могли зазнавати коротких адміністративних арештів кілька разів. Як приклад можна згадати Степана Бандеру, котрого як особу, яка у 1930 – 1933 рр. перебувала під підозрою поліції, заарештовували п'ять разів (Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль. 2008. С. 13).

⁵⁴⁷ За теракти, грошові експропріації, вбивства осіб, які не перебували на державній службі тощо покарання передбачало термін ув'язнення у середньому 10 – 15 років і смертну кару чи пожиттєве ув'язнення за особливо обтяжливих обставин.

⁵⁴⁸ У П. Мірчука дані про чотири смертних вироків приводяться щодо всіх українських земель у Польщі, включно з Волині.

усе таки не була достатньою, аби порушити процеси державної інтеграції і досить мирне міжнаціональне співіснування у Східній Галичині.

Терористична і підпільна діяльність у Східній Галичині у 1920–1930-ті рр. була переважно справою гімназистів, студентів і молоді до тридцяти років. Саме молодь, яка не обтяжена родинними турботами і поки ще не знайшла свого місця у житті, котре вона могла б втратити, могла дозволити собі протистояти державній машині Польщі і, що найголовніше, мати для цього час. Засновниками Української військової організації не були поважні літні ветерани. У 1920 р. більшості з них не було тридцяти років, а багато з них на початку 1920-х рр. були ще студентами або гімназистами.

Є. Коновальцю, полковнику армії УНР, командирі Осадного корпусу української армії у рік заснування УВО у 1920 р. було лише 28 років, його найближчому бойовому соратнику по визвольній війні і також одному з творців УВО і наступнику на посаді лідера ОУН-УВО Андрію Мельнику – тридцять. Першому бойовому крайовому референту УВО і також учаснику визвольної війни Степану Федаку, відомому своїм замахом на Юзефа Пілсудського у Львові у листопаді 1921 р., у 1920 р. виповнилося лише дев'ятнадцять років. А у рік замаху тільки двадцять. Полковнику і командирі 2-ї дивізії Січових стрільців армії УНР, крайовому коменданту УВО у 1927–1930 рр. Роману Сушку у 1920 р. було двадцять шість років. Член Головної команди УВО у Львові у 1920 р. і майбутній лідер української профашистської легальної партії у 1930-ті рр. Фронт національної єдності Дмитро Палієв у 1920 р. був у віці двадцяти трьох років. За спогадами В. Гоцького, на початку 1920-х рр. разом з ним у Перемишльській гімназії вчилися неповнолітні члени УВО колишні солдати армії ЗУНР і УНР, які пішли на війну зі шкільної лави.⁵⁴⁹

У початковий період свого існування УВО була кадровою організацією українських військових, які створювали військову силу еміграційного уряду Західноукраїнської Народної Республіки, до якого входили всі основні українські політич-

ні сили Галичини. Завданням організації було збереження мобілізаційної готовності галицьких українців і швидке відтворення у потрібний момент української національної армії. Головну надію члени УВО, як і усі українські політичні сили у Східній Галичині до 1923 р., поклали на визнання української незалежності у Галичині Лігою Націй. Як і всі українські галицькі політичні сили, УВО підтримувала еміграційний уряд Західноукраїнської Народної Республіки на чолі з Євгеном Петрушевичем.

Про невеликий ступінь готовності керівництва УВО до масового проведення терористичних актів на початку 1920-х рр. недвозначно свідчать обставини вже згаданого замаху на львівського воєводу О. Грабського та Ю. Пілсудського, здійсненого С. Федаком у 1921 р. За спогадами члена УВО Осипа Навроцького, С. Федак, керівник бойового відділу УВО, «мусив підшукати придатного виконавця задуманого замаху, але коли він вирішив, що не зміг знайти придатного кандидата, заявив, що здійснить його сам». Навряд чи в організації на той момент були дуже сильні можливості для організації таких акцій, якщо її виконанням зайнявся сам керівник бойового підрозділу.⁵⁵⁰ Коли УВО вже остаточно сформувалося у середині 1920-х років, у ній було не більше кількох десятків членів з 2–3 тисяч прибічників, готових до участі у терактах на постійній основі. Наприклад, коло осіб, залучених до складу так званої «Летючої бригади», організованої крайовим комендантом УВО сотником Юліаном Головинським для прове-

⁵⁵⁰ Окрім того, здійснення замаху саме С. Федаком ставило під удар створений у Львові у 1919 р. Український громадянський комітет, котрий був єдиною центральною легальною організацією, яка представляла інтереси галицьких українців перед польською владою. На чолі комітету стояв батько С. Федака, відомий український адвокат і директор найбільшого українського банку «Дністер» Степан Федак, і участь у замаху його сина не могла не вплинути на діяльність організації, яка розподіляла серед постраждалих від війни галичан значні суми і гуманітарну допомогу від української еміграції. За три місяці до цього адвокат Степан Федак у серпні 1921 р. добився зустрічі з начальником польської держави і кілька годин обговорював з ним питання про українських військовополонених у Польщі. Необхідно зазначити, що приблизно в цей час з польських таборів військовополонених було звільнено більшість солдатів та офіцерів УГА.

⁵⁴⁹ Тобто їм у середньому ще не було і 19–20 років.

дення грошових експропріацій у 1924–1926 рр., не перевищував двох десятків осіб.⁵⁵¹

Якщо уважно проаналізувати діяльність УВО на початку 1920-х рр., то можна зробити висновок, що її основним завданням на той час була пропаганда і спільні з легальними партіями зусилля з відновлення організаційних структур українського суспільства. Підпільна УВО ідеально надавалася для організації видання і поширення нелегальної літератури і листівок, що було особливо важливим для всього українського руху в Галичині, об'єднаного довкола уряду ЗУНР та ідеї української незалежності Східної Галичини. Окрім цього, силами активістів УВО був створений Український студентський клуб, спортивні організації, серед котрих найвідомішими стали «Український спортивний союз» та «Сокіл-Батько». Було також засноване військово-історичне видавництво «Червона калина», яке проіснувало до вересня 1939 р. За участю членів УВО був також відроджений Український видавничий союз і поновлений випуск Літературно-наукового вісника Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Серед інших видавничих проєктів членів УВО можна також назвати створений Дмитром Палієвим журнал «Заграва», орган політичної організації з ідентичною назвою, в якому активно друкувався один з найвідоміших ідеологів українського націоналізму Дмитро Донцов.

Відродження і розвиток української ділової активності і українського кооперативного руху також відбувалося за активної участі учасників підпілля УВО. Колишні військово-службовці українських армій представляли найактивнішу частину суспільства із найбільшим зосередженням людей з лідерським потенціалом, і тому вони зайняли чимало провідних позицій в українському діловому світі, кооперативному русі, у керівництві легальних культурних, громадських, спортивних організацій і політичних партій. У 1920-ті рр. багато учасників підпілля успішно самореалізувалися в юриспруденції, приватному бізнесі, медицині, системі державної освіти Польщі.

⁵⁵¹ У 1924–1925 рр. «Летюча бригада» здійснила одні з найбільш значних силових акцій УВО. // Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. Мюнхен. 1968.

Про це недвозначно свідчить склад членів Молодої громади у 1930-ті рр. у Львові,⁵⁵² котра об'єднала споважнілих та добре влаштованих у житті ветеранів української боротьби за незалежність, котрі патрунували багатьох членів молодіжного крила ОУН.⁵⁵³ Очолювали Громаду Юліан Шепарович, Андрій Мельник і Любомир Макарушка.⁵⁵⁴ Ю. Шепарович, колишній командир артилерійського полку в Українській галицькій армії, окружний комендант УВО на Станіславщині у 1922 р., перебуваючи на посаді керівника Молодої громади, водночас входив до керівництва Центросоюзу, провідної організації української кооперації у Галичині.⁵⁵⁵ А. Мельник, сотник Українських січових стрільців, українського підрозділу в австрійській армії, начальник штабу армії УНР у березні – червні 1919 р., член Начальної команди УВО у 1921–1922 рр., крайовий комендант УВО в Галичині у 1922–1924 рр. і майбутній лідер ОУН з 1938 р., у 1930-ті рр. керував лісовим господарством галицької греко-католицької митрополії і був членом правління провідної української газети у Польщі «Діло».⁵⁵⁶ Сотник Української галицької армії Л. Макарушка, генеральний секретар УНДО у 1927–1929 рр. і депутат сейму Польщі у 1930–1935 рр. у 1920-ті рр. також був членом УВО і входив до складу крайового керівництва організації.⁵⁵⁷

⁵⁵² Заснована у 1925 р. Молода громада організувала збори, дискусії на тему історії визвольної боротьби 1917–1921 рр., святкування 1 листопада (1 листопада 1918 р. українські військові підрозділи австрійської армії здійснили у Східній Галичині політичний переворот і взяли владу у свої руки, в результаті чого була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка) і 22 січня (22 січня 1919 р. була проголошена злука УНР і ЗУНР).

⁵⁵³ Молода громада була частиною загальноєвропейського процесу організації рухів ветеранів Першої світової війни, які об'єднувалися на принципах «окопного братства». Їхні члени справили істотний і часто вирішальний вплив на внутрішню і міжнародну політику 1920–1930-х рр. багатьох західноєвропейських, центральноєвропейських і балканських держав. Діяльність УВО і членів Молодої громади у Галичині цілком перебувала у русі цього процесу.

⁵⁵⁴ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 37.

⁵⁵⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007. С. 845.

⁵⁵⁶ Там само. С. 753.

⁵⁵⁷ Там само. С. 741.

Водночас, попри переважання «мирної» активності в діях членів УВО і усе більшого переходу її членів на «мирні рейки», вона продовжувала залишатися і сприйматися як військова організація, готова до рішучих дій. На початку 1920-х рр. окрім збереження кадрів української армії, пропаганди ідей української незалежності і підтримки громадянського опору польській владі у вигляді бойкоту парламентських виборів і перепису населення у Польщі члени УВО здійснювали терор щодо колаборантів з числа галицьких українців⁵⁵⁸ і теракти відносно представників польської влади. Найвідомішим замахом була вже згадана спроба вбивства членом УВО Степаном Федаком Юзефа Пілсудського і львівського воєводи О. Грабського у листопаді 1921 р. у Львові. У 1922–1923 рр. здійснювалися заходи на сільських війтів, що брали участь у роботі окружних дільничних виборчих комісій з виборів до польського сейму і сенату 1922 р. Частинами були підпали господарств польських військових колоністів, знищення телеграфних дротів, спроби пошкодити залізничні колії.⁵⁵⁹

У 1920–1922 рр. членами УВО і колишніми військовослужбовцями УГА та армії УНР здійснювалися спроби організувати партизанську війну,⁵⁶⁰ котрі швидко зійшли нанівець через ефективні дії польської армії і пасивність українського села. Статус УВО як армії ЗУНР у цивільному підкріплювався наявністю у прикордонній з Польщею Чехословаччині інтернованих частин УГА, які перебували на утриманні Міністер-

⁵⁵⁸ Найвідоміший випадок — вбивство Сидора Твердохліба, українського політика, що узяв участь у парламентських виборах 1922 р.

⁵⁵⁹ Слід зауважити, що особливість терористичних актів УВО проти представників польської влади у той час полягала у тому, що переважна більшість з них закінчувалася без людських жертв, що може свідчити про їхній переважно демонстративний характер.

⁵⁶⁰ Можливо за допомогою влади УРСР, яка, зокрема, організувала комуністичний повстанський рух на Волині, що діяв до 1925 р. Опосередковано про це може свідчити той факт, що кілька партизанських загонів, очолюваних колишніми офіцерами Української галицької армії, короткий час у 1922 р. діяли головним чином на прикордонній з УРСР Тернопільщині (Мірчук П. Нарис історії ОУН. Київ. 2007. С. 39). Це питання потребує додаткового вивчення.

ства оборони Чехословаччини і одночасно підпорядковувалися міністерству оборони Чехословаччини та уряду ЗУНР Є. Петрушевича.⁵⁶¹

Критичним для УВО як кадрової військової організації став 1923 р. у зв'язку із визнанням у березні 1923 р. Лігою Націй приналежності Східної Галичини до Польщі і втратою надій на швидке відновлення української незалежності. Створення нової української армії відсунулося на віддалене майбутнє і в українських військових Галичини відпала потреба у постійній мобілізаційній готовності. До того ж за рішенням чеської влади на кінець 1923 р. були розформовані і військові підрозділи УГА у Чехословаччині. Більша частина членів УВО почала облаштовувати своє життя і шукати джерела існування для своїх родин, а ті, хто зберіг цікавість до політики, включалися до життя легальних українських партій. Наприклад, член керівництва УВО Дмитро Палів увійшов до складу ЦК УНДО. Неодноразово згадуваний вище керівник бойового відділу УВО у 1920–1921 рр. Степан Федак після свого звільнення з в'язниці за амністією на початку 1924 р. кілька років провів за кордоном, потім повернувся на батьківщину і розпочав працювати у Маслосоюзі. Соротник Є. Коновальця полковник Андрій Мельник після виходу на волю з польської в'язниці, як уже зазначалося, став працювати у легальній сфері. Окрім керівництва лісовим господарством галицької греко-католицької митрополії він, зокрема, у 1933–1938 рр. керував створеною під патронажем митрополита Андрія Шептицького молодіжною організацією «Орли».

Процеси державної інтеграції галицьких українців до Польщі справили серйозний вплив і на молоде покоління ОУН-УВО, яке прийшло на зміну ветеранам війни за незалежність і уславилося своїм екстремізмом на початку 1930-х рр. З плином часу кількість радикальних членів УВО — прибічників активної терористичної діяльності з-поміж учасників війн за незалежність дедалі більше скорочувалося, і на початку 1930-х рр.

⁵⁶¹ Доволі прикметно, що командир Української бригади у Німецькому Яблонному генерал Віктор Курманович у 1920–1930-ті рр. був одним з членів керівництва «проводу» УВО і пізніше ОУН-УВО.

організації вже не вдалося знайти достатньо «старих» бійців для проведення запланованих терористичних актів. У результаті керівництву ОУН-УВО довелося відмовитися від ідеї зосередження усієї терористичної діяльності в руках ветеранів УВО і використання ОУН та її молодих членів для розгортання легальної політичної боротьби аж до участі у парламентських виборах Польщі. Останнім реальним активним організатором терористичних актів з-поміж ветеранів УВО був командир бригади УГА Юліан Головинський, котрий був застрелений польською поліцією під час конвоювання у 1930 р.

Молоде покоління, яке прийшло у крайовій ОУН на зміну учасникам війн за незалежність 1918–1920 рр., було значною мірою продуктом синтезу молодіжного радикалізму, максималізму, протестних настроїв як проти Польщі, так і проти диктату і контролю старших незалежно від їхньої національної і державної приналежності. Велике значення мала також атмосфера легкої доступності зброї і знецінення людського життя внаслідок бойових дій у Галичині у 1914–1920 рр., а також наступних подій, пов'язаних з інкорпорацією Східної Галичини до складу Польщі. На відміну від своїх старших бойових товаришів – учасників бойових дій, які провели свої дитячі та юнацькі роки в умовах миру, правопорядку і добробуту Австро-Угорщини, покоління Степана Бандери і Романа Шухевича виросло в умовах шестирічних бойових дій 1914–1920 рр. і військового стану з 1914 до 1922–1923 рр.

Сильний вплив на звикання молодих українців, які навчалися у галицьких гімназіях на початку 1920-х рр., до політичного насильства справило повернення на шкільну лаву багатьох учасників бойових дій, які пішли на війну в юному віці і закінчували навчання у гімназіях у деяких випадках принаймні до 1923 р. Учасники війни на гімназійній лаві сприятливо вплинули на розвиток національної самосвідомості українських дітей, оскільки сприймалися ними як герої та зразки для наслідування, а їхні розповіді про свою участь у боротьбі за незалежність слугували національному вихованню значно ефективніше, аніж уся система української освіти. Однак необхідно пам'ятати, що це були юнаки, які не досягли ще 20–21 року, котрі вміли і знали як вбивати, котрі бачили

смерть своїх бойових товаришів, котрі могли використати зброю для досягнення хай навіть найвищих і найвеличніших національних ідеалів.⁵⁶²

Як такий вплив відбувався на практиці показують спогади учня перемишльської української гімназії початку 1920-х рр. і у майбутньому члена ОУН В. Гоцького. Він пригадує, що один з інструкторів молодших класів гімназії Андрій Волощак, хоча і був учнем 7-го класа, до цього встиг повоювати в українській армії і відсидів у таборі військовополонених. Під час навчання у гімназії А. Волощак був членом УВО і зокрема вбив «provokatora». При цьому в гімназії його прикривав під час відсутності у бурсі і ховав револьвер, з якого було вчинено вбивство, зовсім юний однокласник мемуариста. Інші учні з часом про це дізналися. І як говорить В. Гоцький, «хоча це була і дуже цікава для мене новина, але стало якось тоскно, що саме наш інструктор став виконавцем замаху на provokatora. А хто такий provokator, то я тоді ще добре не знав. Тільки зрозумів, що це людина, котра зраджує своїх і працює на «ворогів», а цього достатньо, аби його знищити. Це і була моя тодішня філософія. Страх не зрадити нашого інструктора і одночасно гордість за нього узяти наді мною гору. Тепер я дивився на нього не тільки як на старшого колегу, а як на героя»⁵⁶³.

Саме у гімназіях під впливом свого оточення багато українських дітей засвоювали уроки міжнаціонального конфлікту. Попри те, що рідні брати мемуариста воювали проти Польщі в УГА, батько керував територією своєї общини від імені ЗУНР, а він сам був свідком польсько-українських бойових дій, В. Гоцький тільки в гімназії потав ненавидіти Польщу і поляків. Антипольські настрої були засвоені у гімназії і іншим автором мемуарів, використаних у цій книзі, В. Макаром.

⁵⁶² Я не думаю, що більшість читачів цієї книги хотіли б, аби їхні діти навчалися у школі разом з учнями, котрі мають досвід вбивства навіть заради найвищих ідеалів, і незалежно від свого бажання відповідним чином впливали на дітей, які не брали участі у війні. Не варто також забувати про їхні страждання, пов'язані із пристосуванням до мирного життя.

⁵⁶³ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 83–84.

У багатьох старшокласників перемишльської української гімназії револьвери були практично постійно⁵⁶⁴ і залежно від ситуації вони вчили як ними користуватися учнів молодших класів. За спогадами В. Гоцького, так сталося під час саботажної акції УВО з підпалів 1922–1923 рр., коли у Перемишлі пройшов польський мітинг, на якому було обіцяно, що за кожну спалену польську скирду буде знищено українську структуру. Гімназистів і В. Гоцького залучили до охорони українських магазинів і організацій. Старші товариші показали йому і його одноліткам як поводитися зі зброєю, і вони всю ніч провели на сторожі своєї бурси, а поруч на столі лежали гвинтівки і пістолети.⁵⁶⁵ Втім, цей випадок не можна розглядати як доказ, що використання зброї через її легку доступність було дуже частим і повсякденним. Насправді молодь, яка навчалася, зброєю застосовувала вкрай рідко, і стосовно 1920-х рр. я не зустрів згадок, що вона принаймні раз була використана при вуличних зіткненнях польської і української учнівської молоді, що дещо незвично, враховуючи юнацький темперамент.

Інерції традицій мирного міжнаціонального співіснування у Східній Галичині і консервативність усього устрою життя у Східній Галичині не сприяли надмірній ескалації міжнаціонального насильства і слугували стримуючим фактором навіть для найзатятіших прибічників насильницьких дій. Причину можна шукати і у тому факті, що членами підпілля головним чином була освічена частина населення, серед котрої не було шпани та членів молодіжних банд з тяжінням до криміналу.⁵⁶⁶ Окрім того, перепорою для використання зброї

⁵⁶⁴ Державна адміністрація висунула вимогу вивісити на будівлі української гімназії державний герб, і її керівництво після зволікань було змушене це зробити. Герб скинули гімназисти, після чого поліція здійснила розшук виконавців і обшуки. В. Гоцький пригадує, як після цього учні старших класів похвалялися, як вони, попереджені своїми спостерігачами, «вправно сховали револьвери і патрони» (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 90).

⁵⁶⁵ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 89.

⁵⁶⁶ Система гімназійної освіти була поставлена таким чином, що навчання займало ліву частку повсякденного життя учнів. Варто пам'ятати, що

також слугували відносно тісні рамки галицького міста і села з його змішаним населенням. Перейти через кров у мирний час достатньо складно для більшості людей, і галицькі українці у цьому не були виключенням. Необхідно також враховувати, що одна справа теоретична міжнаціональна ненависть, а зовсім інше екстраполювати цю ненависть на будь-якого зустрічного перехожого, сусіда, однокласника, знайомого і навіть у деяких випадках родича іншої національності.⁵⁶⁷ Вбивства, напади чи побиття на політичному і національному ґрунті у більшості випадків здійснювалися з метою демонстрації, пограбування у вигляді грошової експропріації, помсти за когось іншого, залякування політичних опонентів, страсти зрадників, залякування колаборантів тощо.

Безпосередньою причиною детонування молодіжного радикалізму і екстремізму у відносно невеликої частини ук-

рівень освіти класичної гімназії аж ніяк не можна порівнювати з сучасними школами і навіть університетами, якщо виключити спеціальні знання. Наприклад, учні, які успішно склали випускні іспити, як правило, окрім знання латинської і давньогрецької мов, говорили кількома іноземними мовами. У сучасній Росії та Україні однією іноземною мовою крім російської (у випадку України) добре володіє не більше ніж близько 10% випускників вузів.

Вільними від уроків і самостійних занять у гімназистів було не більше ніж 2–3 год на день. У випадку дітей з інших міст, які проживали у бурсах при гімназіях (до них належали активно цитовані у книзі В. Макар і В. Гоцький), їхній час цілковито перебував під контролем викладачів і вихователів бурси. Вони могли самостійно залишити територію бурси тільки за спеціальним дозволом і у суворо обмежений час.

⁵⁶⁷ Яскравим прикладом впливу товариських стосунків між польською та українською молоддю у 1930-ті рр. на польсько-український конфлікт може слугувати зустріч на полі бою на Західній Лемківщині у 1945–1947 рр. двох шкільних товаришів – командира лемківської сотні УПА Степана Стебельського і майора армії Польської народної республіки. У нав'язаній ним війні командири двох військових частин цілеспрямовано намагалися уникати бойових сутичок і тим більше смерті від рук приятеля. Шкільний товариш С. Стебельського неодноразово пересилав йому привітання і передавав через надійних людей, що не хоче з ними битися і аби він теж на нього не нападав. Отримуючи накази від свого командування про напад на шкільного товариша, польський майор робив рейд по слідам С. Стебельського лише із денним запізненням. За наявними даними, сотник Хрін, він же С. Стебельський, також не допускав нападів своєї сотні на частину шкільного товариша (Степан Стебельський («Хрін»). Коноподський Олекса («Островець»). Крізь сміх заліза. (Хроніки). Літопис Української повстанської армії. Т. 30. Львів, 2000. С. 279).

раїнської молоді, що навчається у Галичині у 1920–1930-ті рр. послужило поширення у середині 1920-х рр. загальних для усіх навчальних закладів у Польщі правил на українські гімназії у Галичині. Також зіграло свою роль небажання української шкільної і гімназичної молоді підкорятися диктату старших і особливо успадкованій від часів Австро-Угорщини жорсткій дисципліні у гімназіях. Учорашні молоді солдати та їхні молодші колеги усвідомили провідну роль саме української молоді у війнах за незалежність 1918–1920 рр. і з приходом мирного часу у них вже не було жодного бажання через свій вік займати лише нижчі сходинки у соціальній, майновій, культурній і політичній ієрархії багато у чому традиційного галицького суспільства.

Більше того, націоналістична частина нечисленної української гімназійної і студентської молоді у 1920–1930-ті рр. виразно заявила про своє прагнення нав'язати свою волю всьому українському суспільству. Як наслідок цього значна частина терористичних актів і молодіжного насильства в Галичині у міжвоєнний період були скеровані не проти Польщі і поляків, а проти своїх політичних опонентів усередині українського суспільства. І особливо проти тих його представників, котрі «заважали» молоді жити або своїм «інакодумством» і «неправильними діями» муляла їй очі.

До остаточного визнання приналежності Східної Галичини до Польщі у 1923 р. Міністерство віросповідань громадської освіти у Варшаві утримувалося від введення в українських державних гімназіях у Східній Малопольщі загальнодержавних стандартів освіти. Українська система освіти Галичини на початку 1920-х рр. мала чималу автономію і не знала серйозних обмежень з національного виховання учнівської молоді аж до організації національних свят, пов'язаних з подіями війн за незалежність 1918–1920 рр. Більше того, Міністерство віросповідань і громадської освіти Польщі у 1920–1921 рр. дозволило поповнити сильно поріділого за 1914–1920 рр. українського викладацького складу ветеранами УГА, що також не могло не вплинути на національний характер українсько-русинських гімназій. Показником свободи українських навчальних закладів у Польщі

початку 1920-х рр. може слугувати той факт, що польська мова не входила до кола обов'язкових предметів. Вчити його можна було тільки факультативно і тих, хто бажав його вивчати, було менше, аніж тих, хто хотів опанувати французьку мову. В гімназії уроки велися українською мовою і як обов'язкові предмети вивчали грецьку, латинську і німецьку мови.⁵⁶⁸ Учням і викладачам українських шкіл і гімназій було не обов'язково брати участь в урочистостях під час загальнонаціональних свят Польщі.

Після вирішення питання про міжнародне визнання Східної Галичини у 1923 р. польська держава більше не могла дозволити собі толерантно ставитися до ситуації, що склалася, і цілком природно, що її дії не могли не спровокувати гостру реакцію української молоді. Залучення поліції до втихомирення невдоволення української молоді викликало ще більше її обурення і породило ланцюгову реакцію протистояння державної поліції і молодіжного крила УВО і з 1929 р. ОУН-УВО. Пусковим механізмом українського молодіжного бунту послужило запровадження в українських навчальних закладах обов'язкової наявності державної символіки Польщі, обмеження українських національних свят і примус до обов'язкової участі у загальнодержавних урочистостях аж до обов'язкової присутності українських гімназійних колон у демонстраціях на честь загальнодержавних свят. Дров до багаття також підклало запровадження обов'язкового вивчення польської мови і переведення викладання усе більшої частини дисциплін на польську мову в рамках уніфікації освіти на всій території Польщі.⁵⁶⁹

Як перша реакція, наприклад, українські гімназисти у Перемишлі скинули табличку із зображенням державного гер-

⁵⁶⁸ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 81.

⁵⁶⁹ Аби легше зрозуміти підґрунтя дій державної адміністрації Польщі у цьому випадку, можливо варто уявити дії сучасної української державної адміністрації, якби в Україні виявилися російськомовні школи, в яких не викладали б українську мову, взагалі не було б української державної символіки і учні виховувалися у ворожому українській державі дусі. Будь-яка державна адміністрація у минулому і нині на місці польських чиновників чинила б так само.

ба Польщі з будівлі своєї гімназії, в результаті чого поліція провела у гімназії обшук.⁵⁷⁰ Потім невдоволення учнів новими порядками у гімназії перекинулося на своїх українських викладачів і директорів, котрі були вимушені пристосовуватися до нових умов. Ситуація загострилася до межі після того, як кураторія, що наглядала за навчальними закладами Польщі, розташована у Перемишлі, розпочала сама признавати нових викладачів до української гімназії. У відповідь учні фактично влаштували справжнє цькування тих викладачів, котрих вони вважали кар'єристами, байдужими до національного виховання, що вислужуються перед польською владою. За спогадами В. Гоцького, у Перемишлі розпочалися напади учнів на окремих вчителів, і двічі була здійснена спроба побити самого директора гімназії.⁵⁷¹

Учням перемишльської гімназії за допомогою страйку вдалося вижити з гімназії молодого викладача польської літератури І. Кухту. Він спочатку імпував юнакам добрими знаннями і цікавими лекціями, але в результаті сутичок на ґрунті різного розуміння дисципліни⁵⁷² і образливого поведіння з учнями ставлення до нього радикально змінилося. Однією з найважливіших причин зміни ставлення до І. Кухти стала інформація, що він був одним з перших українських студентів, які припинили бойкот державного Львівського університету і «поки інші були ув'язнені у тюрмах, він закінчив свою освіту».⁵⁷³ При цьому цькуванню І. Кухти не завадила та обставина, що на той момент бойкот українськими

⁵⁷⁰ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 90.

⁵⁷¹ Там само. С. 110.

⁵⁷² І. Кухта вочевидь був прибічником жорстких стандартів дисципліни у гімназії, успадкованих від Австро-Угорщини, до чого додалися його висока думка про себе і вимога до учнів ставитися до нього, як солдати в армії ставляться до офіцерів. Зокрема, він вимагав, аби учні ставали у стійку струнку, коли він входив до кімнати, де вони навчалися, незалежно від того, скільки разів на день це відбувалося (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 110–113).

⁵⁷³ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 111.

студентами польських вузів вже припинився, і в них стали навчатися багато радикальних українських націоналістів.

Більш спокійними були стосунки між учнями і викладачами в українській гімназії у Станіславові, але і тут у своїх спогадах В. Макар зазначає, що учні були невдоволені позицією багатьох викладачів, і додає, що якби це відбувалось у Львові, багатьом педагогам їхня поведінка і позиція так би не минулися. Зокрема, українські гімназисти у Львові здійснили напад на колишнього директора української гімназії у Станіславові Миколу Сабата, котрий, втім, можливо мав на меті не залякування, а експропріацію гімназійної грошової каси.⁵⁷⁴ Причиною нападу могла бути і особиста позиція М. Сабата, котрий окрім підтримання суворої дисципліни у гімназії також негативно ставився до української легальної молодіжної спортивно-патріотичної організації «Пласт».⁵⁷⁵

Невдоволення учнів і молоді з націоналістичного підпілля змінами в українській освіті у Галичині було причиною вбивства у 1926 р. польського чиновника, куратора Львівського шкільного округу Станіслава Собінського, котрому підпорядковувалися навчальні заклади також Тернопільського і Станіславського воєводств. Замах здійснили у нещодавньому минулому випускники гімназій 19-річний Роман Шухевич⁵⁷⁶ і 22-річний Богдан Підгайний.⁵⁷⁷ А у 1933 р. членом ОУН Севірином Мадою була здійснена спроба замаху вже на нового куратора Львівського шкільного округу Гадомського.

Найпомітнішим проявом терору української молоді проти учасників державної системи освіти у Східній Галичині у

⁵⁷⁴ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Торонто-Київ. 2001. Т. 1. Від Бистриці до Бугу. (1911–1929). С. 201–202.

⁵⁷⁵ Там само. С. 261–262.

⁵⁷⁶ Це вже не перший випадок, коли Р. Шухевич був причетним до терору проти викладачів. У 1924 р. він і кілька інших учнів були виключені з Української академічної гімназії у Львові у відповідь на побиття невстановленими особами професора гімназії поляка за національністю (Роман Турко. Роман Шухевич, якого я знав. «Вісник» ч. 9, 1988 р. м. Нью-Йорк).

⁵⁷⁷ Польська поліція звинуватила у вбивстві С. Собінського членів УВО Василя Атаманчука та Івана Вербицького, котрі відбули тривалі терміни ув'язнення за звинуваченням у злочині, якого вони не чинили.

1930-ті рр. стало вбивство у 1934 р. директора Української академічної гімназії у Львові Івана Бабія. Вбивство було не першим нападом оунівців на І. Бабія, перед цим його намагалися двічі залякати за допомогою спроб побиття, причому один раз у будівлі гімназії. Як пояснив на судовому процесі у 1936 р. у Львові Степан Бандера, «якби директор Іван Бабій був лише лояльним польській державі і поєднував свою лояльність з вимогами національної етики, ОУН не наказала б його вбити. ОУН нікого з українців не карала за саму їхню лояльність до Польщі, а тільки за специфічні її прояви, котрі наносили шкоду українській справі. Директора І. Бабія ОУН засудила на кару смерті, тому що він активно співробітничав з польською поліцією і свідомо боровся проти українського революційного підпілля, виказуючи польській поліції українських гімназистів, студентів, членів і прибічників ОУН і підмовляв учнів своєї гімназії стати поліцейськими донощиками і повідомляти поліції про усі прояви протипольської діяльності своїх товаришів-українців».⁵⁷⁸

Завданням І. Бабія, як і директорів інших українських гімназій у Галичині, було збереження української гімназійної освіти у Польщі, що не було можливим без позитивного ставлення Міністерства віросповідань і громадської освіти у Варшаві і його місцевих підрозділів. Загроза знищення української національної гімназійної освіти була цілком реальною, оскільки у відповідь на організовану оунівцями і значною мірою учнями українських гімназій серію підпалів господарств польських колоністів у 1930 р. державна адміністрація закрила кілька гімназій. Українському легальному рухові

⁵⁷⁸ Цей момент з виступу на суді С. Бандери досить важливий для аналізу становлення і трансформації позиції керівництва молодого покоління ОУН у 1930-ті рр. Фактично, С. Бандера заявив, що він і його прибічники не боролися радикальними засобами проти учасників інтеграції галицьких українців до Польщі, які складали більшість галицьких українців. У протилежному випадку радикальним оунівцям довелося б боротися у тому числі і зі своїми батьками. Зокрема, батьком С. Бандери був греко-католицький священник, котрий мусив у повному обсязі виконувати умови конкордату між Польщею і Ватиканом. Частою була ситуація, коли батьками оунівців були сільські війти, як це було у випадку курайового провідника ОУН(б) Івана Климова — Легенди.

тоді довелося докласти значних зусиль, аби добитися відновлення їхньої роботи.

Аналіз мемуарів учнів українських гімназій — прибічників ОУН другої половини 1920-х рр., коли польська держава встановила контроль над навчальним процесом і у 1930-ті рр., засвідчує у переважній більшості випадків їхнє негативне ставлення до своїх директорів, котрі усі без винятку протидіяли молодіжному крилу ОУН. Найнапруженішою ситуація була у Львові через велике зосередження тут радикального студентства. Саме студенти, а не гімназисти організували замах на керівництво гімназійної освіти у Східній Малопольщі Станіслава Собінського, Гадамського і І. Бабія. У Станіславові, де не було університету та інших вузів, попри вороже ставлення до ОУН директора і багатьох викладачів української гімназії, не було навіть спроб їхнього побиття. Більш спокійною була обстановка і у Перемишлі.

Вбивство І. Бабія явно було проявом перш за все невдоволення молодих оунівських радикалів антиоунівською позицією українського шкільного керівництва, а не його співпрацею з польською поліцією. І. Бабій категорично виступав проти глорифікації бойовиків ОУН, які загинули при спробах грошової експропріації. Зокрема, він ймовірно сприяв арешту поліцією студента Володимира Гірного, коли той розкидував під час богослужіння листівки у пам'ять Ярослава Любовича, який загинув у 1929 р. при спробі пограбувати листоношу, який перевозив гроші. Коли була організована панахида на честь Я. Любовича, він заборонив учням своєї гімназії брати у ній участь. І. Бабію, як і більшості дорослих українців, навряд чи могла сподобатися глорифікація учасників по суті кримінальних нападів з політичним підтекстом. Тим більше, що директор гімназії сам був бойовим українським офіцером і такі методи національної боротьби навряд чи були прийнятними для нього і з особистих переконань.

І. Бабій і педрада гімназії намагалися не допустити відкритих антипольських виступів у стінах гімназії і виключили одного з учнів, підозрюваного у сплундруванні портрета маршала Польщі Юзефа Пілсудського. Як державний навчальний заклад гімназія під керівництвом І. Бабія 19 березня спо-

чатку влаштувала концерт на честь Ю. Пілсудського і тільки після нього концерт в рамках святкування ювілею Т. Г. Шевченка. Після спроб побиття І. Бабій почав викликати до себе учнів гімназії і намагався робити їх своїми особистими інформаторами,⁵⁷⁹ що дало привід молодіжному крилу ОУН звинуватити його у зборі інформації, котру він буцімто збирався передати поліції. Немає прямих доказів, що І. Бабій збирався це зробити, але безперечно, що він міг намагатися виявити оунівців серед своїх гімназистів, від котрих йому загрожувала безпосередня небезпека.⁵⁸⁰

Боротьба керівництва і викладацького складу українських гімназій проти втягування молоді до нелегальної діяльності була дійсно дуже небезпечною для радикального крила ОУН. Вона ефективно усувала з гімназій активних агітаторів ОУН, підтримувала там дисципліну, зкорочувала приплив нових членів до підпілля і, що найважливіше, залучала активну українську молодь до легальних організацій, які протистояли молодим оунівським радикалам. Ця діяльність разом з ефективними діями польської поліції і невдоволенням більшої частини українського руху тероризмом ОУН на середину 1930-х рр. призвела до помітного скорочення популярності підпілля і вщухання його діяльності. Зокрема, за спогадами І. Гоцького,

⁵⁷⁹ Система збирання інформації через добровільних чи вимушених інформаторів притаманна практично будь-якій організації. Це звичний механізм управління людським колективом впродовж усієї історії і активно використовується у сучасному менеджменті. Зрозуміло, тут аксіомою є дотримання етичних норм. З цього приводу можна подивитися будь-яку серйозну книгу чи підручник з управління персоналом (human resource management або на сучасному бізнес-сленгові «ейчар») і вищого менеджменту.

Керівник повинен відчувати ситуацію у колективі через особисте спілкування, а якщо організація є досить великою і особистого спілкування недостатньо, то через інші джерела інформації. Збір інформації компетентним керівником у більшості випадків не має негативного характеру, а використовується перш за все для координації управлінських дій і своєї особистої поведінки.

⁵⁸⁰ За цитованим у книзі М. Мірчука свідченням одного з гімназистів, від котрого І. Бабій намагався отримати дані, директор під час розмови «...кепкував над тим, що ОУН хоче його вбити, і говорив, що не боїться, оскільки у нього є револьвер».

у 1935–1936 рр. у Перемишлі «...не відчувалося тієї спраги революційної діяльності, котра була раніше. ОУН перейшла у глибоке підпілля, а у громадському житті не привертала до себе уваги. Вона прагнула лише не допустити захоплення громадського життя різними пристосуванцями». Значною мірою цьому сприяла діяльність директора української перемишльської гімназії.⁵⁸¹

Велике значення для послаблення ОУН у середині 1930-х рр. і певного пом'якшення радикалізму молодих оунівців мав процес дорослішання молодих підпільників. Після закінчення вузів багато з них одразу відходили від активної нелегальної діяльності і розпочинали доросле життя, шукали можливість постійного заробітку і забезпечення своєї родини. Як характерний приклад можна навести історію Григора Мельника,⁵⁸² котрий був соратником Степана Бандери і під час навчання у Львівському політехнічному інституті жив з ним в одній кімнаті гуртожитку. С. Бандера залучив Г. Мельника до діяльності ОУН, і він став виконувати відповідальні завдання з організації нелегальної доставки з-за кордону підпільної літератури, перевірки підозрюваних у співпраці з поліцією тощо. У 1934 р., коли Г. Мельник закінчив навчання, С. Бандера запропонував йому очолити референтуру преси і пропаганди у Крайовій ексекутиві ОУН, але той під слушним приводом відмовився і виїхав на Поділля, аби працювати агрономом у «Сільському господарі».⁵⁸³

Як це не парадоксально, але для найрадикальнішої частини оунівців найважливішим етапом державної інтеграції часто були превентивні дії державної адміністрації з їхнього насильницького перевиховання. Зокрема, дисциплінарне ув'язнення у концентраційному таборі у Березі Картузькій⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 255.

⁵⁸² Однофамілець соратника Є. Коновальця і лідера ОУН з 1938 р. Івана Мельника.

⁵⁸³ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 3. Бойові друзі. Торонто-Київ. 2001. С. 117–131.

⁵⁸⁴ Аби потрапити на три місяці у заснований у 1934 р. після вбивства оунівцями міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького табір у Березі

змусило багатьох активістів і лідерів оунівської молоді «прийти до розуму», замислитися про свій шлях у дорослому житті і більш толерантно ставитися до дійсності, що склалася у Польщі. У Березі Картузькій польські органи безпеки загалом досягали значних успіхів у демонстрації ефективності свого репресивного апарату, безперспективності активної підпільної боротьби на той момент і підштовхували молоді кадри українського руху на шлях, котрий пройшли члени УВО у 1920-ті рр., які, зберігши свої переконання, відмовилися від активних форм боротьби і долучилися до мирного життя.

Перебуваючи в ув'язненні, молоді націоналісти у вільний від роботи, побиття і перевірок час не тільки прилаштовувалися до надзвичайних умов табору, прагнули вистояти під тиском наглядачів, спілкувалися між собою, аналізували методи боротьби, намагалися підвищити рівень своєї освіти у «тюремному університеті», писали вірші тощо. Але водночас вони отримали можливість серйозно замислитися про свої заняття у дорослому житті. Спогади В. Макара дозволяють дізнатися у подробицях, які думки хвилювали членів ОУН у таборі. В. Макар пригадував, як, потрапивши до Берези, «ув'язнені знайомилися між собою, розповідали різні різноці про себе і своїх друзів, а коли вичерпували цю тему, починали планувати подальшу спільну роботу після виходу на волю «через три

Картузькій, відомий своїми жорсткими порядками, які часто перевищували умови дисциплінарної в'язниці, було достатньо адміністративного розпорядження начальника будь-якої з місцевих політичних дільниць. Ув'язнення у виховному таборі перебувало поза судовою системою і тримісячний термін могли пролонгувати на розсуд табірної чи поліцейської начальства. Офіційно табір називався «місцем ізоляції» і був призначений для осіб, «діяльність і поведінка котрих дає підстави для припущення, що з їхнього боку загрожує небезпека громадському порядку, спокою і безпеці». Варто усе ж віддати належне професіоналізму польської поліції, котра в середині 1930-х рр. (на початку 1930-х рр. основним контингентом табору були опозиційні режиму Ю. Пілсудського політики) дійсно надсилала до табору у своїй більшості «контингент той що потрібно» і тільки близько 10% українських в'язнів були випадковими особами, котрі були ув'язнені у результаті обмови або через особисту помсту поліцейських чиновників (Макар В. Спогади та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 62–64).

місяця».⁵⁸⁵ Яких тільки планів тут не обмірковували. Інженер Мілянчик переконував кожного, з ким зустрічався на роботі чи відпочинку, в необхідності заснувати Український Промбанк і відразу ж з'ясовував усі можливості реалізувати цю ідею у конкретному повіті. Інші наші «громадські виробники» «продавали» (кажучи на американський лад) кожен свою ідею: той ідею створення Центрореклами»,⁵⁸⁶ інший – масового видання дешевих книжок, інший мріяв про зразкову пташину ферму, кооператив з продажу ягід чи інший варіант діяльності тощо. І треба сказати, що багато з цих планів насправді були реалізовані друзями з Берези у 1936–1939 рр. Дружба, що виникла у таборі, і добре знання один одного стали найдовготривалішою основою подальшої спільної роботи і боротьби.»⁵⁸⁷ До речі, В. Макар взагалі не згадує активного обговорення у таборі планів подальшої підпільної діяльності.⁵⁸⁸

Цікавими для аналізу вимушеної адаптації молодих націоналістів до польського законодавства щодо прав національних меншин є спомини В. Макара і Юрка Федоровича про припинення бойкота українськими в'язнями польської мови у Березі Картузькій у 1934 р.⁵⁸⁹ Тоді покарання і репресії за відмову спілкуватися з наглядачами і керівництвом табору

⁵⁸⁵ В. Макар поставив лапки, оскільки замість трьох місяців більшість ув'язнених протримали значно довше, подовжуючи термін ув'язнення ще на три місяці. Сам В. Макар був у таборі півтора року.

⁵⁸⁶ Цим ув'язненим, який проробляв і обговорював «бізнес-план» організації рекламного бізнесу скоріше за все був майбутній командувач УПА і соратник Степана Бандери Роман Шухевич, котрий після звільнення заснував відоме українське рекламне агенство і холдингову ділову структуру «Фама». В ній працювало багато членів ОУН, звільнених з в'язниць і Берези Картузької, які відійшли від активної підпільної діяльності. Про це детальніше див. далі в тексті.

⁵⁸⁷ Макар В. Спогади та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 118.

⁵⁸⁸ В умовах жорсткого поліцейського нагляду і змішаного складу камер, де були і комуністи, і діячі опозиційних польських партій, це навряд чи було можливим навіть за великого бажання. Ефективні репресії не забарилися б.

⁵⁸⁹ Доволі прикметно, що в цей час у Березі Картузькій знаходився один з лідерів молодіжного радикального крила ОУН Роман Шухевич, майбутній командувач Української повстанської армії у 1943–1950 рр.

державною мовою призвели до часткової деморалізації і поступового порушення бойкоту принаймні частиною українських в'язнів. Та все ж ініційована неформальними оунівськими лідерами у Березі⁵⁹⁰ повна відмова від бойкоту відбулася на основі визнання статей польської конституції про мовні права національних меншин.⁵⁹¹

Після повернення з табору молоді українці потрапляли до кола своїх рідних, котрі очікували від юнаків, які вийшли на свободу, серйозного ставлення до життя. Характерний приклад ставлення дорослих родичів до молоді, що поверталася з Берези, показує місце у спогадах В. Гоцького, в якому він доволі детально описує позицію своїх рідних. На сімейному святі родичі, що зібралися, дуже обережно поставилися до автора мемуарів, нібито «намаючись не образити». Їхню позицію відверто висловила тітка: «Скуштував Ти небоже усякого польського меду. Даєш собі раду чим усе це може закінчитися, тому зараз найкращий час залишити усе, що було, і стати до солідної праці».⁵⁹² Ситуація В. Гоцького нагадує сюжет оповідання у «Сурмі» про учасника визвольної війни 1918–1919 рр., підпільника початку 1920-х рр., котрий в середині 1920-х рр. вийшов з польської в'язниці і зіткнувся з прагматичною «пристосованською» позицією своїх рідних, знайомих і всього оточення.⁵⁹³ Але на відміну від літератур-

⁵⁹⁰ Тобто за участю і Р. Шухевича. (?).

⁵⁹¹ Після того, як один з українських в'язнів заявив коменданту табору Болеславу Греффнеру, що польська конституція забезпечує права української мови, комендант звернувся із запитом до куратора табору польського воєводи Вацлава Костека-Бернацького і той дав офіційне роз'яснення, згідно котрому конституція гарантувала права української мови тільки на території Станіславського, Тернопільського і Львівського воєводств. Після цього на одному з ранкових рапортів комендант заявив, що з моменту оголошення листа В. Костека-Бернацького подальше використання української мови у таборі підпадатиме під параграф статуту про невиконання наказу і це дасть привід для суворих репресій (Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. Т. 4. Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. Торонто-Київ. 2001. С. 62–64).

⁵⁹² Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 254–255.

⁵⁹³ Спроби батьків і родичів активних членів ОУН вплинути на своїх дітей і спонукати їх припинити займатися нелегальною діяльністю були цілком

ного героя оповідання «Сурми»⁵⁹⁴ В. Гоцький сам не був проти того, аби розпочати працювати і інтегруватися до навколишнього світу. Він намагався зайнятися послідовно комерційним городництвом, роздрібною торгівлею у невеличкому магазині на ринку і продажами у книжковому магазині Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Перемишлі, який він зрештою і викупив.

Попри усе своє бажання, В. Гоцький не міг би повернутися до підпільної діяльності. Коли один з його товаришів по ув'язненню намагався зв'язатися з керівниками підпілля, йому сказали, «що він може робити усе чого бажає, оскільки верхи проінструктували не залучати до активної діяльності колишніх березняків».⁵⁹⁵ Насторожено ставилися до молодих націоналістів, які вийшли на волю, і легальні організації. В. Гоцький марно намагався знайти роботу у Перемишлі, «оскільки суспільство було цілковито просякнуте страхом перед переслідуванням і з відвертим небажанням приймало людей з тюремним минулим».⁵⁹⁶ Цілком ймовірно, що у подібній ситуації опинився і Р. Шухевич, котрий, маючи за собою тюремний шлейф і особливу увагу поліції, вже не міг так активно, як раніше, займатися підпільною діяльністю і, окрім того, мусив опікуватися утриманням дружини і двох дітей.⁵⁹⁷

природною реакцією стурбованості і зустрічалися скрізь. Про прохання матері у 1938 р. припинити займатися «тією політикою» згадує у своїх мемуарах Д. Куп'як (Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. Львів. 1993). Просила про це ж Зенона Коссака, одного з лідерів молодого покоління ОУН на початку 1930-х рр. і близького товариша Степана Бандери, його рідна тітка (У визвольно-революційній боротьбі. Коссака – Охримович – Тураш. Політична бібліотека Ліги Визволення України, Ч. 27. Торонто, 1968).

⁵⁹⁴ Член УВО, який вийшов на волю, не зміг змиритися з пристосованською позицією свого оточення, напав зі зброєю у руках на поліцейську дільницю і загинув у нерівному бою (Сурма. Орган Української військової організації. Березень. 1929. Ч. 10 (25). С. 2–5).

⁵⁹⁵ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 250.

⁵⁹⁶ Там само.

⁵⁹⁷ Не випадково у своїх спогадах про заняття бізнесом Р. Шухевича Б. Чайковський увесь час згадує, що співробітниками його фірми були головним чином члени ОУН, які відбули ув'язнення, і нічого не говорить про підпільників, незасвічених польською поліцією. Детальніше про це див. далі.

У такій ситуації велику підтримку оунівцям, які вийшли на волю, надали представники старшого покоління УВО, які стали елітою українського ділового світу після відходу від активної підпільної боротьби. Василь Палієв, директор Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, запропонував В. Гоцькому, звільненому з концентраційного табору, посаду директора книжкового магазину НТШ у Перемишлі, а через деякий час створив для нього умови для викупу магазину на умовах френчайзі.⁵⁹⁸ В. Палієв був рідним братом керівника Фронту національної єдності Д. Палієва, одного з лідерів УВО у 1920-ті рр.⁵⁹⁹ В іншому випадку, бізнес Р. Шухевича у рекламній сфері також став можливим завдяки старшим товаришам, які збиралися на зустрічі Молодої громади, і особливо ветерану війни за незалежність 1918 – 1920 рр. і члену УВО у 1920-ті рр. директору Центросоюзу Юліану Шепаровичу.⁶⁰⁰

За спогадами Б. Чайковського, на одній із зустрічей Молодої громади напередодні Великодня 1936 р. (?) Р. Шухевич розповів про свій проект української рекламної фірми і знайшов їхню підтримку.⁶⁰¹ Молодій фірмі одразу ж дала знижку 75% на розміщення рекламних оголошень найбільша українська газета Галичини «Діло». Газета Фонду національної єдності Дмитра Палієва, який був у 1920-ті рр. одним з найактивніших лідерів УВО, дала знижку на 80 – 85%. Трохи пізніше знижку 65% дав найбільший у Галичині український видавничий концерн Івана Тиктора,⁶⁰² організований на початку 1920-х рр. за безпосередньої участі керівництва УВО.

⁵⁹⁸ В. Гоцький викупив у свою власність магазин, який продовжував діяти під колишньою вивіскою, і був зобов'язаний продовжувати закуповувати книжки НТШ.

⁵⁹⁹ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 262 – 263.

⁶⁰⁰ Українські кооперативи були найбільшими рекламодавцями в українському діловому середовищі і його підтримка Р. Шухевича була особливо важливою для рекламного агенства, що створювалося.

⁶⁰¹ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 38.

⁶⁰² Там само. С. 39 – 41.

Завдяки цьому «Фама» одразу могла дати рекламодавцям значну знижку порівняно з офіційним прайс-листом і в результаті могла заробляти на рекламі у виданнях І. Тиктора 10%, у газеті «Діло» 25%, а у виданнях Д. Палієва 30% від вартості послуг.⁶⁰³ Втім, отриманню Р. Шухевичем таких вигідних умов посприяла не лише його приналежність до лідерів свого покоління в ОУН і зв'язки з ветеранами УВО, але також і його родинні зв'язки – Шухевичі були одним з найшанованіших і відносно заможних українських родинних кланів Галичини. Зокрема, саме дядя Романа Шухевича, відомий адвокат Степан Шухевич, дав небожу гарантію під вексель у 5000 злотих, необхідних аби розпочати співпрацю з «Ділом».⁶⁰⁴

Варто також зазначити, що така сприятлива політика керівників української преси щодо «Фами» може пояснюватися не лише бажанням підтримати молоде покоління. Вона вочевидь була якоюсь мірою усвідомлюваною компенсацією за відсутність можливостей для лідерів молодого покоління ОУН зайняти бодай якимось значущим місцем в українському кооперативному русі і культурних інститутах, чия керівництво представляло собою еліту українського суспільства і було частиною економічної, культурної і політичної еліти не лише у масштабах Галичини, але і усю Польщу. У 1930-ті рр. українська молодь не випадково почала активно цікавитися саме приватним бізнесом і дедалі більше випробовувати себе саме у цій сфері. Усі кращі місця в українському кооперативному русі та у вже довго існуючих українських фірмах, особливо пов'язаних з греко-католицькою церквою, були створені і негайно зайняті у 1920-ті рр. представники попереднього покоління, котре у 1930-ті рр. було у розквіті сил і не думало поступатися своїми позиціями на користь молодших колег.

Є велика спокуса послатися на місце у спогадах Б. Чайковського, де він говорить, що за задумом Фама засновувала як фінансова база для ОУН,⁶⁰⁵ але є всі підстави стверджу-

⁶⁰³ Ibid.

⁶⁰⁴ Ibid.

⁶⁰⁵ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 39 – 41.

вати, що її комерційна складова займала провідне місце у повсякденній діяльності співробітників фірми, без якої її швидкий розвиток і успіх були б неможливими. Працівники Фама відраховували по 100 злотих зі своєї зарплатні на потреби ОУН,⁶⁰⁶ однак вочевидь основні оборотні кошти йшли головним чином на розвиток самої компанії. Про це свідчить саме швидкий комерційний успіх «Фама». Прискорений розвиток фірми відбувся значною мірою завдяки саме високому інтелекту її співробітників, котрі багато і наполегливо працювали. Колишні лідери політичного підпілля, які працювали у Фама, за своєї активізації у легальному бізнесі не могли не зберегти своїх лідерських якостей і креативності, які є ключовими умовами будь-якого успіху.⁶⁰⁷ Як пригадував Б. Чайковський, кожні два–три місяці у фірмі відкривався один відділ, наприклад реклами на вікнах магазинів тощо.

Окрім цього, успіху «Фама» сприяв той факт, що в ній не було і сліду від радикалізму молодого покоління ОУН, яке заперечувало співпрацю з польським «окупантом». Якщо у першій половині 1930-х рр. покоління Р. Шухевича в ОУН влаштувало погроми на Східних торгах у Львові і в українських фірмах, які брали у них участь, то у другій половині фірма Р. Шухевича сама розпочала розробляти рекламу і виставкові стенди для польських компаній і споживачів.⁶⁰⁸ Відступ

⁶⁰⁶ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 44.

⁶⁰⁷ До того ж варто звернути уваги, що співробітники Фама як у Львові, так і особливо її агенти у регіональній мережі у своїй більшості були дуже освіченими людьми. Як пригадував Б. Чайковський, у Фама брали на роботу переважно «колишніх політичних в'язнів, котрі не могли знайти роботу, але були патріотами, інтелігентними і добре пристосованими до роботи» (Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 44). Бути інтелігентним у міжвоєнній Галичині означало бути освіченим, що передбачало наявність університетської або принаймні гімназійної освіти. Також варто додати, що досвід участі в ОУН був корисним досвідом для вирішення бізнес-задач, а для підтримки мережі представників у кожному галицькому повіті та їхньої узгодженої роботи досвід організаційної мережі ОУН був просто ідеальним.

⁶⁰⁸ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 44.

співробітників «Фама» від максималізму молодіжного бунту в ОУН і прагнення до ізоляції українського суспільства від польського також можна побачити в поширенні бізнесу «Фама» на загальнопольський рівень, коли вона розпочала розміщувати рекламу галицького бізнесу у варшавських і краківських газетах.⁶⁰⁹ Ще краще це демонструє успіх «Фама» у справі співпраці з львівськими кінотеатрами, де домінував польський капітал, яка для організаторів і співробітників «Фама» була б неможливою наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.⁶¹⁰

При цьому «Фама» Романа Шухевича та її ділові справи з польськими контрагентами не були і не могли бути єдиним випадком бізнесу представника «молодого» покоління ОУН з поляками. У багатонаціональній державі обмежуватися у бізнесі лише представниками своєї національності означало відмовитися від багатьох можливостей його розвитку, і члени ОУН, які розпочинали власну справу, не могли собі цього дозволити. В. Гоцький, колишній ув'язнений концентраційного табору у Березі Картузькій, член ОУН, який очолював книжковий магазин НТШ у Перемишлі, закупував для перепродажу молитовники українською мовою, сонники, календарі, пророцтва, хрестики, іконки тощо у Ченстоховському католицькому монастирі,⁶¹¹

⁶⁰⁹ Зокрема «Фама» почала розміщувати рекламу у газетах «Kurier codzenny» та «Gazeta warszawska» (Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 49–51).

⁶¹⁰ Завдяки квиткам зі спеціальною знижкою, поширюваних «Фамою», польські кінотеатри у Львові отримали значний прибуток від повної заповнюваності сеансів. У свою чергу в рамках співпраці польські власники кінотеатрів почали показувати рекламу української «Фама» перед сеансами, що, за зауваженням Б. Чайковського, також було значним успіхом, оскільки до цього там домінувала реклама лише польських компаній (Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 49–51). Діяльність «Фама» у цьому напрямку відверто йшла цілковито у розрив із постулатом «свій до свого по своє». «Фама», яка складалася з членів ОУН, явно сприяла єдиному споживчому ринку у Галичині незалежно від національності.

⁶¹¹ Образи Ченстоховської Божої Матері та інші католицькі ікони були надзвичайно поширеними серед греко-католиків на Перемишльщині. За спогадами його батька, образи Матки Боскей Ченстоховської були у багатьох будинках його сучасного українського села Чернево під Перемишлем (я сам бачив їх наприкінці 1970-х і в 1980–1990-ті рр. Причому не викликало жодних докорів і було звичною практикою, що рамку і скло для ікон до 1940-х рр. завжди робив єврей-ремісник з найближчого містечка Мостиски.

а не у греко-католицьких василіан, тому що у них було дорого. Як говорить В. Гоцький у своїх спогадах, «інколи я відчував докори сумління, що даю заробити Паулінам з Ченстохови, але усвідомлення того, що наприкінці року треба мати 2000 злотих, аби заплатити внесок за книжковий магазин (В. Гоцький узяв на викуп магазин НТШ у Перемишлі — К. Ф.) і при цьому заробляють на життя деякі наші перекупники — брало гору і ставило крапку над цією проблемою».⁶¹²

Для збільшення продажів свого магазину В. Гоцький також намагався налагодити контакти з польськими видавництвами, які друкували підручники для державної системи освіти. Отримати підручники для перепродажу йому вдалося завдяки знайомству і співпраці з одним старим польським вчителем, котрий був офіційним оптовиком навчальної літератури у Перемишлі. Частину польських підручників для перепродажу В. Гоцький також придбав у єврейських торговців, з якими у нього були постійні контакти.⁶¹³ У пошуках додаткового прибутку він розпочав продавати перемишльським польським і українським торговцям матеріали для пакування, котрі він закупував у оптовій компанії у Кракові.⁶¹⁴

Окрім особистих якостей і ділової стратегії, успіху ділової активності колишніх українських підпільників значною мірою сприяло толерантне ставлення до них місцевої державної адміністрації.⁶¹⁵ «Фама» платила податки до скарбниці

⁶¹² Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 275.

⁶¹³ Там само. С. 274–275. Доволі цікаво, що В. Гоцький намагався розпочати продавати польські підручники через книжковий магазин НТШ ще у 1933–1934 рр. у Кременці на Волині до свого ув'язнення у Березі Картузькій. Для розширення бізнесу він також спробував налагодити збут єврейських релігійних підручників (Володимир Гоцький. Спогади... С. 147–148).

⁶¹⁴ Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 284–285.

⁶¹⁵ Толерантність державної адміністрації до молодих радикалів ОУН, які відбули ув'язнення, поширювалася не тільки на їхню ділову активність. Зокрема, багато звільнених з Берези Картузької товаришів вже неодноразово згадуваного В. Гоцького без проблем змогли продовжити своє навчання у Варшавському і Краківському університетах (Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. Т. 1. Рим-Львів, 2004. С. 250).

Польщі та справно співробітничала з фіскальними і фінансовими органами держави.⁶¹⁶ Не перешкоджала діяльності «Фама» і державна поліція, хоча дуже добре орієнтувалася, хто працював у цій заснованій у 1937 р. компанії.⁶¹⁷ Більше того, судячи з усього, вона була зацікавлена, аби «Фама» справно працювала і активність членів ОУН, які вийшли з в'язнення, скеровувалася у мирне річище покращення свого добробуту.⁶¹⁸ Зокрема, до офісу «Фама» регулярно запрявляв «свій» штатний агент польської поліції,⁶¹⁹ але нічого не робив і тільки просив дозволу подивитися на мапу Польщі, що висіла на стіні і де золотими і срібними шпильками було позначе-

⁶¹⁶ Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 44, 62.

⁶¹⁷ У спогадах Б. Чайковського не наведено жодного випадку, коли у його компанії був би проведений обшук або органи державної влади намагалися б перешкоджати її діяльності.

⁶¹⁸ За словами Б. Чайковського, ні для кого не було особливим секретом, що торговельно-промислова мережа «Фама» була заснована на членстві в ОУН і що у «Фамі» працювали багато колишніх політичних засуджених, котрі внаслідок цього не могли отримати роботу в державних структурах.

⁶¹⁹ У невеликому тісному галицькому світі не було потрібно багато часу, аби узнати один одного. І поліція, і лідери молодих оунівців вже у середині 1930-х були «своїми» один для одного, і між ними досить швидко встановлювалося певне взаєморозуміння і навіть можлива певна взаємоповага. З принципі, можна зробити висновок, що між ними негласно були визначені навіть межі мирного співіснування, котрі не прагнули перетнути представники обох боків. Польський бік давав активістам молодого крила ОУН, що вийшли на волю, можливість нормального життя, як це раніше відбулося з ветеранами українських армій, які продовжували боротьбу у підпіллі у 1920-ті рр. В свою чергу, молодіжні лідери, що подорослішали, цілком усвідомлювали, чим загрожує повернення до колишнього радикалізму і багатьом з них вже було що втрачати. Р. Шухевич, зокрема, у другій половині 1930-х рр. вже був головою родини, батьком двох дітей і очолював одну з українських приватних компаній, що найдинамічніше розвивалася, лідера свого сегменту ринку. За спогадами Б. Чайковського, елементів поваги чи ледь не певного панібратства могли набувати навіть стандартні поліцейські перевірки. Поліцейський агент на прізвище Хім'як, який приходив і на «Фаму», разом з іншим агентом на прізвище Панек навідувалися на квартиру Р. Шухевича. За словами Б. Чайковського, «... вони їх добре знали і тому не особливо то усе і переглядали, а так собі ...» (Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 68–71).

но місцезнаходження представників фірми. Агент добре орієнтувався, що за цими шпильками криються члени ОУН, які працюють у «Фамі», більшість з яких мали за собою різні терміни ув'язнення.⁶²⁰

Польська сторона не чинила перешкод «Фамі» навіть у 1938–1939 рр. у момент погіршення польсько-українських відносин напередодні Другої світової війни, коли співробітники «Фами» здавалося б стали становити серйозну загрозу для польської держави. Вочевидь, ніхто у польських спецслужбах не хотів радикалізувати своїх противників, які начебто щойно заспокоїлися, а ті зі свого боку також не дуже прагнули погіршити своє становище. Обидві сторони продовжували жити звичайним життям і думали про мирне майбутнє і розвиток свого бізнесу. Б. Чайковський у своїх спогадах так і стверджує, коли говорить, що колектив його фірми «готував себе на роки вперед, думаючи, що (вони – К. Ф.) стануть великою компанією», і отримував у цьому підтримку з боку служб фінансового контролю Польщі.⁶²¹

Б. Чайковський і співробітники його компанії, які мали оунівське минуле, активно займалися бізнесом навіть в останні місяці і дні перед початком Другої світової війни, коли німецькі спецслужби вже активно готували з частини оунівців загони п'ятої колони у Польщі. Зокрема, наприклад, у вересні – жовтні 1939 р. Б. Чайковський і його команда намітили вже набране у друкарні видання адресного покажчика українських компаній і кооперативів, до того ж мережа представників «Фами» згідно вже досягненій домовленості представляла за відсоток з отриманих замовлень їхні інтереси в усіх місцевостях Галичини.⁶²²

⁶²⁰ Якось під час початку подій у Закарпатті він прямо так і спитав: «А що сталося з представником у Копичинцях? Поїхав до Закарпаття?». // Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 68–71.

⁶²¹ Зокрема, доволі схвальну оцінку «Фамі» і особисто Б. Чайковському під час стандартної перевірки дав інспектор Державної фінансової служби. (Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 62).

⁶²² Чайковський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. Видавництво «Мс». Львів. 2005. С. 62.

Фактично це означало, що «Фама» починала виступати в ролі найбільшого ділового посередника Східної Галичини і в перспективі могла стати найбільшою компанією Галичини. І хоча Б. Чайковський говорить, що розвиток мережі представників «Фами», які займалися рекламним, посередницьким, торговельним і частково виробничим бізнесом, був дуже корисним для ОУН, усе ж така позиція означала орієнтацію на діяльність при збереженні статус-кво у Східній Малопольщі принаймні у середньостроковій перспективі. А це означало приналежність Східної Галичини до Польщі і неможливість швидкоочікуваної зміни ситуації.

Розділ VI.

«Заморожування» і регрес інтеграційних процесів наприкінці 1930-х рр.

Процеси інтеграції українського галицького суспільства до польської держави сповільнилися і були перервані наприкінці 1930-х рр. у зв'язку зі зростанням міжнародної напруги напередодні Другої світової війни і новим витком боротьби за національне самовизначення європейських національних меншин. Потужним дестабілізуючим фактором для ситуації у Східній Малопольщі стала криза Чехословацької Республіки 1938 р. і поява на кордоні з Польщею автономного державного утворення у Закарпатській Україні. Внаслідок цього в українських політиків у Польщі виникло бажання повторити досвід українців у Чехословаччині, що, в свою чергу, підривало одну з головних основ конструктивних польсько-українських відносин і польсько-українського політичного союзу 1935 р., який полягав в утриманні УНДО від вимоги негайного надання автономії українцям у Польщі.

Однак, попри загострення міжнародної кризи, викликаної боротьбою центральноєвропейських національних меншин за свої права і розчаруванням значної частини українського галицького суспільства у польсько-українському політичному союзі, його причини навіть у 1938–1939 рр. значною мірою зберігали свою актуальність. У 1938 р. центральна державна адміністрація Польщі, як і раніше, була зацікавлена у допомозі українських поміркованих політиків для проведення парламентських виборів і збереження противаги польським опозиційним політичним партіям у Східній Малопольщі. В свою чергу, керівництво УНДО разом з близькими до нього українськими бізнес-колами і греко-католицькою церквою також не втратили інтересу до збереження конструктивних відносин з державною адміністрацією.

На засідання ЦК УНДО 29 вересня 1938 р. була прийнята пропозиція прем'єр-міністра Польщі Феліціана Славой-Складовського знову вступити до виборчого блоку з проурядовими силами. З присутніх на засіданні ЦК УНДО 48 осіб лише 8 проголосували проти.⁶²³ Однак, на відміну від 1935 р., у решті українських партій, за винятком близьких до греко-католицької церкви організацій, прибічників участі у виборах і конструктивних відносин з польською владою наприкінці 1938 р. вже практично не залишилося. Більше того, розчаровані діями польської влади у 1935–1936 рр., від участі у парламентській виборчій кампанії відмовилися учасники москвофільського руху, які до 1935 р. традиційно підтримували польський уряд.⁶²⁴

Настрої, які панували у східногалицькому українському суспільстві наприкінці 1938 р. і криза у польсько-українських відносинах, що наростала, спричинена виникненням українського автономного державного утворення у сусідній Закарпатській Україні, не могли не відбитися на перебігу і результатах парламентських виборів у Східній Малопольщі восени 1938 р. Мюнхенський арбітраж 1938 р. і створення в його результаті української республіки у Закарпатті означали початок ревізії Версальської, Сен-Жерменської та Тріанонської мирних угод, котрі визначали територіальний і політичний устрій Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період. У зв'язку з цим у Польщі знову ставало актуальним питання про українську національну автономію у Східній Галичині.

На відміну від парламентських виборів 1935 р., у 1938 р. польські спостерігачі практично не зафіксували передвиборчої активності з українського боку, за винятком греко-католицького духівництва.⁶²⁵ Краще за все йшли справи лише у місті Сам-

⁶²³ Кедрин І. Життя... С. 270–271.

⁶²⁴ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1542. Арк. 74–75. Аналітичний звіт виборчого відділу Львівського воєводського управління про вибори у 74 виборчому окрузі у Перемишлі для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі. Листопад 1938 р.

⁶²⁵ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1542. Арк. 65–66. Аналітичний звіт виборчого відділу Львівського воєводського управління про вибори у 72 виборчому окрузі у Львові для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі. Листопад 1938 р.

борі, де УНДО організувало кілька передвиборчих зборів, але з малою кількістю виборців. За зізнанням функціонерів виборчого комітету Львівського воєводського управління, у виборах взагалі взяло участь дуже мало людей або вони були б навіть зірвані, якби не дії органів місцевого самоврядування.

Незацікавленість галицького населення у виборах виявилась також у майже повній відсутності агітації проти них. Наприклад, за донесенням любачівського старости до виборчого комітету Львівського воєводського управління у листопаді 1938 р., на його території взагалі не було жодних антивиборчих заходів, окрім здійснених польськими соціалістами. Українські і польські селяни у Любачові виявили повну байдужість до виборів і, на думку старости, дотримувалися позиції «якщо скажуть, то підемо».⁶²⁶ Подібна ситуація спостерігалася на терені Турчанівського повіту Львівського воєводства, де жодного інтересу у населення не викликала агітація ані за участь у виборах, ані проти неї.⁶²⁷ За даними виборчого відділу Львівського воєводського управління, серед українців, які усе ж вирішили брати участь у голосуванні, були поширені настрої голосувати виключно за українського кандидата.

Ситуацію також погіршувала негативна реакція українських виборців на в цілому виправдані у багатьох випадках політичні репресії у зв'язку з подіями у Закарпатській Україні. Так, за даними інформаційних відділів польської контррозвідки, під час виборів до місцевого самоврядування у Східній Малопольщі восени 1938 р. траплялися неодноразові випадки, коли групи агресивно налаштованих українців блокували виборчі дільниці і влаштовували безлад, прагнучи не допустити участі поляків у місцевому самоврядуванні.⁶²⁸ В цей самий час

⁶²⁶ ДАЛО. Ф. 1. Оп. 58. Спр. 1542. Арк. 65–66. Аналітичний звіт виборчого відділу Львівського воєводського управління про вибори у 74 виборчому окрузі у Перемишлі для виборчого бюро Міністерства внутрішніх справ Польщі. Листопад 1938 р.

⁶²⁷ Там само.

⁶²⁸ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 464. Л. 122. Донесення начальника особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальника особливого інформаційного відділу командування 6-го військового округу Польщі у Львові. 1939 р.

подібні інциденти не були зафіксовані на виборах до сейму та сенату Польщі, що може свідчити про майже повне припинення орієнтації радикальних українських націоналістів на розвиток українського руху в межах Польщі.

Відкритий розрив поміркованих галицьких політиків з правлячим табором Польщі відбувся у самому кінці 1938 р., коли 3 грудня керівник УНДО В. Мудрий офіційно заявив у сеймі про неуспішність польсько-українського союзу, оскільки польська сторона не виправдала очікувань українського боку. А 9 грудня 1938 р. українська фракція у сеймі внесла на обговорення у парламенті законопроект про українську національну автономію на українських етнічних землях Польщі,⁶²⁹ що набуло особливого значення в умовах виникнення наприкінці 1938 р. Української державної автономії на території Закарпатської України.

Реалізація вимог української сторони у тій формі, в якій вони були представлені, означала б фактичне створення українського державного утворення на території Польської Республіки, вихід якого з Польщі був би лише питанням часу. Немає жодних сумнівів, що український законопроект не мав жодних шансів на проходження у сеймі та сенаті і його метою була лише маніфестаційна заява про вимоги і наміри українських політиків. Цілком природно, що у ситуації кінця 1938 – початку 1939 рр., що загострювалася, постулати автономії, сформульовані українською фракцією сейму, не додавали стабільності міжнаціональним відносинам ані у Східній Малопольщі, ані у Польщі, ані у Центральноевропейському регіоні загалом.

На думку авторів проекту, юрисдикції уряду і адміністрації Галицько-Волинської землі підлягали б усі питання за винятком зовнішньої політики, армії та фінансів на загальнодержавному рівні.⁶³⁰ Рішення президента Польщі, які стосуються Галицько-Волинської автономії набували б юридичної сили тільки після його підтвердження галицько-волинської

⁶²⁹ Sprawy narodowościowe. 1938. № 6. S. 636–637.

⁶³⁰ ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1. Українська фракція у сеймі Польщі. Проект конституційного устрою Галицько-Волинської землі. Варшава. 1938 р.

Ради міністрів і галицько-волинського міністерства, до відомства якого належало б конкретне рішення.⁶³¹

Окрім того, проект передбачав створення на Галицько-Волинських землях незалежної від центральної державної адміністрації судової системи, системи освіти і навіть територіальних військових частин, які б склалися виключно з вихідців з Галичини і Волині. Співробітники державної адміністрації та всіх органів влади на території Галицько-Волинської землі також мусили обиратися з місцевих уродженців.⁶³² Обов'язковою умовою для кожного чиновника, держслужбовця та вчителя на Галицько-Волинській землі повинно було стати володіння як польською, так і українською мовами.⁶³³ Реалізація цих положень неминуче призводила б до домінування в усіх сферах державного управління Східної Галичини і Волині українців, котрі у кількісному плані значно переважали місцеве польське населення. Це було цілком неприйнятним для уряду, польської більшості сейму та більшої частини польського суспільства.

У подальшому, під час обговорення державного бюджету на 1939—1940 рр., 24 лютого 1939 р. Українська фракція заявила про рішення не голосувати за запропонований проект, оскільки у ньому не виявилось жодної статті витрат на українські потреби.⁶³⁴ Водночас про небажання поміркованих українських політиків провокувати державні репресії проти українців свідчить те місце у парламентському виступі В. Мудрого, в якому він відзначив, що українці у Польщі продовжують виконувати усі свої громадянські обов'язки, попри «постійне погіршення становища українців у Польщі».⁶³⁵

Посилення міжнаціональної напруги у Східній Галичині та інших районах компактного проживання національних мен-

шин серйозно стурбувало польські спецслужби і центральні урядові органи Польщі, котрі розпочали розробляти плани надзвичайних заходів зі збереження контролю над українськими етнічними землями. Обґрунтованість побоювань польської сторони діями українських націоналістів і настроями в українському суспільстві підкріплювалася донесеннями польської контррозвідки і державної поліції зі Східної Галичини.

Зокрема, у Тернопільському воєводстві на початку 1939 р. на 40% скоротилися податкові надходження порівняно з тим самим періодом попереднього року через переконаність українців у скорому виході зі складу Польщі і створенні української незалежної держави⁶³⁶. Українська молодь активно займалася військовою підготовкою, зокрема зі зброєю у руках. Почали формуватися підпільні українські військові угруповання, що готувалися до збройного повстання.⁶³⁷ Була зафіксована принаймні одна перестрілка між українською молоддю, яка проходила військове навчання, і поліцією, в результаті якої з українського боку одна людина була вбита і троє поранено.⁶³⁸ Почали знову частіше відбуватися зіткнення між українськими селянами і польськими колоністами,⁶³⁹ а поліцейські агенти стали доносити про підго-

⁶³⁶ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 450. Л. 1, 6. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 3. 16 січня 1939 р.

⁶³⁷ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 122. Л. 3. Донесення керівника зборівського відділення особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальнику інформаційного відділення. Зборів. 19 січня 1939 р.; Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 465. Л. 1. Донесення начальника особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальнику особливого інформаційного відділу командування 6-го військового округу Польщі у Львові. 1939 р.

⁶³⁸ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 122. Л. 12—13. Донесення «Інформація про український рух» начальника особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальнику особливого інформаційного відділу командування 6-го військового округу Польщі у Львові». 3 лютого 1939 р.

⁶³⁹ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 464. Л. 79. Донесення керівника зборівського відділення особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальнику інформаційного відділення. Зборів. 9 липня 1938 р.

⁶³¹ Ibid.

⁶³² ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1—5. Українська фракція у сеймі Польщі. Проект конституційного устрою Галицько-Волинської землі. Варшава. 1938 р.

⁶³³ ЦДАЛ. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 7—8. Українська фракція у сеймі Польщі. Проект конституційного устрою Галицько-Волинської землі. Варшава. 1938 р.

⁶³⁴ Sprawy narodowościowe. 1939. № 1—2. S. 104—105.

⁶³⁵ Sprawy narodowościowe. 1939. № 1—2. S. 104—105.

товку широкомасштабної акції підпалів польських господарств, приурочену до початку українського національного повстання.⁶⁴⁰

Зростання антипольських настроїв не залишило осторонь і українських дітей, в результаті чого масовою стала відмова українських учнів писати і вітати своїх вчителів польською мовою.⁶⁴¹ Ще більше занепокоєння польських спостерігачів мусили викликати відомості про підготовку до збройної боротьби українського легального руху, який раніше заперечував підпільні методи боротьби. У листопаді – грудні 1938 р. Андрій Мельник, який після вбивства Є. Коновальця став керівником ОУН, вів успішні переговори з керівником легального Фронту національної єдності Д. Палієвим про спільні дії двох організацій і підготовку збройного повстання.⁶⁴² А на спільному засіданні представників провідних українських фірм у Львові 10 жовтня 1938 р. було прийняте рішення про матеріальну і фінансову підтримку Закарпатської січі, українського збройного формування у Закарпатській Україні, яка була базою для створення української армії.⁶⁴³

Унаслідок цього українське питання стало обговорюватися у Варшаві на найвищому рівні. У розробленні програми екстрених заходів у південно-східних воєводствах Польщі, де проживали українці, взяли безпосередню участь президент, прем'єр-міністр, генеральний інспектор польської армії та всі міністри Польщі. Подібну увагу до українського питання у Галичині центральні органи влади Польщі виявляли лише під час польсько-української війни 1918–1919 рр. і дипломатичної боротьби за визнання приналежності Східної Галичини до Польщі на початку 1920-х рр. Уряд Польщі чітко усвідомлював, що в умовах, які склалися, зберегти прина-

⁶⁴⁰ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 451. Л. 18. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 19. Тернопіль. 21 березня 1939 р.

⁶⁴¹ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 450. Л. 6. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 8. Тернопіль. 1 лютого 1939 р.

⁶⁴² РГВА. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 388. Л. 134. 2-й відділ генштабу Польщі. Інформаційний звіт № 48 за тиждень з 27 листопада до 3 грудня 1938 р.

⁶⁴³ РГВА. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 447. Л. 21–24. 2-й відділ генерального штабу Польщі. «Донесення про політичну ситуацію». 11 жовтня 1938 р.

лежність Східної Галичини до Польщі можна було лише за допомогою твердої позиції у стосунках з українським табором, і що українські політики більше не дотримуються політичної тактики, яка зробила можливою польсько-український політичний союз 1935 р.⁶⁴⁴

Обговорення програми дій щодо українського питання відбулося на двох засіданнях Ради міністрів 25 і 28 січня 1939 р., у результаті котрих на 17 березня 1939 р. була підготовлена урядова програма посилення польського елемента в Східній Малопольщі, підписана прем'єр-міністром Ф. Славой-Складковським. Метою польської політики у Східній Малопольщі було проголошено якомога тісніше культурне й економічне об'єднання Східної Галичини з Польською Республікою, а в як основу державної політики у Східній Малопольщі визначено «сильне свідоме польське суспільство»⁶⁴⁵.

Задачами державної політики у Східній Галичині були названі:

1) Зміцнення позицій польського суспільства у Східній Малопольщі шляхом боротьби з панікерством та поразковими настроями, а також пробудження у ньому бажання позитивних дій, спрямованих на поширення польської культури і державну асиміляцію непольських народів;

2) Посилення господарсько-суспільної і культурної діяльності польського суспільства у Східній Малопольщі шляхом її ширшого охоплення державним господарським планом при одночасному особливо ретельному задоволенні постійних і істотних потреб місцевої польської громади;

⁶⁴⁴ Доволі симптоматично, що за спостереженням А. Портнова саме у 1938 р. був закритий журнал «Польсько-український бюлетень», який видавався у 1932 р. під патронажем 2-го відділу (контррозвідка) генштабу Польщі і слугував форумом спілкування і обміну думками про шляхи розв'язання польсько-українських протиріч представників польської та української еліт (Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків. 2008. С. 184–185). Серед авторів «Бюлетеня» були зокрема і члени ОУН. У 1938 р. у зв'язку із загостренням міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі формат спілкування, складений на початку 1930-х рр., тимчасово втратив актуальність.

⁶⁴⁵ ЦДІАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 4–5. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

3) Зміна національної структури південно-східних земель за допомогою а) планової польської сільськогосподарської колонізації земель, важливих з військової і політичної точки зору, б) збільшення польського населення міст і передмість, в) індустріалізації, д) зарубіжної еміграції та внутрішньої міграції населення, е) польської національно-просвітницької роботи серед «рутенізованого» місцевого населення, яке має польське походження.⁶⁴⁶

На особливу увагу заслуговують методи проведення запланованої державної політики. На перший план в документі була поставлена безпека у Східній Галичині, котра мусила у першу чергу забезпечити а) захист польського населення від терору, зокрема з боку українців, б) боротьбу з проявами антидержавної діяльності та в) забезпечення проведення мобілізаційних державних планів.

Попри загострення польсько-українських відносин у 1938 – 1939 рр. і зростання загрози виходу Східної Галичини зі складу Польщі, аналіз заходів, намічених урядом, дозволяє зробити висновок, що урядова програма у сфері державної безпеки була спрямована перш за все на запобігання радикальних антипольських дій, а не проти більшості галицької української громади, котра раніше позитивно сприймала польсько-українську угоду 1935 р.

Згідно з переліком заходів для посилення державної безпеки, МВС та Міністерство юстиції мали видати інструкції щодо організації рішучої боротьби з будь-якими проявами фізичного терору і використання жорстких репресій проти будь-якої образи державних символів, польського населення і українців, лояльних польській державі. З прикордонної смуги мали бути усунені мешканці, які вели антидержавну і антипольську діяльність. Одночасно було заплановано збільшення постів поліції і поліпшення їхнього технічного оснащення, а також розширення телефонної мережі для швидшого інформування органів державної безпеки. На урядовому рівні було ухвалено використати військові і поліцейські

⁶⁴⁶ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 5–6. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

підрозділи для охорони державного кордону в Карпатах доки не будуть остаточно сформовані місцеві підрозділи Корпуса охорони кордону. Саме цей час по всій території Східної Малопольщі було вирішено збільшити присутність військових підрозділів, перекинутих спеціально з цією метою з внутрішніх районів Польщі.

Окрім цього, також було ухвалено продовжувати активно використовувати лісничих для військових і розвідувальних дій, посилити у разі необхідності охорону залізниць у Східній Малопольщі залізничними охоронцями з внутрішніх районів Польщі, розглянути можливість створення мережі підрозділів польської національної оборони вздовж усього східного кордону і полонізувати важливі для державної безпеки органи державної адміністрації. Окремої згадки заслуговують заплановані заходи з активізації діяльності у Східній Малопольщі Державного управління з фізичного виховання і військової підготовки. Його офіцерський склад у Східній Малопольщі мусив бути збільшений вдвічі, було також передбачене кількісне зростання підконтрольного ГУФВ та ВП Стрілкового союзу, посилення його співпраці з ГУФВ та ВП, поліпшення технічного оснащення і підвищення якості навчання його членів. Було також прийняте рішення розпочати активну підготовку до використання місцевих підрозділів ГУФВ та ВП для швидкої мобілізації, задля чого було наказано виділити на місцях приміщення для розташування військових підрозділів, які склалися з учасників курсів ГУФВ та ВП і складувати для них достатню кількість обмундирування та зброї.⁶⁴⁷

Серед заходів з покращення роботи державної адміністрації у Східній Малопольщі були названі ретельна перевірка кандидатів на здобуття державних посад, регулярні наради з проблеми державної безпеки воеводських властей, посилення державного адміністративного контролю за мешканцями регіону, використання для посилення польського елементу місцевого самоврядування та його інвестицій, а також при-

⁶⁴⁷ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 6–10. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

пустимість використання в органах державної адміністрації лише польської мови і обов'язкове розміщення на всіх вивісках, виконаних не польською мовою, написів польською на головному місці і великими літерами.⁶⁴⁸

На особливу увагу заслуговують заплановані у програмі заходи з активізації у Східній Галичині польського суспільства та його кількісного зростання. Аналіз урядової програми у цій області виразно засвідчує, що об'єктом державних колонізаторських зусиль були перш за все перехідні етнічні групи, а не представники українського суспільства із вже сформованою самосвідомістю. Для державної адміністрації головним було закріпити приналежність Східної Малопольщі до Польщі шляхом збільшення кількості польського населення у прикордонних і найважливіших стратегічних районах, тоді як українці у разі лояльного ставлення до польської держави могли без проблем культивувати свою національну культуру.

Державна політика у сфері посилення польської національності у Східній Малопольщі передбачала:

1) посилення викладання польською мовою в ультраквісичних школах;

2) переведення «руських» та двомовних польсько-українських шкіл на захід від Сяну виключно на польську мову викладання;

3) збереження викладання «руською» мовою у школах, де це є неминучим, а у решті зменшення годин викладання цієї мовою на користь польської;

4) контроль за польськими дітьми, які відвідують двомовні школи, і попередження їхньої «рутенізації» за допомогою навчальної програми;

5) створення умов, аби навіть за невеликої кількості польських учнів у школі був принаймні один вчитель польської національності;

6) сприяння тому, аби у викладацькому складі кожної школи польські вчителі становили більшість;

7) надання керівних посад у школах виключно полякам;

⁶⁴⁸ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 11 – 34. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

8) заходи щодо надання учительських посад у прикордонній смузі виключно чоловікам-полякам;

9) виділення значних коштів для розвитку польської освіти всіх рівнів;

10) використання літніх молодіжних таборів, туризму і культурно-просвітніх організацій для підвищення рівня польської національної самосвідомості молоді;

11) більш активне використання радіомовлення для польської національної пропаганди;

12) збільшення кількості польського католицького духовенства, католицьких парафій і католицького адміністративного апарату у Східній Малопольщі;

13) забезпечення спеціальної опіки над «латинниками» – галичанами католицького віросповідання, які говорять русинською мовою, і греко-католиками, які говорять польською мовою, а також збільшення кількості греко-католицьких священиків польської національності для роботи з поляками греко-католиками;

14) співпраця державної адміністрації з католицьким духовенством у справі боротьби проти «крадіжки душ» поляків греко-католицькими священиками;

15) посилення державної і національної пропагандистської роботи серед польського населення;

16) укріплення зв'язків поляків Східної Малопольщі з поляками інших районів Польщі за допомогою більш активних контактів між громадськими організаціями, туризму і літніх молодіжних таборів;

17) активізацію діяльності воєнізованих організацій при місцевих відділеннях державних залізниць і Міністерства пошти та телеграфу;

18) допомогу польським громадським, культурним, економічним і патріотичним організаціям у Східній Малопольщі з боку польських організацій того ж профілю з центральних районів Польщі;

19) принадування до Східної Малопольщі польських спеціалістів з внутрішніх районів Польщі.⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 11 – 34. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

Вперше за часи існування міжвоєнної польської держави у березневій програмі 1939 р. передбачалося виділення значних коштів для економічного розвитку Східної Галичини і серйозне охоплення регіону державною програмою розвитку економіки. Багатомільйонні суми виділялися в першу чергу на розвиток промисловості і економічної інфраструктури районів з найбільшою концентрацією польського населення, а також для районів, розташованих вздовж стратегічних ліній Перемишль – Львів – Тернопіль – Залещики, Львів – нафтоносний район – Турка, Станіслав – Тлумач – Ворохта. Трирічний інвестиційний план містив серйозні проекти щодо електрифікації, газифікації, комунального господарства, меліорації, сільського господарства, розвитку фінансової системи, кредитування східногалицького бізнесу, будівництва адміністративних споруд і аеродромів, а також розвитку мережі комунікацій, туризму, пошти, телеграфу тощо. При цьому, попри те, що державні інвестиції виділялися на розвиток регіону в цілому, у програмі спеціально підкреслювалося, що першість у отриманні державної допомоги слід віддати перш за все польському населенню. Польські промисловці, ремісники і торгівці також мали користуватися перевагами при отриманні державних замовлень.⁶⁵⁰

Попри намір урядової програми нейтралізувати прагнення галицьких українців відокремити Східну Галичину від Польщі за допомогою посилення військового та адміністративного контролю, а також кількісного зростання польського населення, варто відзначити, що урядові заходи не були безпосередньо скеровані проти більшості галицького українського суспільства. Центральна державна адміністрація здавала собі справу з того, що навіть під час крайнього загострення польсько-українських відносин у зв'язку з подіями у Закарпатській Україні більшість галицьких українців залишалися лояльними до польської держави і не брали участі в антиурядових акціях.

Зокрема, навіть несхильний позитивно оцінювати український національний рух офіцер польської контррозвідки

⁶⁵⁰ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 34 – 54. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

у Тернополі у своїх донесеннях з вересня 1938 по квітень 1939 рр. постійно згадував про те, що більшість місцевої української громади займала позицію вичікування, побоювалася відкритих виступів проти Польщі і тяжіла до налагодження конструктивних відносин з державною адміністрацією.⁶⁵¹ За зауваженням польського спостерігача, до діалогу були схильні прибічники не лише УНДО, але також і УСРП,⁶⁵² багато членів якої підтримувало польсько-український політичний союз (і раніше усі випадки) 1935 р.

Поза сумнівом, подібна інформація з місць не могла не бути врахована укладачами державної програми від 17 березня. Тому вони намагалися передбачити репресії лише проти членів радикального націоналістичного підпілля і не провокувати більшості українського галицького суспільства. Зокрема, прем'єр-міністр Ф. Славой-Складковський на спеціальному засіданні Ради міністрів 28 січня 1939 р. з порогу відхилив пропозицію про запровадження єдиного церковного календаря для католиків і греко-католиків «через необхідність підтримувати там (у Східній Малопольщі – К. Ф.) спокій».⁶⁵³ На тому ж засіданні міністр іноземних справ заявив про необхідність використання українців у державному апараті, аби показати різницю між становищем українців – лояльних громадян Польщі, які отримують від цього користь, і авантюрно налаштованими антидержавницькими українцями, «котрі дорого за це платять».⁶⁵⁴

Попри плани польської сільськогосподарської колонізації Східної Малопольщі, міністр сільського господарства і

⁶⁵¹ РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 122. Л. 2. Донесення «Інформація про український рух» начальника особливого інформаційного відділу при штабі 12-ї піхотної дивізії у Тернополі начальнику особливого інформаційного відділу командування 6-го військового округу Польщі у Львові». 22 вересня 1938 р.; Ф. 354. Оп. 1. Д. 451. Л. 24. Слідчий відділ державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 26. Тернопіль. 3 квітня 1939 р.

⁶⁵² РГВА. Ф. 354. Оп. 1. Д. 451. Л. 24. Слідчий відділ Державної поліції у Тернополі. Український бюлетень № 26. Тернопіль. 3 квітня 1939 р.

⁶⁵³ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 12. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

⁶⁵⁴ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 22 – 23. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

сільськогосподарської реформи вказав на необхідність залучати українців до підконтрольних полякам змішаних господарсько-громадських організацій «у тих областях, де українці ще не просунулися далеко».⁶⁵⁵ Він також відзначив необхідність протидіяти антидержавницькій діяльності радикальних українських націоналістів шляхом створення змішаних польсько-українських бізнес-структур під польським керівництвом.⁶⁵⁶

Виважена політика міністрів щодо лояльних українців відбилася і в остаточному варіанті урядової програми від 17 березня 1939 р. Зокрема, попри загострення польсько-українських відносин у зв'язку із виникненням у Закарпатті українського державного утворення, у програмі не передбачалася ліквідація української воєнізованої організації «Великий луг» і припинення співпраці з нею польських військових. Скоріш за все, центральна державна адміністрація не бажала припинення співпраці з молодіжним крилом поміркованих українських націоналістів, хоча саме «Великий луг» міг слугувати основою для швидкого розгортання перших бойових частин української армії у випадку виникнення польсько-українського збройного конфлікту.

Жорстке квотування допуску українців до державної служби поза системою освіти аж ніяк не означало їхнього масового звільнення і було рівнозначне збереженню наявного status quo, оскільки кількість українців на державній службі і так була невеликою. Згідно з програмою українців не повинно було бути на залізницях, пошті та у лісовій службі, а тих, хто працював у цих галузях у Східній Галичині, варто було перевести до центральних або західних районів Польщі. За рішенням Ради міністрів у Східній Галичині допускалося лише збереження наявної ситуації, коли українці обіймали 10% посад у судовій системі та органах державної адміністрації, до 15% в органах місцевого самоврядування і до 20% в органах державної освіти. При цьому від усіх українців на дер-

⁶⁵⁵ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 15. Журнал засідань уряду Польщі 25 і 28 січня 1939 р.

⁶⁵⁶ Там само.

жавній службі вимагали безумовної лояльності польській державі.⁶⁵⁷

Державна програма від 17 березня у частині щодо економіки була спрямована на підтримку галицьких поляків і не передбачала репресій проти українського бізнесу. На відміну від єврейських торгівців, стосовно котрих у програмі планувалося провести ревізію і скорочення купецьких ліцензій за національною ознакою⁶⁵⁸, подібні дії щодо українців перед-

⁶⁵⁷ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 63–64. Рада міністрів Польщі. Програма урядових дій «з посилення польського елемента у Східній Малопольщі». Варшава. 17 березня 1939 р.

⁶⁵⁸ Якщо врахувати домінуючі позиції єврейських підприємців і ремісників у деяких сегментах економіки Східної Малопольщі, то цілком природно розглядати подібну відмінність у підходах уряду до українських і єврейських ділових кіл як прагнення зміцнити польські позиції в економіці регіону перш за все за рахунок євреїв, а не українців. Цілком логічно, що звільнені бізнесіші займали б не лише і не стільки поляки, але значною мірою і українці. Зокрема, швидке зростання української кооперативної торгівлі у 1920–1930-х рр. і без зовнішнього впливу відбувалося значною мірою за рахунок завоювання усе нових і нових позицій у галицькому селі, де раніше переважали єврейські торгівці. Єврейська політика польської держави є самостійною темою і виходить за межі проблем, піднятих у дослідженні. Можна лише додати, що передбачувані обмеження щодо євреїв вочевидь так і залишилися проектами. Євреї були громадянами Польщі і користувалися усіма громадянськими правами. Державна адміністрація могла лише спробою спонукати єврейську еміграцію (наприклад, польська сторона навіть була готова організувати військове навчання сіоністів, котрі збиралися від'їхати до Палестини) і у 1938–1939 рр. обмежити уродженців польських земель єврейської національності, які постійно проживали за кордоном, у праві на оптацію польського громадянства. Так, у 1938 р. Львівське воєводське управління позбавило польського громадянства під приводом невиконання громадянських обов'язків принаймні кількох єврейських уродженців Галичини, які тривалий час проживали в Австрії і мали польський закордонний паспорт. Зокрема, так сталося з Ароном Хершем, який народився у Львівському воєводстві («Обжалування рішення Львівського воєводського управління про позбавлення польського громадянства Арона Херша від 25.04.1938 р., адресоване А. Хершем до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві і Львівського воєводського управління і передане ним 12.05.1938 р. до консульства Польської Республіки у Відні»). Варто звернути увагу, що позбавлення А. Херша польського громадянства сталося через місяць після аншлюсу Австрії до Німеччини у березні 1938 р., і А. Херш, який не мав австрійського громадянства намагався виїхати вже з Німеччини і таким чином не потрапити під дію німецьких антиєврейських законів.

бачалися лише проти осіб, «відомих своєю антиурядовою діяльністю»⁶⁵⁹. А з точки зору економічних наслідків, значні державні інвестиції до економіки Східної Галичини не могли не принести значної користі для українського населення, оскільки мали підвищити добробут регіону в цілому.⁶⁶⁰ Так, навіть офіційно з 2 550 000 злотих на меліорацію земель у Східній Малопольщі на українські господарства планувалося витратити 30%.⁶⁶¹ Насправді через змішане розселення поляків та українців ефект від меліоративних робіт для українців міг бути ще більшим. Згідно з програмою державна підтримка польських кооперативів у сільській місцевості також могла поширюватися на «лояльний польській державі українсько-руський елемент, але при збереженні усіх важливих рішень у польських руках»⁶⁶². Для багатьох регіонів Східної Галичини, де переважало традиційне селянство, таке застереження взагалі не мало великого практичного значення.

У результаті цього завдяки виваженій позиції державної адміністрації щодо галицьких українців вдалося зберегти

⁶⁵⁹ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 34–54. Рада міністрів Польщі. Програма урядових дій «з посилення польського елемента у Східній Малопольщі». Варшава. 17 березня 1939 р.

⁶⁶⁰ Слід враховувати, що у реальності попри проголошені наміри уряду, аж до кінця існування Другої Речі Посполитої, тобто до вересня 1939 р., державна адміністрація не вжила практично жодних заходів проти українських ділових структур, заангажованих у «антипольську» діяльність. Як вже зазначалося у попередньому розділі, безперешкодно діяла українська рекламна фірма Романа Шухевича «Фама», хоча поліція цілком здавала собі справу з того, що більшість її співробітників є членами ОУН і деякі з них виїхали до Закарпатської України брати участь у будівництві української держави. Не було вжито жодних заходів проти Ревізійного союзу українських кооперативів та інших великих українських бізнес-структур, які прийняли рішення надати допомогу Закарпатській січі – українському військовому формуванню у Закарпатській Україні, з котрого мусила вирости українська армія майбутньої України. Про це поліції також було добре відомо.

⁶⁶¹ ЦДАЛ. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 34–54. Рада міністрів Польщі. Програма урядових дій «з посилення польського елемента у Східній Малопольщі». Варшава. 17 березня 1939 р.

⁶⁶² Там само.

відносний спокій у Східній Малопольщі і можливість діалогу з українськими політиками навіть у момент найбільшого загострення міжнародних відносин у Центральній Європі напередодні Другої світової війни. Після окупації Закарпатської України Угорщиною у двадцятих числах березня 1939 р. і втрати надій на швидке виникнення української незалежної держави помірковане крило українського руху в Галичині знову спробувало налагодити стосунки з польською стороною. Однак під час зустрічі лідера УНДО В. Мудрого з прем'єр-міністром Ф. Славой-Складковським 25 травня 1939 р. фактично ще раз підтвердилася незмінність позиції польського боку від 1935 р., зокрема і повна неприйнятність української національної автономії у Польщі для правлячого режиму. Ф. Славой-Складковський прямо заявив, що українцям не варто сподіватися на жодні реформи, в тому числі передбачені міжнародними зобов'язаннями Польщі. Краще за все позицію центральної польської адміністрації на той час визначає вислів прем'єр-міністра, що «ніхто автономії у Польщі вам не дасть».⁶⁶³

Стосунки між більшістю українського галицького суспільства і державною адміністрацією Польщі напередодні Другої світової війни, попри заморожування процесів інтеграції галицьких українців до польської держави і кризи польсько-українського союзу 1935 р., не перейшли у конфронтацію, і можливість їхнього подальшого конструктивного розвитку не була втрачена. Помірковані галицькі політики воліли зберігати лояльність польській державі навіть у момент початку нового світового конфлікту, коли, здавалося б, з'явилася можливість для відновлення української незалежності. 3 вересня 1939 р. на екстреному засіданні сейму лідер УНДО В. Мудрий від імені галицьких українців зробив заяву про відданість українців Польщі, яка опинилася перед обличчям смертельної небезпеки.⁶⁶⁴

У Східній Галичині без зриву пройшла масова мобілізація напередодні і на початку війни, і галицькі українці нарівні з

⁶⁶³ Зайцев О. Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 1994. С. 182–183.

⁶⁶⁴ Кедрин І. Життя... С. 318–319.

іншими громадянами Польщі взяли участь у бойових діях. Я не зустрічав підтверджених фактів, що українці у польській армії повернули свою зброю проти Польщі.⁶⁶⁵ Хоча у німецькій армії у вересневій кампанії був присутній український легіон під командуванням одного з керівників ОУН Романа Сушка, кілька сотень його солдатів не йдуть у жодне порівняння з десятками тисяч українців на протилежному боці. Не відбулося на українських землях і масового антипольського повстання, хоча були зіткнення української міліції і груп самооборони з польськими підрозділами, коли польська армія була вже на стадії розгрому.⁶⁶⁶

Цікавий приклад поведінки українського націоналіста у польській армії у вересні 1939 р. містять спогади члена ОУН з 1938 р. Михайла Козія, котрий разом зі своєю частиною

⁶⁶⁵ У спогадах Тадея Гордона, резидента розвідки ОУН у Варшаві і у польському підпіллі у 1940–1943 рр., мені зустрілася згадка про те, що один з членів польського підпілля, сержант польської армії під час вересневої кампанії 1939 р., вихвалявся, що застрелив під час оборони Варшави двох своїх підлеглих-українців, котрі викликали його підозру. Ці українці не здійснили жодних явних антидержавницьких дій, були застрелені тишком-нишком, без офіційного обвинувачення, на момент вбивства виконували наказ свого командира і мали зброю в руках. Т. Гордон помстився за них і знищив сержанта. Як пригадавав резидент ОУН, будучи членом польського підпілля у Варшаві, він чув від багатьох колишніх польських офіцерів, що вони звертали особливу увагу на українських солдатів у вересні 1939 р., але у своїх розмовах вони не вказали жодного реального факту їхньої зради (Книш З. В яскині лева. Українець в польському підпіллі. На підставі записок і матеріалів Тадея Гордона. Торонто 1958).

⁶⁶⁶ У ситуації вакууму державної влади у другій половині вересня 1939 р. частина членів ОУН не могла не виявити свою активність. Проте водночас не можна не враховувати, що українське населення у той час могло вкрай вороже ставитися до решток польської армії, які у безладі відступали до Румунії і у масовому порядку відбирали коней і продовольство. Як приклад можу навести історію своєї родини у селі під Перемишлем, коли обох коней з господарства забрали до армійського обозу без компенсації. Аби не залишитися без коней, мій дід добровільно визвався стати обозником і через певний час після багатоденних поневірянь зміг повернутися з ними додому. Цілковито природно, що частина населення Галичини за таких екстраординарних умов могла спробувати дати збройну відсіч мародерам, тим більше що розгром Польщі вже був цілком очевидним. Без коней селянин просто не міг обробляти свою землю і одразу ставав жебраком.

відступав від кордону зі Східною Прусією до міста Золочева на Львівщині, як і абсолютна більшість своїх українських товаришів по службі, не дезертирував⁶⁶⁷ і разом з ними і польськими колегами кілька разів завдав запеклого збройного спротиву Червоній армії, у тому числі успішних партизанських нападів.⁶⁶⁸

Попри загострення польсько-українських відносин у Східній Галичині у 1938–1939 рр., переважна більшість представників українського суспільства, включно з багатьма радикальними націоналістами, залишалися лояльними польській державі аж до другої половини вересня 1939 р., коли поразка Польщі стала очевидною. Здобуття української незалежності цілком реалістично вважали можливим лише за умов радикальної зміни міжнародної ситуації і втручання зовнішніх сил, як це сталося при виникненні нових центральноєвропейських держав у 1918–1919 рр. Український рух у Галичині, включно з націоналістичним підпіллям, чітко усвідомлював недостатність власних сил, аби самостійно кинути виклик усій державній машині Польщі і самостійно добитися незалежності. Для галицьких українців було вкрай важливим зберегти усі свої досягнення, здобуті у непростий спосіб за майже двадцять років перебування у польській дер-

⁶⁶⁷ Варто усе ж відзначити, що М. Козій, перебуваючи у Золочеві, намагався уникнути відправлення на фронт під Львів для боротьби з німцями, хоча більша частина солдатів, які прибули туди, включно з українцями, дала себе туди відправити. За власним зізнанням, він робив це цілеспрямовано і спеціально прагнув утриматися при військовій команді у Золочеві. Разом з тим, у подальшому він брав участь у бойових діях проти Червоної армії. Про це див. нижче (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса. Торонто. 1961).

⁶⁶⁸ У цьому конкретному випадку певною мірою можна побачити наслідки концепції, яка поширилася в ОУН у 1930-ті рр., що якщо Польща воюватиме з Радянським Союзом, то слід виступити на її боці. Якщо простежити подальшу долю М. Козія, то, як і тисячі інших українських солдатів польської армії, він потрапив до радянського полону, був на примусових роботах, потім вступив до польської армії у СРСР під командуванням Владислава Андерса і воював проти німців артилеристом у Італії (Козій Михайло. За чужу справу. (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). Торонто. 1961).

жаві. Дуже сильною у галичан була й інерція виконання своїх обов'язків як польських громадян. Тому ми можемо говорити лише про заморожування і певний регрес процесів інтеграції галицьких українців до польської держави, а не про їхнє припинення навіть напередодні і на початок Другої світової війни. Обидві сторони цінували усі здобуті користі від мирного співіснування і співпраці й без поважної причини не воіли погіршувати своє становище.

Висновок

Підводячи підсумки дослідження процесів інтеграції галицьких українців до польської держави у 1920–1930-ті рр., можна цілком обґрунтовано стверджувати, що польсько-українські відносини у міжвоєнній польській державі не зводилися до протистояння. Значною мірою вони представляють собою історію мирного співіснування, взаємодії та взаємної адаптації. Образ польсько-українського протистояння впродовж всіх 1920–1930-х рр., який існує у польській та українській історіографії, сформувався значною мірою завдяки архівам спецслужб, котрі в першу чергу займалися особливо небезпечними маргінальними екстремістськими групами, а також публікаціям міжвоєнної преси, в центрі уваги якої були перш за все політичні скандали, теракти і антидержавницькі виступи українців, а не звичайна повсякденність абсолютної більшості галицьких українців і поляків.

В українському випадку велику роль у спотворенні характеру польсько-українських стосунків у Галичині 1920–1930-х рр. також зіграла радянська історіографічна традиція з її кліше «панського гноблення українських, білоруських, польських та інших трудових мас», а також канва спогадів учасників збройного протистояння на Західній Україні у 1940–1950-ті рр., які багато у чому вторують їй. Учасники збройної боротьби за українську незалежність у цей час автоматично оцінюють міжвоєнний період з точки зору кровопролитного досвіду Другої світової війни, і це не може не накласти відбиток на їхню оцінку.

У реальності, на середину 1930-х рр. українське галицьке суспільство не лише адаптувалося до умов існування у польській державі, але і стало його інтегральною частиною. Значним гальмом для інтеграційних процесів слугувала економічна, соціальна і культурна відсталість східногалицьких сільських районів, котра була серйозною проблемою не тільки для державної адміністрації Польщі, але і для українського національного руху. Великий відсоток галицького селянства, незалежно від національної приналежності, аж до вересня 1939 р. перебував поза впливом будь-якої національної ідеології, пасивно і навіть байдуже ставився до будь-яких державницьких ідей, чи то польських, чи то українських. Суб'єктом процесів державної інтеграції в українському галицькому суспільстві були

насамперед представники української культурної, економічної, політичної і релігійної еліти, а також письменні і соціально активні представники українського селянства.

Вже у 1920-ті рр. до реалій існування у складі польської держави пристосувалися греко-католицька церква і український бізнес. Українська політична еліта на той час перебувала на початковому етапі державної інтеграції, беручи участь у діяльності органів законодавчої влади Польщі у ролі внутрішньополітичної опозиції правлячому режиму. На початку 1930-х рр. посиленню процесів інтеграції українського суспільства до польської держави істотно сприяло зростання в українському русі антирадянських настроїв, пов'язаних зі згоранням процесу українізації, політикою колективізації і масовим голодом в УРСР на початку 1930-х рр. У 1931 – 1932 рр. розпочалася співпраця польської армії і легальних українських воєнізованих структур, яка остаточно оформилася у вигляді підпорядкування наймасовішої української спортивно-воєнізованої молодіжної організації «Великий луг» підконтрольному Міністерству оборони Польщі Управлінню з фізичного виховання і військової підготовки.

Найвищого рівня процеси державної інтеграції галицьких українців у Польщі сягнули у середині 1930-х рр., коли найвпливовіші політичні сили Східної Галичини Українське національно-демократичне об'єднання і греко-католицька церква приєдналися до правлячого табору Польщі і допомагали йому у боротьбі з польською політичною опозицією в обмін на підтримку лояльних українських політичних, культурних і ділових структур. Польсько-український політичний союз справив вплив не лише на розвиток польсько-українських відносин у Польщі, але опосередковано на національну політику радянської влади в УРСР, яка організувала у превентивних цілях масові репресії проти учасників українського руху. Розвиток процесів державної інтеграції Східної Галичини призупинився тільки наприкінці 1930-х рр. у зв'язку з новим загостренням міжнародної напруги у Центрально-Східній Європі напередодні Першої світової війни.

Процеси державної асиміляції галицьких українців і успішний досвід польсько-українського політичного союзу у 1930-ті рр., безумовно, допомогли зробити менш інтенсивним

активне збройне польсько-українське протистояння у Східній Галичині під час другої світової війни. Багато українських чиновників дистрикту Галичина у складі Краківського генерал-губернаторства намагалися виявити доброзичливе ставлення до своїх польських колег і відвідувачів у дусі нормалізації польсько-українських відносин 1930-х рр. Попри загострення польсько-української міжнародної напруги у 1939 – 1947 рр., звичним явищем серед української і польської галицької інтелігенції були спроби віднайти взаємопорозуміння як на побутовому рівні, так і у формі, які нагадували «зустрічі за філіжанкою чорної кави» 1920 – 1930-х рр.

Після появи перших взаємних жертв від рук українських і польських радикальних екстремістів подальша ескалація насильства у Галичині⁶⁶⁹ була загамована прямими переговорами між антагоністичними підпільними польською Армією Крайовою і Організацією українських націоналістів.⁶⁶⁹ Водночас у прикордонному з Галичиною волинському регіоні негативний досвід польсько-українських відносин і незграбні дії польських військових у релігійній і національній сфері у другій половині 1930-х рр. тільки посилили міжнаціональний конфлікт і призвели до польсько-української етнічної чистки. У Галичині ж, навпаки, успішний досвід польсько-української співпраці у військовій сфері в рамках інтеграції галицьких українців до польської держави у 1930-ті рр. навіть сприяв організації спільних бойових дій українського і польського антирадянського підпілля у Польській Республіці у 1945 – 1947 рр.

У масштабах Центрально-Східної Європи процес включення галицьких українців до польської держави був цілком аналогічний процесам державної інтеграції інших національних меншин, завдяки яким у другій половині 1920-х і більшій частині 1930-х рр. відбулася стабілізація міжнаціональних і міждержавних відносин у регіоні. Вдалий досвід налагодження міжнаціональних відносин і державної інтеграції національних меншин у міжвоєнний період, безумовно, сприяв успіху аналогічних процесів у Центрально-Східній Європі і після завершення другої світової війни.

⁶⁶⁹ Певний виняток є ситуація у близьких до Волині регіонів Тернопільщини, де конфронтація часом була подібна до волинських подій.

⁶⁷⁰ Hryciuk G. Polacy we Lwowie... S. 386 – 387.

Джерела та література

Джерела

Архівні фонди

Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ)
Москва

1. Фонд 122. Описание 15. Папка 51. Дело 6.
2. Ф. 122. Оп. 17. П.55. Д.19.
3. Ф. 122. Оп. 20. П. 64. Д. 32.

Российский государственный военный архив (РГВА) Москва

4. Фонд 308. Описание 3. Единица хранения 388.
5. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 389.
6. Ф. 308. Оп. 3. Ед. хр. 447.
7. Ф. 308. Оп. 19. Ед. хр. 57.
8. Ф. 354. Оп. 1. Ед. хр. 122.
9. Ф. 354. Оп. 1. Д. 450.
10. Ф. 354. Оп. 1. Д. 451.
11. Ф. 354. Оп. 1. Д. 464.
12. Ф. 354. Оп. 1. Д. 466.

Центральный державний історичний архів у місті Львові
(ЦДАЛ).

13. Фонд 344. Описание 1. Единица хранения 22.
14. Ф. 344. Оп. 1. Ед. хр. 44.
15. Ф. 344. Оп. 1. Ед. хр. 80.
16. Ф. 344. Оп. 1. Ед. хр. 337.
17. Ф. 359. Оп. 1. Дело 19.
18. Ф. 359. Оп. 1, Д. 376,
19. Ф. 359. Оп. 1. Д. 379.
20. Ф. 682. Оп. 1. Ед. хр. 59.
21. Ф. 744. Оп. 1. Ед. хр. 201.
22. Ф. 744. Оп. 1. Ед. хр. 203.

- Державний архів Львівської області (ДАЛО)
23. Фонд 1. Описание 58. Единица хранения 1377.
 24. Ф. 1. Оп. 58. Ед.хр.1368.
 25. Ф. 1. Оп. 58. Ед.хр.1380.
 26. Ф. 1. Оп. 58. Дело 1542.
 27. Ф. 7. Оп. 4. Ед.хр.265.
 28. Ф. 110. Оп. 4. Д. 964.

Centralne archiwum wojskowe (CAW).

29. I.371.10/A Teczka 17.
30. I.371/10A. Teczka 12.
31. Zespół PUWF i PW. Sygn. I.300.69.56.

Archiwum Aktów Nowych (AAN).

32. Ministerstwo skarbu. Sygn. 4984.
33. Ministerstwo spraw zewnętrznych. Sygn. 2255, 2266.
34. Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Sygn. 398, 414, 435, 449, 454, 455, 458, 538, 929, 930.
35. Prezydium Rady Ministrów. Sygn. 148-1

Публікації документів

1. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1–2. К., 2006.
2. Dziennik Ustaw Ministerstwa Skarbu. (1925) Nr. 112.
3. Sejm R. P. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP. 1932–1939.

Періодика

1. Известия. – 1935–1938.
2. Правда. – 1935.
3. Більшовик України. – 1930–1939.
4. Діло. – Львів. – 1932–1935.
5. Сурма: Орган Української Військової Організації 1927–1934.
6. Biuletyn polsko-ukraiński. Warszawa. 1932–1938.
7. Sprawy narodowościowe. Warszawa. 1930–1939.

Мемуари

1. Життя і смерть полковника Коновальця: Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. — Львів, 1993.
2. Володимир Гоцький. Спогади сина Перемишльської землі. — Т. 1. Рим-Львів, 2004.
3. Дашко Ганна. Історія одного села: село Станків. — Львів, 2005.
4. Дейчаківський Микола. На визвольних стежках Європи. Спогади зв'язкового ОУН. Футбольні спогади Мука. — К., 1997 (текст книги узятий на сайті <http://exlibris.org.ua>).
5. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль, 2008.
6. Загачевський Е. Спогади фронтовика: Видання Братства кол. Вояків I-ої Української Дивізії УНА. — Мюнхен, 1952 (текст книги узятий на сайті <http://lib.galiciadivision.com>).
7. Кедрин Іван. Життя, події, люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976.
8. Книш З. В яскині лева. Українець в польському підпіллі: На підставі записок і матеріалів Тадея Гордона. — Торонто, 1958. (текст книги узятий на сайті <http://knysh.us.org.ua>).
9. Книш З. Становлення ОУН. — К., 1994.
10. Козій Михайло. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). — Торонто, 1961 (текст книги узятий на сайті <http://knysh.us.org.ua>).
11. Куп'як Дмитро. Спогади не розстріляного. — Львів, 1993 (текст книги узятий на сайтах <http://dmytro-kuryak.livejournal.com/>, <http://www.ukrcenter.com>).
12. Макар В. Спомини та роздуми: Зб. творів у 4-х т. Торонто-Київ, 2001. — Т. 1—4.
13. Митрополит Андрій Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939—1944 рр.). — К., 2005.
14. Мушинський М. Місія до Іспанії // Андрій Мельник. Спогади та документи. — К., 1995. — С. 153—162.
15. Побігущий-Рен Е. Мозаїка моїх споминів. — Івано-Франківськ, 2002 (текст книги узятий на сайті <http://lib.galiciadivision.com>).
16. Попов К. Воспоминания кавказского гренадёра. 1914—1920. — М., 2007.
17. Редліх Шимон. Разом і нарізно в Бережанах. — К.: Дух і літера, 2002.
18. Стахів М. «Пацифікація» Західньої України і моя співпраця з полк. Мельником // Андрій Мельник: Спогади та документи. — К., 1995.
19. Стебельський Іван. Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування. — К., 1999 (текст книги узятий на сайті <http://exlibris.org.ua>).
20. Степан Стебельський («Хрін») Конопадський Олекса («Островець»). Крізь сміх заліза. (Хроніки) // Літопис Української повстанської армії. — Т. 30. — Львів, 2000.
21. Судоплатов П. А. Спецоперации, Лубянка и Кремль 1930—1950 годы. — М., 1997.
22. Турко Р. Роман Шухевич, якого я знав // «Вісник». — Ч. 9. — Нью-Йорк, 1988.
23. У визвольно-революційній боротьбі. Коссак — Охримович — Тураш // Політична бібліотека Ліги Визволення України. — Ч. 27. — Торонто, 1968 (текст книги узятий на сайті <http://lib.oun-ura.org.ua>).
24. Цегельський Л. Від легенд до правди. Монастир Свято-Іванівська Лавра. Львів: Свічадо, 2003.
25. Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів: «Мс», 2005.
26. Яворівщина у повстанській боротьбі: Розповіді учасників та очевидців / Записав й упорядкував Євген Луньо. — Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге. — Львів, 2005.

Література

1. А ми тую стрілецькую славу збережемо... — Т. 1. — Товариство «Поступ». Коломийської гімназії. — Коломия: Вік, 1999.
2. Борисёнок Елена. Феномен советской украинизации. 1920—1930-е гг. — М., 2006.
3. Булахтин М. А. Между политикой и моралью: краковские консерваторы в начале XX века. — Пермь, 2006.
4. Веденеев Д. В., Биструхин Г. С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сіл спецоперацій. 1945—1980-ті роки. — К., 2007.
5. Гентош Л. Католицька церква та становлення української державності (1917—1923 рр.) // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22—28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. — Львів, 1994. — С. 20—21.
6. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині XX ст. (За матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.) // Вісник Львівського Університету. Серія історична. — Львів, 2000. Вип. 35—36. — С. 286—295.
7. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ, 2006.
8. Зайцев О. «Орієнтація на схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.). // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26—29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина II. XX століття. — Одеса-Київ-Львів, 2000. — С. 499—505.
9. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій Західної України: Дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. — Львів, 1994.
10. Зайцев О. Спроба нормалізації польсько-українських відносин (1935—1938) // Третій міжнародний конгрес україністів. 26—29 серпня 1996 р. Історія. — Харків, 1996. — С. 116—121.
11. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Toruń, 1997. S. 431—454.
12. Історія українського війська. Гриневич В, Гриневич Л., Колісник Р., Маленький М., Росоха С., Шанковський Л., Якимович Б. — Львів, 1996.
13. Кость С., Рожик М. Українське національне життя і національна преса в умовах «санації» / Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. № 26 (текст статті узятий на сайті <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26>).
14. Купчик Л. Третій удар. Доли галицьких отців-деканів. Львів, 2001.
15. Матвеев Г. Ф. Пилсудский. — М., 2008.
16. Матвеев Г. Ф. Российско-украинский конфликт в планах польской дипломатии и военных кругов в межвоенный период // Россия-Украина: история взаимоотношений. — М., 1997. — С. 237—244.
17. Матвеев Г. Ф. Полската дипломатија и Иван Михајлов во 1938 година. // Историја. 50 години од асном. Број 1—2. Скопје, 1994. С. 53—62.
18. Мірчук П. Нарис історії ОУН. — К., 2007.
19. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. — Львів, 1999.
20. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад—грудень 1918 року) / Україна Модерна. № 2—3 (текст статті узятий на сайті www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti).
21. Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919—1939). — Харків, 2008.
22. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917—1921 рр. — К., 1998.
23. Савчук Б. Український пласт. 1911—1939. — Івано-Франківськ, 1996.
24. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР в таборах Польщі і Румунії (1921—1924 рр.). — К., 1997.
25. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни. Львів, 2000.
26. Федик І. УНДО. ОУН: ставлення до Польщі. — Львів, 1998.
27. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921—1939. — Wrocław, 1979.
28. Cieślak T. Hitlerowski sojusz z nacjonalizmem ukraińskim w Polsce. Warszawa, 1968.

29. Holzer J. Mozaika polityczna drugiej Rzeczypospolitej Warszawa, 1974.
30. Hryciuk G. Polacy we Lwowie. 1939 – 1944. Warszawa, 2000.
31. Hryniuk S. Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia. 1880 – 1900. Edmonton. 1991.
32. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski międzywojennej. Warszawa, 1971. T. 2, 3. Warszawa, 1971, 1982.
33. Matwiejew G. Zamach na Józefa Piłsudskiego we wrześniu 1921 r. // Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica 61, 1998. S. 151 – 156.
34. Moklak Jarosław. Łemkoszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe. Kraków, 1997.
35. Smolak L. Prasa Policji państwowej. 1918 – 1939. Warszawa. 2006.
36. Świtalski Z. Spółdzielczość polska a spółdzielczość mniejszości narodowych w państwie polskim 1918 – 1939. // Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy. Rok 14. 1980. № 1.
37. Szcześniak A. B., Szota W. Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji ukraińskich nacjonalistów w Polsce i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1972.
38. Torzecki R. Kwestja ukraińska w polityce III Rzeszy 1933 – 1945. Warszawa, 1972.
39. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. Kraków, 1989.
40. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993.

Наукове видання

Федевич Климентій Климентійович

Переклад з російської: **Тетяна Портнова**

**ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ У ПОЛЬЩІ.
1920–1939 рр.
(ІНТЕГРАЦІЯ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ
ДО ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1920–1930-ті рр.)**

Підписано до друку 25.05.2009 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура Times. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 16,28.
Зам. № 29-094.

Видавництво ТОВ «Основа»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців
ДК № 1981 від 21.10.2004 р.
01032, м. Київ-32, вул. Жиланська, 87/30.
Тел.: (044) 239-38-97, т/ф: 239-38-95, 239-38-96.

Видруковано ТОВ «Основа-Принт»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців
ДК № 2072 від 25.01.2005 р.